नं. ५३०१

विधि विवेक:
तैलङ्ग लिप्यां

× × ×

पत्र. ७५ —— सं. ४

वेदान्त शास्त्रं

(विधिविवेकः) नैलिंगदेपालिप्याम्

५३०१

Note
पी कल्लाजर
अलवर

సాధ్యం యతి సాధ్యధర్మయుక్తే పుత యాం ప్రతియస్య వేదాంతే నైరా పృథక్ః తాత్పర్యవిషయ ఇతి తన్నిర్ణయాయ విచారశాస్త్ర
కం శాస్త్రం మనారంభణీయమితి న బాధ్యం పన ప్రయుక్తత్వే ధర్మయుక్తసాధ్యధాం యస్య సాధ్యవిపత్తౌ తాత్పర్యతాయాః
ప్రదేవ కథమితి వాచ్యం విధివాక్యేషు మేదం కారణమితి కారణప్రత్యేకతాని యోజకః తత్త్వమత్రా కార్యసాధనత్వ
మృద్వస్తుశ్లేషం యం మిదం కర్తేతి కర్మణి మాద ధర్మ [illegible] జన్యే వానధికారే తద నుకర్మ
ని వర్త కర్తృ కర్తేతి తేతి సైత్రీ వేదస్యాపి కస్యైవ క్రమభావినః తత్ర యో విధి స్నని యోజకః సర్వ ఎవ తత్ సర్వ కర్మణ్య
ధికారత్వం పాదర్యకే రాత్రి ఫల వ్యాసం ప్రయుజ్యే యథా స్వర్గకామ ఇ యోజకత్వ దర్శపూర్ణమాసవిధిః।
యత్ర తు నియోజకో న తు గ్రాయతే స తత్ర యోజకః యథా సమిధో యజతీత్యాదివిధిః। అయం తత్ర
యన్నవిధిన్నియోజ్యో త్రవణాద ప్రయోజకః। నిర్నియోజకవిధేర్విషయాంశు ప్రాపకత్వా యోగాత్ ఇ
ష్టం వా గుణము తతేతి: యుక్త తదధాం దృష్టపాయ యాదితాదివిధిభిః కారణం ప్రతియవమాః। స్వరూపేణాప్ర
త్య తపమశకరమితి ధాత్వర్థ వచిం న్యమేవ ప్రతియత్వం యాగకారణం వా న కారణం తేరమ కారణమితి తత తత్ర కార్య
ప్రతీతిద వాయాం యోగ్యా తపధార్వ షెద క్షేత యాం ప్రతియత్తేస విషయ ఇతపు చ్యుతే అవభేద కత్వం చ వాచ్య వ
ర్ణ కతపం తదుక్తం క్షీర సాగరమిత్రాం। విశేష్యా వాం విశేషార్థః నైనైరాంతి బంధయి చర్యతే విశేషణా నైసైరా
త్తి విషయో తాని యాం వర ఇతి। స ఎవ విషయః। కారణనిష్ప్రతీద వాయాం క్రియంతేవనాన్వేతి। తదుక్తం

विधिविवेक ८४

అవిఘ్నమస్తు॥ శ్రీభవతు॥ శ్రీగురుశక్తిభ్యో నమః॥ బోధ్యాం చిఖుచత్రైరబాధత్రివిధశంకాప్రాదేశ్యా మగం దారయార్ ప్రజ్ఞా
రథ్యే మం న్నతించగమే యన్నా మసవృ దేతియః। తం నానారసవస్త్రరత్నైశాని తక్లై శాపవరాం దక్షిణా మరాలికింనిమలహో
గి తిం తలివరణారాం మోజం ఖజై శం కరం॥ వందే శ్రీదక్షిణామూర్తిం। వందే శాక్షిప్తదాయకం అజ్ఞానాం కథం మోక్షు
దాయకం పరమేశ్వరం॥ १॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి విధినావిహితమధ్యయనం స్వవిధిప్రయుక్తం నత్వధ్యాపనవిధి
ప్రయుక్తమితి భాట్టాచార్యమతానుసారిణాః వివర్ణయంతి। గురుమతానుసారిణస్తు నైతి కర్తృవచనాకమధ్యయనమ
ధ్యాపనవిధిప్ర[illegible]క్తమితి ప్రతిపాదయంతి। తథాహి ఆచార్యకకామస్య అధ్యాపనవిషయకం కారణమితి అధ్యాపనవి
ధితః ప్రతీయతే తత్సాధనమధ్యయనమంతరేణానుపపద్యత ఇతి అధ్యయనం ప్రయోజయతి తథా చాధ్యయన
యస్య అధ్యాపనవిధిసిద్ధిరేవ ప్రయోజనం ప్రాధ్యవగతత్వాత్ తస్యారా ఆచార్యకం హి అధ్యయనానామ్ మానసమకాలాద్ధ్యయ
నజం నచ్యమేతదర్థజ్ఞానాత్పూర్వం భావి అర్థజ్ఞానం తు అధ్యయనేన నిష్పన్నం మీమాంసా శ్రవణేనోత్తర భావిఇయా
తతః ప్రశ్నిద్వావిత[illegible]వివక్షితార్థత్వాద్వైదస్య అర్థవిచారాత్మకం శాస్త్రమనారంభణీయం స్యాత్। నచ విధిరేవ పురు
షగామిత్వేనాంతరంగ[illegible]మర్థజ్ఞానమేవ ఫలం బహిరంగమాచార్యకమితి చేన్న చవ్యతే విధిః ప్రయోజనాపే
క్షాయాం తుల్యకాలప్రాప్తయోరంతరంగం సంబంధీయః। కింత్వకాలప్రాప్తయోస్తు ప్రథమభావి నైవ నిరాకాంక్ష
త్వాత్ పశ్చాద్భావిఅంతరంగమపి నాశ్రయణీయమిత్యనాధ్యయనస్యాధ్యాపనప్రవృత్తిమాత్రపర్యవసాయితయా

విధ్యవగతమాచారధికం సిద్ధ్యకరోతి సిద్ధికర్తేచ తస్మిన్నపి భావాభావౌ పశ్చాదవగతత్వేనాంతరంగమపూర్వధర్మజ్ఞానం న ప్రయోజ
న తయాం శిష్యకరోతీతి చేత్తవ అధ్యయనస్య ప్రయోజనాపేక్షాయాం కౌ ప్రథమావగతత్వాదాచారికం ప్రయోజనత
యాం స్వీక్రియేత నన్వేతదస్తి అనుష్ఠానసాధ్యస్య శిష్టైః అనుష్ఠానార్థం హి ప్రయోజనాపేక్షేతి నచానుష్ఠానసాధ్యస్య తసిద్ధే
రనాకాంక్షితత్వాద్ధర్మజ్ఞానం వా కథం ప్రయోజనం స్యాదితి వాచ్యం అనుష్ఠానార్థం ప్రథమమనాకాంక్షితత్వేపి పశ్చాదర్థ
జ్ఞానేన దర్శనేన ప్రయోజనాకాంక్షాయాముత్థాపితాయాం తదేవ ప్రయోజనతయా స్వీకర్తుముచితం ననుమా
భూరాదధ్యయనస్య ధ్రువస్యాపి న నివర్తకత్వేనైవ ప్రయోజనతా తథాపి నియమవిధికార్తత్వబుద్ధిసిద్ధిరేవ ప్రయోజనం స్యా
త్తత్ప్రతస్మాత్ప్రనివర్తకతయా వేదస్య వివక్షితార్థతా తదేవ స్వాతంత్ర్యప్రతీయమానస్య పుధర్మజ్ఞానస్య ప్ర
యోజనత్వం ఏకస్మిన్నేవ యోః ప్రయోజనద్వయాయోగాత్ తత్ర మీమాంసారంభోనస్యాదేవేతి చేన్న శబ్దతః
ప్రతీయమానస్య నియోగస్య వస్తుషు భావలక్షణస్య ధర్మజ్ఞానస్య చ ప్రయోజనత్వ విరోధాభావాత్ దర్శితరపరి
త్యాగే కారణాభావాదుభయమపి ప్రయోజనమేవ శబ్దతోర్థతశ్చావగతత్వాత్ అస్త్వేవం తథాపి మీమాంసారం
భే కిమాయాతమితి చేదుచ్యతే తస్య ధర్మజ్ఞానం న విచారమంతరేణాధ్యయనేన సంపాదయితుం శక్యత ఇత్యధ్య
యనవిధిరేవ తత్సిద్ధ్యర్థం విచారమాక్షిపతీతి విచారాత్మకం శాస్త్రమారంభణీయం యదుపపాదయన విధిః స్వ
విషయస్య సాంగానామనుప్రయోజకః తథాపి పరప్రయుక్తేర్నవసాంగానాం ఉపాయనే నివర్తతే అంగాధ్యయనసంస్కారతాత్పర్య
భాష్యాదాపాతతోర్థప్రతీతావస్తాం మదనుష్ఠేయకర్మావబోధకర్తావుదనుష్ఠానమిదమధ్యయనమితబుద్ధిరధికారో భాష్యతే
తత్ప్రవృత్తిరధికారలాభాదుత్తరకాలభావినాం మీమాంసాయామధ్యయనవిధిరేవ [illegible] ప్రయోజక

2

ని తత్రాధ్వమధ్యేత్రాయగాదివిషయేణామతః స్వాతేవ సంఘటితాకారే కరణత్వేన సమ తఇతి అధికారే నియోజ్యః । న స్వవ
వాస్యాయాం ఫ పరం స్వాపిండపిత్రీయజ్ఞేన చరంతి తాభిదాత శ్రుతేరపి స్వర్గకామో నియోజ్యః కల్ప్యతే తద్వత్తత్రాపి తత్పురీకల్పనేన అధ్య
యనవిధౌ వస్తువిషయానుష్ఠాపకత్వం సంభవతీతి చేత్ స్యాపిండపిత్రీయజ్ఞాదివిధ్యంతరప్రయుక్తత్వాభావేన అనుష్ఠానసిద్ధ్యర్థం ప్రతీతి
సిద్ధ్యర్థం చ నియోజ్యపరికల్పకత్వే అధ్యాపనవిధినైవ స్వవిషయానుష్ఠానసిద్ధేః స్వర్గనియోజ్యకల్పనాయుక్తా అత ఏవ దర్శపూర్ణమాసానుష్ఠాపిత
సమిదాదివిషయాణాం ... నవిధీనాం నియోజ్యకల్పకతాప్రవాదః నను అధ్యయనవిధేరధ్యాపనప్రయుక్తవిషయానుష్ఠాపకత్వే భవతు నిర్నియోజ్య
తా తత్ప్రయుక్తప్రకార ఏవ కథమితి చేదుచ్యతే । ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం
ప్రచక్షత ఇతి వచనాదుపనీయాధ్యాపనాచార్యకం భవతి న చాధ్యాపనమధ్యయనమంతరా సంభవతి తథా హి ఉపనయనస్కేతయా
అవగమ్యమానం అధ్యాపనాంగమేవ విజ్ఞాయత ఇతి చేదుచ్యతే । ఉపనేయోఽపి తథా తత్రోపనయనస్య అధ్యాపనాపేక్షితత్వే నైయ
ప్రతాప్యత్వే కించిత్ తస్మాత్ ఉపనేయస్య స్వాధ్యయనమేవ కిం ప్రీత్యాకారకం తయోః పరస్య విశేషః అధ్యయనం నామ గురుముఖోచ్చారణానుచ్చారణ
రూపం తచ్చ ప్రయోజనాపి లౌకికసిద్ధమేవ అధ్యయనోపకారి సంభవతి తథాప్యుపనయనసంస్కృతాపాఠబలాన్నానావిధనియమాదృష్టి
క్రం వైదికమేవ పశ్యవస్యతి అత ఏవాధ్యయనాంగభూతేభిక్షాచర్యాదీనామపి అధ్యాపనప్రయుక్తతాసిద్ధ్యతే తథా చాధ్యయ
నస్య అధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వే తస్య ధ్యాయస్వాధ్యయనశేషతాప్రతీయమానో ప్యర్థః । అవివక్షితగావర్ణవత్వేనోపస్థా
నే విని యుక్తే క్రియాబుద్ధత్వే పదార్థవత్ తథా చ వేదార్థవిచారాయ శాస్త్రమనారంభణీయమితి ప్రాప్తే విధీయతే ॥
సత్యమాచార్యకరణవిధినా ... ప్రయుక్తమధ్యయనం తు తత్సిద్ధేరేవాస్య ప్రయోజనం బహిరంగాత్ అంతరంగత్వా
దధ్యేతృగతార్థజ్ఞానం ప్రయోజనత్వేనావధ్యవసీయతే నను పృథగవగతత్వేన ప్రయోజనాపేక్షమధ్యయనం అధ్యాపన

భావనంమన్య విశేషరూపేణాపరిజ్ఞాతయోస్త్రయోం వర్ణనైరాపాదానార్థం తత్పురి జ్ఞానే ప్రాభవతీతి యుక్తమేవ తద్ధార్గమోంధకావల

స స్యనియోగాచ్యుత్యంధర్మాధర్మావబోధకామః సద్బుధ్యాయమధియాతేతి నను జ్ఞానే జ్ఞానకామ్యతేః కథమధికార ఇష్టానిష్టప్రాప్తిప

రిహారార్థః । తదుపాయజ్ఞానస్య వైదికత్వమాణాత్వాదితి చేత్ సత్యం ప్రవృత్తి పదలిప్తే వేదార్థజ్ఞానే తు నాస్తి కామనేత్యుచ్యతే ॥

యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినిత్యవిధిషు నియోగస్య స్వతః కార్యత యూపప్రతిపన్నత్వేన సాక్షాత్పురుషాకాంక్షితత్వా

భావాత్ ఫలకామస్య యోగ్యస్య శ్రవణాత్ విశిష్టస్య తస్య వస్తువాక్యలక్షితేన తద్బునాం యోగాత్ కేవలవిధిసేధర్మధర్మేష్వవకర్తా ర

సు ష్ఠానం నఫలార్థం। శ్రాద్ధాదినైమిత్తికాధికారేషు నకళం జం ఖతుయదితాద్ధి ప్రపిచక్షుణాం భావవిషయకనియోగస్య స్వతః కార్య

తయా వాక్యప్రతీతత్వేనికాం చక్షుణాం ప్రవృత్త్యస్య నియోగస్య హామథ్యలక్షితేన ఫలమాదికారకల్పనాం యోగాత్ తథా

భక్షణార్థహేంతు భక్షస్యనైతద్విధిప్రతిపన్నత్వాద్విధిసిద్ధ్యర్థమేవ కర్మానుష్ఠానం నఫలార్థం తద్ధానిషేధాధికారేషు నక

ళం జం ఖ[illegible] క్షుయదితాద్విషప్రభక్షణాం భావవిషయకనియోగస్య స్వతః కార్యత యావాక్యప్రతీతత్వేన భక్షణాప్రవృత్త్యస్య నియో

గస్య సామర్థ్యలక్షితేన ఫలకామాధికారకల్పనాయోగాత్ భక్షణానర్థహేతుతయాస్య నైతద్విధిప్రతిపన్నత్వాద్విధిసిద్ధ్యర్థ

మేవ భక్షణానివృత్తిపరిపాలనం తస్మాత్ ఫలసాధనత్వాభావాన్నిత్యనిషిద్ధనైమిత్తికాధికారేషు నార్థజ్ఞానకామనా సంభవతి తత్రా

ధన వాప్యపి తత్స్వార్థజ్ఞానకామనస్యాయనాదితి । తత్ర సాధ్యసాధనమిశ్రాః ప్రకృతిమిదానీం నైమిత్తికవాక్యార్థజ్ఞానమపేక్షిత ర

మేవ తద్ధాసతి లప్స్యతః తాం[illegible]ర్థసాధనతయా నిత్యనైమిత్తికాధికారపరిజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వే అనేకాధికరణస్యోక్తద్విప

వారః కాకదంతవిచారతుల్యః సామ్యత్రధావెం యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహో[illegible]తీత్యాదినిత్యవిధిషు సర్వాంగోపేతప్ర

ధా[illegible]నానుష్ఠానసమ[illegible]ర్థస్యాధికారః యత్ర యావచ్ఛక్యాంగోపేతప్రధానానుష్ఠానసమర్థస్యైవేతి విచింత్యలంగన

ఇతి గురుమతరీత్యా పూర్వోత్తరపక్షప్రకారః సంక్షేపేణ దర్శితః॥ తన్నిరాకరణప్రకారస్తు న్యాయరత్నమాలాదిభిస్తైః సంక్షేపేణ ప్రదర్శ్యతే। అ
ధ్యాపనప్రయోజకతా యది స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధేః స్యాత్ తదా అధ్యయనవిధేర్విధిసిద్ధిరేవ ప్రయోజకం ఉత అర్థజ్ఞానమితి విచారః తత్ర
తేన తు తత్రైవ ప్రయుక్తం స్వక్రియతే స్వశక్తియోగ్యత్వే విధినా ప్రయుక్తత్వసంభవాత్ న చ నియోజ్యాభావాత్ అధ్యయనప్రయోజకతేతి
వాచ్యం అధ్యాపనవిధేరపి ప్రయోజకతా స్యాత్ అష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యాదిశ్రుత్యా అధ్యాపనియమ్యతు యః శిష్యమితనా
దిష్టలిప్సా వా అధ్యాపనవిధేః స్వర్గకామాదివత్ నియోజ్యః కల్ప్యత ఏవ గమ్యతే తత్ర తస్మాత్ నియోజ్యకర్తా అధ్యాపనవిధేః స్వవిషయా
ప్రయోజకస్య దూరారోపితం పరప్రయోజకత్వం చ తమాచార్యం ప్రవక్షత ఇత్యాచార్యస్య ప్రతీత తత్పదధ్యాపనసాధ్యత్వ
ప్తత్వాన్నియోజ్యాః స్యాదితి వాచ్యం తస్యార్థావబోధకామస్య స్యాధ్యయనే అధికారసంభవాత్ అధ్యాపనవిధిప్ర
యుక్తత్వం విషయస్య భావకస్య స్వార్థావబోధకస్య కామస్య సంభవేన తత్రాపి నియోజ్యః స్యాదితి తుల్యం న చార్థ
జ్ఞానస్య కామ్యత్వం సతి తత్ర నియోజ్యః స్యాత్ తదేవ న సంభవతి జ్ఞాతత్వాదర్థజ్ఞానత్వాదేవ విషయః న చాజ్ఞాతే కామనా సం
భవతి సర్వాత్మనా బుద్ధ్యనారూఢస్య సర్వథా జ్ఞాతుం కామనాయోగాత్ జ్ఞానస్వరూపేణ కామనావిషయతాయోగాత్ అధ్యారోప
రక్తస్యైవ కామ్యత్వం తతశ్చ జ్ఞాతేర్థే తదుపరక్తజ్ఞానస్య జ్ఞాతత్వేన తద్విషయాకాంక్షానుపపత్తేస్తస్య అర్థావబోధకా
మనా। తదధికారకమధ్యయనమితి అతో వచ్యతే। యదప్యేవ సర్వాత్మనా అజ్ఞాతత్వస్య ప్రకారేణాపి జ్ఞాతుమపి అర్థః కామనాగోచ
రతా న భవతి తథాపి కేనచిదాకారేణ జ్ఞాతః కామనాగోచరః। లోకే వేదే చ తథా దర్శనాత్ యథా స్వర్గాదిపదం
గుణవిధికర్మనామధేయానాం స్వరూపతత్త్వేన అవగతం నిర్ణయార్థం విశేషరూపేణ అజ్ఞానస్య తదా యథా కుడ్యాదివత్ తద
శిక్షాయాం చలనాదినా వస్తుసత్తామాత్రమవగమ్య గవాక్షాదివిశేషం అజ్ఞానస్య తథా అధ్యయనే అర్థే న తు తత్ వృత్తే

ధ

ధమో

నైమిత్తికాధికారేషు ఫలసాధనతాభావేపి నవన్యతే విధిసిద్ధైవ ప్రయోజనతాప్రత్తతాదర్థజ్ఞానం తదనుష్ఠానార్థమితి వక్తవ్యే
నత్వర్థజ్ఞానకామస్యాధ్యయనవిధిః యోజకత్వేనాధ్యయనాత్పూర్వమేవ తదనుష్ఠానార్థం జిజ్ఞాసా వక్తవ్యే
సూత్రకారేణాప్యధ్యయనానంతరం సంభావితా అతః సూత్రవిరోధ ఇతి చేన్న అర్థజ్ఞానార్థం జిజ్ఞాసాపేక్షయా సూత్రే ౮
జిజ్ఞాసాభిధానాత్ తదుక్తం వార్తికే జిజ్ఞాసోపనీతస్య ద్వితీయాపరితః శ్రుతిః। జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసా
పురస్సరేతి। అస్యార్థః ప్రథమం తావద్ధర్మధర్మ్యా జ్ఞాతవానవితి వృద్ధైః శ్రుతత్వాద్ జ్ఞానమిచ్ఛన్ అనేన ప్రథమ
రు జిజ్ఞాసాభిహితా సప్రధానవిధినాధ్యేతవ్య [illegible] మధ్యయనం తేభ్య ఏవ అవధార్య అధీతే వేదే తతః అవ్యుత్పన్నస్యాధిగతాద
పి వేదాద్ప్రయోజనానుదయాత్ త్రిమనే నైరాశ్యతా ఇతి [illegible] అర్థః పునరనాజిజ్ఞాసా జాయతే తద్యుక్తేన వ్యుత్పత్త్యుపాయనిగ
మనిరుక్తవ్యాకరణాదిశ్రవణేయతతే తత్స్వపదార్థజ్ఞానాద్వాక్యార్థః ప్రతీయమానః నావధారణాపుంస
తన యగౌరవరూపోభవతీతి పునర్వాక్యార్థగోచర విశేషజిజ్ఞాసా భవతీతి ప్రతీయమానః। ఆపాతతస్సామాన్యాకారేణ
తిశేషః వాక్యార్థవిశేషేతి అయం వాక్యార్థః। అయం వేతి పూర్వపక్షరాద్ధాంతవిషయా జాయత ఇత్యర్థః। తతస్త
స్మిన్ [illegible] పాయభూతన్యాయనిబంధనరూపమీమాంసాశాస్త్రప్రవర్తత ఇత్యర్థః [illegible] ద్వివేదప్రామా
ణ్యస్యైవ వేదాధ్యయనే అధికారాత్ ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యచింతా అధ్యయనాత్పూర్వభావినీతి సా కథం తదనం
తరభావితయా సూత్రకారేణ ప్రథమాధ్యాయేన బద్ధేతి చేన్న ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యచింతాత్రయ ద్వ్యపృథ్య

యోగానుసారిణ్యైవ అధికారస్య తదధికరణే విచింతిత తత్పదం గస్యైకవచేత త్వాత్ [illegible] భవని యోగాసిద్ధేః సర్వాంగోపసంహారసమర్థస్యైవా
ధికార ఇతి పూర్వపక్షః [illegible] యోర్వాప్యధికారవాక్యప్రథమం ప్రథానమాత్రానుష్ఠానే సమర్థస్యాధికారప్రతిపత్తిస్తదనుసారేణాంగేష్వశక్తస్య
ము సారస్య కల్పయం యథా సర్వాంగోపసంహారసమర్థస్యా [illegible] ధికార ఇతి అయమేవార్థః । తస్య కామ్యవివేకప్రకరణే న్యాయరత్నమాలా
యాం పార్థసారథిమిశ్రైః ప్రపంచిత ఇతి నాస్మాభిః ప్రపంచితః తథాని త్యవిధిష్వపి అశక్తాంగపరిత్యాగవదనుపాదే
యదేశకాలాదేరపి కదాచిత్పరిత్యాగః ఉతనియమేనోపాదానమితి విచింత్య నిత్యే అశక్తాంగపరిత్యాగస్యాంగీకారాత్ కా
లస్యాపి కదాచిత్పరిత్యాగ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా కాలస్య శ్రుతిసిద్ధాంగత్వేన అనుపాదేయత్వాయోగాత్ ప్రయత్నాశక్త్యసంపాదన
స్యాసంభవాత్ కాలస్య నియమేనోపాదానమితి రాద్ధాంతితం । తథా ద్రవ్యాభావే ప్రతినిధ్యాదిశాస్త్రవిహితస్య ద్రవ్యాదిద్ర
వ్యాభావే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికముత్సృష్టవ్యం ఉత యథాకథంచిత్ప్రతినిధినేతి విశయే కర్మశాస్త్రద్రవ్యశాస్త్రయోర్నైరాకాంక్ష్య
సాపేక్షత్వేన ఏకశాస్త్రబాధస్యాదితర ద్రవ్యాపచారే ద్రవ్యాంతరేణ కర్మానుష్ఠానేపి శాస్త్రార్థానుష్ఠానసిద్ధేః కర్మపరి
త్యాగ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరపేక్షస్యైవ కర్మణో యోగసాధనత్వశ్రవణాత్ దృష్టద్రవ్యాపచారే కర్మసాధన
త్వశ్రవణాత్ నిరపేక్షసాధ్యత్వేన అశక్యో ద్రవ్యకోశాస్త్రార్థ ఇతి శ్రుతద్రవ్యాపచారేపి అశక్తప్రతినిధేరనుష్ఠేయ
మితి రాద్ధాంతితం । తత్రాపి ఉపనీయమానం ద్రవ్యం యత్కించిదుపాదేయం ఉత ముఖ్యసదృశమితి విశయే అనుకూలాపి ద్రవ్యే
ణ కర్మానుష్ఠానసిద్ధేర్యత్కించిదానేయమితి ప్రాప్తే సదృశద్రవ్యేణ ముఖ్యద్రవ్యావయవభావాభావాత్ తదుపాదానేన ముఖ్యశా
స్త్రాదస్యాపి బాధోపి కించిన్న్యూనతయానుగ్రహసంభవాత్ సదృశమేవోపాదేయమితి సిద్ధాంతితం । తతో నిత్యే

మ

స్వ

శః తంన్నిమిత్తం ఖలు సర్వత్రానుష్ఠానం న తు నియోజ్యత్వనిమిత్తకం ఇతరథాధ్యాపనే నియోజ్యాభావేపి అహరహరధికారో విదన
త ఇతి తంన్నిమిత్తమనుష్ఠానం సాధ్యత్వం అంశత్రయసంభవదపి నియోజ్యత్వం సాధ్యస్యానుష్ఠాన సాధనం నియోజ్య
స్య నియోగప్రతితస్య సంబంధిత్వాత్ అధికారస్య సాధ్యద్వయానుష్ఠాన సాధనత్వం తదాహ నియోజ్యకత్వం కిమిదె
దుచ్యతె నియోజ్యత్వేన సంబంధస్య నియోగః కర్తవ్యో భవతి సవి వహో నియోజ్యః యో నియోగం మమేదం కా
ర్యమితి బుధ్యతే యస్య చ నియోగః కర్తవ్యః తస్య చ తత్సాధనె కర్మణ్యధికారో భవతి స్వకార్యసాధనత్వాత్ అధికా
రాచ్చానుష్ఠానం యత్ర చాంతరేణాపి నియోజ్యత్వమధికారో భవతి తద్వగతః తత్ర అత ఏవానుష్ఠానసిద్ధేః
కం నియోజ్యత్వేన విద్యతే బాధ్యాపనే ధికారః ఆచార్యకసాధనత్వాత్ ఆచార్యకసాధనత్వేన వచనాదధ్యా
పనే వగతె తదర్థినస్తత్ర అస్యార్థిన ఇవాధ్యాపనే నుష్ఠానం సిద్ధం ఆధ్యాపనే నియోజ్యాభావేపి అర్థిని ష్పాదకత్వేన అధి
కారమాత్రాదేవానుష్ఠానం తద్వత్ అత్రాధికారమాత్రాదనుష్ఠానం తథాప్యధ్యయనస్య కథం న స్వవిధిప్రయు
క్తిరితి చెత్ తత్రాహ శిష్యానుష్ఠానకైన అధ్యయనేన లబ్ధాక్షరార్థో ధ్యాపనే నియోగః న నియోజ్యం పరికల్పయతి తర్వార్థ్యా
ధ్యాపనవిధి న్యాయమెవ అధ్యయనవిధావపి నియోజ్యాభావేప్యధికారాదేవానుష్ఠానస్య సిద్ధేర్నానుష్ఠానం తథా
ప్యధ్యయనస్య కథం న స్వవిధిప్రయుక్తిరితి చేత్ తవాహ శిష్యానుష్ఠానకైన అధ్యయనేన లబ్ధాక్షరార్థాధ్యాపన నియోగః
న నియోజ్యం పరికల్పయతి తథాధ్యాపనవిధి న్యాయమెవ పరప్రయుక్తేరంగీకారాత్ కిం చ అవధ్యైరధ్యయనవిధే
ర్నియోజ్యాభావేపి అధ్యయనానంతరం స్వాధ్యాయస్య శ్రవణాత్ పూర్వం ఆపాతతోర్థప్రతీతిరూపః మీమాంసా

కా ౨

యనాం తత్ప్రయోగే సంభవతి తథా పాఠాధ్యయనకాలాతిపత్తి భయాత్ప్రశాబ్దే దేవకరిష్యతే। తదలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా। ప్రకృతమనుసరా
మః। ఉక్తరీత్యాధ్యయనవిధౌ నియోజ్య ఉపపాదిత ఇతి తస్య నియోజ్యకల్ప్యవిశేషణస్య కామకస్య ఫలం బననస్య ఇహ
మపి నానుసరతి న చార్థజ్ఞానస్య నియోజ్యవిశేషణత్వం। నియోగఫలస్యైవ నియోజ్యవిశేషణత్వం। అర్థజ్ఞానం తు
విషయరూపఫలం అధ్యయనస్య స్వాధ్యాయరూపప్రాప్తిద్వారాదృష్టే నైవ ద్వారేణార్థజ్ఞానోపాయతాత్। జ్ఞానం తత్ఫలం ప్రత్య
క్షగ్రాహ్యమేవ న నియోజ్యత్వేనేతి ఆచార్యకస్య ప్రాగస్త్వాదపి వచనాత్ వ్యామోహపరోపన్యస్య నవగమాత్। అయం చ ప్ర
కారశ్చిత్రతత్ర వక్ష్యతే। అనుయదేవ నియోగజన్యం ఫలం తదేవ కామ్యమానతయా నియోజ్యమవచ్ఛినత్తి న మలం। తుష్టవి
మో...కాదివత్ వేదార్థజ్ఞానం చ విషయభూతాధ్యయనఫలం న నియోగజన్యమితి। న తత్కామస్య నియోజ్యత్వం
సంభవతీతి చేత్ సత్యం నైవమేతునాచార్యకమపి న నియోజ్యవిశేషణం తస్యాపి విషయఫలత్వాత్। కిం చ స్వ
ర్గకామో యజేత పశుకామో యజేతేత్యాదౌ పురుషార్థతయా ప్రమాణాంతరవిజ్ఞాతస్వర్గపశ్వాదౌ కామనా
నాభావయతే। అధ్యయనాదిసంస్కారజన్యోపావనియాద్యదివడలౌకికత్వేన న తస్య పూర్వం కామనాగోచరత్వం। న చా
చార్యకమనేనైవ విధినావగతం సన్నియోజ్యవిశేషణమితి వాచ్యం తత్కామస్య చ పరిజ్ఞాతే తదుద్దేశేనాధ్యాపనవి
ధానాదాచార్యకపర్యవసానం వక్తవ్యం తతశ్చాచార్యకకామసిద్ధౌ తదుద్దేశేనాధ్యాపనవిధానాదాచార్యకపర్యవసా
నం తస్మింశ్చ సతి తత్కామసిద్ధిరితి వ్యక్తః పరస్పరాశ్రయః। నను ... విధ్యాపనవిధావాచార్యకకామస్య నియో
జ్యత్వం తథాప్యధ్యాపనప్రయుక్తం అధ్యయనం న తు విధిప్రయుక్తం। తథా సతి కర్మణి మాదర్థజ్ఞానమధికా

ధ్యయనం చార్థజ్ఞానరూపప్రయోజనసాధనత్వేన విహితం తాదృగేవాధ్యయనమథాప్యుపకారిత్వం సాదృశమధ్యయనం
ప్రయుంజానో నాధ్యాపనవిధిః విచారమంతరేణాధ్యయనస్య తతాన ధన తాదృ యోగా ద్వికం చాంశమపి ప్రయోజయతీతి చేన్న యదవ
ఘుకుకునియన ద్వారేణాధ్యయనం ప్రయుంజానో నాధ్యాపనవిధిరుపనయనప్రక్రమాభిహితస్వాధ్యాయోపాధ్యాయత్వ ఇతి తత్త్వాదర్థ
మర్థజ్ఞానం తం పిన ప్రయోజకం అనుపకారత్వాత్. దేవతే. త్యాధ్యయనస్వరూపమేవ ప్రయోజకం న చార్థజ్ఞానస్య సాక్షాదధ
నుపకారకత్వపి కథంచిత్ప్రయోజకతా సంభవతీతి వాచ్యం సాక్షాదనుపకారకస్యాపి ప్రయోజకాంతరశేషత్వేన ద్వారాంగ
వత్ ప్రయోజకత్వం యథా యాగవతాం … కామమేత తావతా … విశ్వజితి యాగ … యామ … బ్రాహ్మణాదితి వికృత
స్య … విశేషస్యాకృతిష్ఠానాం పూర్వేణ స్వర్గం గచ్ఛేత దీక్షణీయాదిద్వారేణ ప్రయుజ్యతే ప్రకృతే చ జ్ఞానం
నాధ్యయనాంగం అధ్యయనమేవార్థజ్ఞానాంగం యత్ర జ్ఞానం న ప్రయుంక్తే నాస్మాత్ తస్యాధ్యయనం విచారం ప్రయో
క్తుమర్హతి నన్వేవమస్తు అర్థజ్ఞానస్యాధ్యాపనప్రయుక్తత్వం తథాప్యధ్యయనాంగతయా విచారస్యాపి న ప్రయుక్తిః
సంభవతీతి చేన్న సత్యం న తు అధ్యయనాంగస్య … ద్వారేణాధ్యాపనేన ప్రయుక్తిసంభవః యది తేన వినా న స్యా
త్ప్రధానస్యాప్యసంభవః ప్రయోజకస్య వాంఛితిః తతస్తేన ప్రయుజ్యతే … యథా … సాపేక్షత్వలాభేన
సిధ్యతి నైవ కారణాంతరేణ అస్య ప్రయుక్తిస్తేన సిధ్యతి (అధ్యాపనం వా అధ్యయనమంతరా నుపపద్యమానం తత్ప్రయో
వమాత్రమేవ సాక్షాత్ప్రయోజయతి న తదంగం పక్షపూర్వకమివ యాగాపదార్వరేణ ఘేదనాదిర్యదిచాంగఘూం

శ్రవణాప్రయోజకాధికారాభావమభ్యుంగీకృతః సవి వాధ్యయనానుష్ఠానకాలం తు తయోః ప్రథమత ఏవాంగీకారాత్ కామాధికా
రే ఫలసాధనే కర్మణి స తథాపి నియోగాధికరణాంశే ఫలరాగాదేవ ప్రవృత్తేః నియోగాత్ అంగేషు విధిత ఇతి భవద్భిరంగీ
కృతత్వాత్ అతః ఫలసంభవే సతోపి నియోగస్య అనుష్ఠానప్రయోజకత్వాత్ అధ్యయనవిధౌ ఫలాధికారాదేవానుష్ఠ
ఠానసిద్ధేః స్వర్గార్థం నియోగస్య సదసద్భావచింతా వ్యర్థా న చ యది నియోగస్య మంత్రేణాప్యనుష్ఠానసిద్ధిః తర్హి
విశ్వజిదధికరణేపి విషయానుష్ఠానసిద్ధ్యర్థం కర్త్రంశపరికల్ప్య తదర్థమధికారిణం తద్ధర్మం నియోగస్య పరిక
ల్పనం కృతం తత్ర ధర్మితి చేన్న ఫలసంభవే హి తు నియోగస్యానుష్ఠానప్రయోజకత్వం విశ్వజితాం యుక్తే తదధికారవాక్యేషు
౪ సాక్షాత్ఫలస్యాశ్రవణాత్ కర్త్రధికారిప్రాణా[illegible]కయోర్నియోగస్య కల్ప్యయం తదేవ్యతద్విశేషణతయైవ స్వర్గస్య కల్ప్యయం తు
ల్యత్వాత్ తదనుష్ఠానార్థం స్వర్గకామనియోగస్య పరికల్పనం కృతం అత్ర త్వం తదేనాపి నియోగస్యమర్థజ్ఞానసాధన
త్వేన [illegible]ధ్యయనవగమ్యత ఇతి తత ఏవానుష్ఠానసిద్ధేః తర్హి న [illegible]స్య ప్రయోజకత్వసంభవః కిం చాధ్యయనాధికార
స్య అధ్యయనాంగభూతవిచారాణాం శ్రవణాప్రయోజకత్వం గుణభిరంగీకృతం తద్వత్ పూర్వాంగభూతాధ్యయనప్రయో
జకత్వమప్యంగీకార్యం తథా హి ఆచార్యకం హి అధ్యాపనసాధ్యం తస్య ప్రమాణాపేక్షితస్య విచారం తావత్తైర్వాం [illegible]లా భావా
త్ అధ్యాపననివృత్తిః అధ్యయనపరాస్తా[illegible]పేక్షితస్య విచారాపేక్షిణీయతః [illegible] అధ్యయనాధికారస్య విచారప్రయోజ
కత్వే హి అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వం సిద్ధేత్ తదేవ తు నాస్తి విచారస్య పుధ్యాపనవిధిప్రయుక్తిః సంభవాత్ తథాపి అ

యుక్తం । అధ్యాపకస్తావన్న్యది యో(ఽ)ధ్యారస్య కసంధ్యనమేతదితి జైమినైవ ప్రవర్తకః తేనాధ్యయనవిధావసాం స్వాము. ధ్యా అం
గాధ్యయనే న సంస్కృతాతాస్వధ్యాయాం దాసాంతతోర్థప్రతీతౌ సత్యామవగతే వార్థజ్ఞానే వతేమోధికారే తన్నిర్ణయాయ
య విచారః ప్రయుజ్యత ఇతి తం స్యాయధ్యయనం యది ధ్యాపనవిధి ప్రయుక్తం స్యాత్ తతోనార్థజ్ఞాతానే
ధ్యాత్ నతో(ఽ)ప్రతిలబ్ధానుష్ఠానస్య ప్రయోజనాపేక్షాప్తి యదంతరం నతద్వ్యాదర్థజ్ఞానం ప్రయోజనం స్యా
త్ననుంయదర్థజ్ఞానం ప్రయోజనం స్యాత్ ప్ర[illegible]మదర్థమధ్యయనమిత్యధ్యయనే అధ్యేతురధి
కారాద[illegible]యంతు విత్తాభావాదధ్యయనవిధిర్నిరధికారః స్యా[illegible]త్ తచ్చాధ్యయనం సర్వేషాం విధీనామధికా
రపర్యవసానాదితి చేన్నహి విధేః స్వభావతః కర్మణ్యధికారాపేక్షా కింత్వనుష్ఠానార్థమేవ తచ్చా
త్రాధ్యాపనప్రయుక్తేర్వసిద్ధమితి నాత్రాధికారకల్పనాయుక్తా నను అధ్యయనవిధేః స్వభావతః పరప్రయు
క్తవిషయాననుష్ఠానతయా ప్రయోజనాకాంక్షాభావేపి విషయస్యభావలక్షం జ్ఞానం ప్రయోజనం స్యాదితి చేన్న అ
ర్థజ్ఞానస్య విధ్యానాకాంక్షితత్వేత స్యస్వాపరసిద్ధిక ప్రయోజనత్వానుపపత్తేరధ్యాపనప్రయుక్తతయా
తన్నిష్పత్తిరేవాధ్యయనస్య ప్రయోజనం స్యాత్ తతశ్చ స్వాధ్యాయస్యాధ్యయననిర్వర్తకత్వేన అవివ
క్షితార్థతాపత్త్యా విచారారంభోనుపపన్నః న చ పదశక్తిమాత్రపర్యాలోచనాలభ్యోర్థః పరిగ్రాహ్యః అ

2

నైవ సాంధ్యయనే అధ్యాపనం నపి ధ్యైతేయది వా. గోంపే తమేవాధ్యయనం అధ్యాపనోపకారి నవా తత్తతోధ్యాపనవిధినైవాధ్యయనాం
గం ప్రయుజ్యేతశ్చోత్యతి ష్ఠామె నైవ వాన్తిఃయక్షః వాధ్యయనాంగం తర వద ధ్యయనాంగస్య విచారస్యాధ్యాపన ప్రయు
క్తేః సావ్యదితి వాచ్యం అవిఘ్నపరిసమాప్త్యుపయోగితయాధ్యయనస్య రవేం యోగినాం. అదృష్టద్వారా ప్రత్యూ
హప్రశామకతయా చ. వర్త్మచరాదివ్రతానాం. అధ్యయనస్వరూపనిష్పాదకతయాధ్యాపనప్రయోజ్యత్వాని
తి న విచారస్యైనాం క్షిప్యతే కారాఃయ. తథాంగత్వేఽపి అర్థజ్ఞానరూపకార్యాయ. తథాం స్వాధ్యయనాధ్య
యనస్య విచారాంగం. నాధ్యాపనోపకారిణః తేనాస్య విచారః అధ్యాపనవిధినా ప్రయోజ్యతే కిం. స్వ
ధ్యయనస్యైవైవాధికారే తద్వదధ్యయనస్యాపి తత్ప్రయుక్తేః నాధ్యాపనవిధానేన ప్రయుక్త
రూపపదధ్యేతవ్యః అధ్యయనవిచారం. స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యర్థజ్ఞానరూపాధ్యయనాధికారస్య
స్యాసం. తర భావివిచారం. సంప్రయోజకతా స్యాత్ పూర్వకాండధ్యయనప్రయోజకత్వం. నను. ఏవ
తి ప్రధానే అపి వాధ్యయనస్యాధికారః అధ్యయనే ధ్యేతు స్వాధ్యాయమత్ర సాధనస్య వశిష్టధాన్యధ్యయనా
పూర్వం సంగం ముఖ్యత్వేన తామ్యేవ మర్థమిదమితి జిజ్ఞాసైవ ప్రవర్తతే కింతు ప్రవృత్తే అధ్యయనేనైవ చాలేన
అధ్యయనప్రవృత్తస్య యాం అహంకారాధికారః నావగంతుం శక్యతే తతో ధ్యయనస్య నసంప్రధికారవిధి ప్రయు

కార్యాన్తరోపయోగినో విచారస్య సాక్షాద్విధిసిద్ధ్యనుపయోగేఽపి విధేరర్థజ్ఞానసాధనీభూతాధ్యయనవిషయకత్వేన
తాదృశవిషయం సిద్ధమేవ స్వయమేవ విధిర్విచారమాక్షిపతీతి చేన్న యద్యప్యర్థజ్ఞానార్థత్వమధ్యయనస్య స్వభావతోఽర్థ
జ్ఞానసాధనస్యాధ్యయనస్య తేనైవ శాస్త్రార్థాపత్త్యనుపపత్తేరాగతాప్యద్యపి తదప్రయుక్తో విచారస్య తద్వదత్రాపి వి
చారస్య విధిసిద్ధ్యనుపయోగాత్తదప్రయుక్తత్వం తత్సిద్ధ్యుపయోగాఙ్గీకారేఽపి తత్ప్రయుక్తత్వం ఘటతే తథా
హి విధేస్తుమేదం కార్యమితి కేనచిత్పురుషేణాప్రవర్తితః స్వయం తత్సాధ్యస్య సిద్ధ్యై యుపసర్గస్య సిద్ధ్యర్థం కరణమితి కర్త
వ్యతాం చ ప్రయుఙ్క్తే అధ్యయనవిధిస్తాదృశప్రవృత్త్యుపపురుషాభావాత్ప్రయోజకాదినియోగవత్ప్రవృత్తిసాధ్యస్య సిద్ధియత్త్వ
మేవ నాస్తి కరణానుష్ఠాపకత్వం దూరాపేతం ఇతి కర్తవ్యతానుష్ఠాపకత్వం తు దూరతరాపేతం న చాధ్యయ
న విధిర్విషయస్య స్వభావలబ్ధమర్థజ్ఞానం స్వవిషయతత్ప్రయోజకతయాఽఽక్షిప్య తత్సాధ్యస్య సిద్ధ్యుపయోగినమ
పి విచారం తదర్థం ప్రయుఙ్క్తే ఇతి విచారోఽపి తదర్థ ఏవేతి చేన్న అర్థజ్ఞానం ప్రయోజకతయాఽఽక్షిప్య కల్ప్యేతేతి స్వార్థః స్యా
వత్తత్ర వినియోగం జ్ఞానసాధనతయా ప్రమాణం . తత ఏవ తత్సాధనత్వావగమాత్ అధ్యయనస్యార్థజ్ఞానసాధన
త్వే లోకప్రమాణసిద్ధం నన్వధ్యయనేనైవార్థజ్ఞానం సంపాదనీయం న తు విక్షితపాతాతినియమస్య నాన్యేనేత్యలవ్య
త్వాత్తత్రైవ విధేర్వ్యాపార ఏవ సిద్ధకారకశబ్దార్థ ఇతి చేన్న సప్తాఙ్గీకారవిరోధాత్ అవఘాతాదినియమవిధ్యనభ్యు
పగమాచ్చ స్మృతిచారకస్య వైధత్వం కల్పనీయమితి న తద్ద్రుతే న స్నానాద్యపేక్షః స్వకర్తే స్వకర్తృకం అధ్యయనస్య మా
త్రేణ తు న సమాపేర్విదర్థే వేదమధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిబలేన స్నానాత్ప్రాక్ శాబ్దబోధేతి ప్రమాదికమాన్య

౧౭

తత్పురస్తాత్ అధ్యయనాదృష్టార్థమంత్రాణామవ్యర్థపరతా స్యాత్ నన అధ్యయనస్య అధ్యాపననిర్వృత్తిమాత్రపరత్వేపి వేద
వాక్యానాం పదశక్తిపర్యాలోచనయా ప్రతీయమానేష్వర్థేషు తాత్పర్యం స్యాత్ తత్ శ్రుత్వా నిర్ణయార్థం శాస్త్రారం
భః స్యాదితి చేన్న కథం విజ్ఞాస్త్రారభ్యేపి దూషణాంతరాణ్యనుక్తేః అర్థజ్ఞానస్య విధ్యనాకాంక్షితత్వేన తదర్థం
విచారానాక్షేపాత్ న విధిబలాత్ స్యాచ్ఛాస్త్రారంభః భవతి తతః కిమితి చేత్ వైదత్వే వేదమధీత్య స్నాయాదితి శాస్త్రబో
ధితం స్నానం దారపరిగ్రహాదికం చ ఉల్లంఘ్య ప్రసంగవర్జితి విచారాత్ప్రాగేవ స్నానాదికం స్యాత్ న తు విచారస్య వైధత్వశి
ల్పయం. దోషః స తు వైద ఏవ న చానం గౌణకరణే విధిసిధ్యతీతి విధిరేవ స్వోపధ్యర్థం విచారమనుష్ఠాపయతీతి కథం తు
వైధత్వం విచారస్యేతి చేన్న స్వతస్సమధ్యయనాంగం విచారః తథాపి న విధిసిద్ధాఽపయుజ్యతే అర్థజ్ఞానార్థ
కారేభ్యో ఉపయోగిత్వాత్ న చ కార్యాంతరోపయోగ్యం గం తదేకకరణేనాపి ప్రయుజ్యతే వృష్టికామాపూర్వైష్ట్యైవేతి
తథాహి జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే యో వృష్టికామో యోఽన్నాద్యకామో యః స్వర్గకామః స సౌభరేణ స్తువీతేతి
వృష్ట్యాదిఫలత్రయసాధనతయా సౌభరాఖ్యం సామ విహితం. తత్ర నిధనానాం హీష్వృత్తి నామయన్నిధనం కుర్యాదూర్గ
త్యన్నాద్యకామాయ ఇతి స్వర్గకామాయ ఇతి వాక్యం శ్రుతం. తత్ర వాక్యే సౌభరఫలాపేక్షయా న ఫలాంతరార్థా
ని కిం తు ఫలత్రయసాధనస్యైవ అనియమేన హీషాదినిధనవిశేషాణాం ప్రాప్తౌ నిధనవిశేషానియమం మాత్రం. తదిత్థం
తియోరాత్రాః తిఠం ఇధనం నామ సామ్నః పంచమావయవః తత్ప్రయథా ఫలాంతరసాధనభూతసౌభరాంగం ఫలాంతరా
పూర్వేణాన ప్రయుజ్యతే తద్వదర్థజ్ఞానోపయోగ్యధ్యయనాంగస్య విచారస్యాధ్యయనవిధినా ప్రయుక్తిః॥ నను

వేదాధ్యాపనాంగమేవోపనయనమితి ● చేన్న, రాత్రిక్రియతేః స్వవితేతరగాత్మనేపదం. కిం తావ చాచార్యకరణవిధిస్సమారోపాత్ప్రభిన్నా చాచార్యకరణ
ప్రాప్తిః శ్రుతివిశేషణం సత్యమేతస్య యత ఇత్యనేన సూత్రేణ తస్య ఫలస్య కర్తృగామిత్వే తత్ఫలస్య పూర్వ సూత్రేణైవ సిద్ధే అక
ర్తృగామిత్వే పర్నాత్మనేపదసిధ్యర్థం తచ్చాధ్యయనాంగత్వ ఏవోపపద్యతే న త్వధ్యాపనాంగత్వే యథాహం వృత్తికారః అ
కర్తృ భిప్రాయార్థః పుష్కరాదం న ఇతి సుసంహృత్య దాచార్యకరణాంగధ్యయనాంగమేవాపనయనం నను తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇ
తి అధ్యాపనస్య చాచార్యకఫలత్వే శ్రవణాన్నేదం వచనం త్రాచ్యర్ణ ప్రాప్తాధ్యాపనానువా■దపరం కిం తు కిం తు ప్రదగధ్యాప
నవిధిపరమితి చేదుచ్యతే వ్యతర్యర్థం యః శిష్యమాదాయ్యపయతి తస్యాధ్యార్థ దచార్యకమపి సిధ్యతీత్యేవం పదం న తదర్థం వృద్ధ గధ్యాపనవి
ధిపరం ఆగమిష్యాసిద్ధ విధ్యర్థం తస్మై పయసిదధ్యాపనయతి విధినా చోదితం దధ్యాపనయనం అధ్యర్థదాచార్యమపి సాధ్యంతు త్రి తద్వ్యత్రం
త్రం చాచార్యస్యతాక్షి కత్వం తస్య చ ఫలత్వమప్యం? కర్తృ తస్య తదర్థాధ్యాపనవిధి రాకల్పితం ఇదానీం నతదలాక్షికం నాపి
ఫలం కిం తు ఆచార్యకబ్ది స్త్రపాచకాదికబ్దవదధ్యాపనక్రియాసంబంధసంబంధి బంధనః స్మృతివచనమపి నజ్ఞప్రవృత్తి
నివర్తనపరమేవేత్యుపపాదయతే తథాహి ఉపనీయాపి విద్యాదాతురాచార్యత్వనమేవాచకః అనాదధ్యమానత్వాదధ్యా
పనవిధినంత త్రయుక్తమధ్యయనం ననుమా భూదాచార్యత్వార్థమధ్యాపనం తథాపి బ్రహ్మణోనకాదివిశేషతయా
విద్యాదానేన సమం త్ బ్రహ్మణో కేమహాయుక్త ఇతి వచనాం తదేనావిహితం విద్యాదానాత్మకమధ్యాపనం తత్ప్ర
యుక్తమధ్యయనం సావిధితే చెన్న తస్యాపనయనాంగత్వదానాం స్వవేదాధ్యయనప్రయోజకత్వం కిం చ నియోజ్యా
భావాత్ప్రయోగాదినియోగనత్ప్రయోజకత్వమేవ న ఘటతే నయనియోజ్యాభావేపి ఫలనాధనతాశ్రవణాత్

స్థానే స్థాయుపతేత్యేనర్థ్యాంర్థే మపాయాం తథాభావే విచారోపి కర్దాచిదనుష్ఠేయో। తత్ర తథా చాపాఠతోంర్థస్య జిజ్ఞాసేతి సూత్రం
అసంతద్వ్యప్రతిపాద్యస్సి। తస్యపరేనుపపంత్త్యాంసనాత్తస్తస్స్తాద్ధ్యాపనవిధి ప్రయుక్తమధ్యయనం క్షేంచ కస్మాదసావధ్యాపనవిధిః యప్రయు
యుక్తమధ్యయనం యదుచ్యతే। ఉపనీయతు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం
ప్రచక్షతే ఇతి స్మృత్యుక్తమితం ఉపనయాధ్యాపనేనాచార్యకం [illegible] వమేదిత్యేవం వచనమితి చేత్తదయుక్తం నాధ్యాపనమిదం
వాచార్యం వ్రతాతం మమతే యతః ప్రవాప్రజనార్థ ప్రాప్తద్రవ్య [illegible] వృత్తి ధ్యైన చ సంగతేః ద్రవ్యమర్జయేద్ బ్రాహ్మణో యజేయ
దధ్యాపనమేతత్ప్రవృత్తి గృహ్ణీయాం ద్వ్యేతి వచనాదధ్యాపనం ద్రవ్యార్జనేనోపాయతయా ప్రాప్తం। యత్ర దానాదిప్రదానాం ప్రసిద్ధార్థ
పరతయా విధిశక్తి ప్రతిబంధకత్వం। య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజత ఇత్యాదిషు దృష్టం తథా చ నాధ్యాపనేన వి
ధిసంభవః ప్రత్యుత ఇష్టమేవ వచనమధ్యయనపరం యథా ఏతయా న్నాద్యకామం [illegible] యాజయేదిత్యాదిషు యాజ
యతేః పరః శ్రూయమాణో విధిః యాగవిధిపరః ఏవం ప్రయోజకవాక్యానాం వాచకః [illegible] ద్రవ్యార్జనా
ర్థప్రాప్తవాక్యపాఠాన్సిద్ధాదకః అపనయనమధ్యయనాంగమేవ తత్ర తత్త్వమాణవకసంస్కారత్వం తస్య త్వధ్యాపనాంగం
అధ్యే న సాధ్యమేనాష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయీతేతి ప్రత్యక్ష శ్రుతవ[illegible] చనముపి అధ్యయనవిధి
పరమేవ నను తత్ర శ్రుతౌ డుపనయీతేత్యాత్మనే పదం నయతే జిజ్ఞాసా త్ స్మరితం ఇత్యం కర్తృగామి ప్రాయోక్త్రియాఫలం తద్వ్యా
సూత్రేణ విధీయతే తథాత్వ[illegible] నయనస్యాధ్యాపనాంగత్వే తత్ఫలస్య వైపనయనఫలత్వాత్తస్య చ ఉపనయనకర్తృగామితా చా
చార్యగామిత్వాదస్యాపతే అధ్యయనాంగత్వే తు తత్ఫలస్య మాణవకగత్వాత్ క్రియాఫలస్యాకర్తృగామిత్వాన్నాత్మనేపదం సిధ్యేత్ అ

పకర్తృ శ్రుతేర్న బహిరంగత్వశంకా। తాదర్థ్యకరణవిధిః ప్రయోజకపురుషాంతరస్య కథం పూరుషాంతరకర్తృకమధ్యయనం ప్రయుం
జతఉమాన పురుషగామినో హి దర్శపూర్ణమాసవిధయః కార్యత్వం తయా ప్రతీయమానా యుక్తం। తస్యైవ పురుషస్య సా
ధనేషు ప్రయాజాదిషు స్వసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం ప్రసువతే అధ్యయనం తు కార్యమనధ్యస్య కథమనుష్ఠాపకం భవేత్। కథం స్వా
ర్యసాధనాదంశాత్ప్రవర్తనానాం ప్రవర్తమానే న వాధ్యాపకో మాణవకమధ్యయనే తత్ర ఫలప్రదర్శనేన స్వకార్యసిద్ధ్యర్థ
మేవ ప్రవర్తయతి తం। స్వకార్యనాంచపి తస్యాంశ్య ప్రయోజకత్వం యుక్తమితి వాచ్యం। తథాపి ప్రదర్శిత తస్యైవాధ్యయనే ప్రయో
జకత్వం స్యాన్నాధ్యాపక కార్యస్య నచ మాణవకాధికార ప్రదర్శనస్యాపి అధ్యాపక కార్యార్థత్వాత్తత్రదేవ ప్రయోజక
మితి వాచ్యం। రాద్ధాంతస్తు మయం చరుం నిర్వపేదితి ప్రకృత్య ఏతయా నిష్టాదపతిం యాజయేదితి నిష్టాదస్థపతిమధికృ
త్య ప్రవృత్తా తత్ర యథా స్వప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమృత్విగనుష్ఠాపకనేష్టేర్నిషాదాధికార ఏవేష్టేః ప్రయోజక తథా మాణవకాధికార
ధికార ఏవ ప్రయోజకః। కించ తన్మతే పూర్వపక్షే నిరధికారతాపాదధ్యయనవిధేరధికారప్రదర్శనాసంభవాత్కర్తృత్వే
న ప్రయోజకత్వం న సంభవతి। నచ పూర్వపక్షేపి అధ్యయనే ఫలప్రయుక్తాధికారాసంభవేపి యోగప్రయుక్తా
ధికారాసంభవేపి యోగప్రయుక్తాధికారసంభవాత్తత్ప్రదర్శనమనుష్ఠానం స్యాదితి వాచ్యం పూర్వపక్షేన
స్యం చ సాధికార ప్రదర్శనం। నాధ్యాపన ప్రయుక్తత్వం తత్స్వతంత్రసిద్ధ్యతి। భవతు నామాధ్యాపనప్రయుక్తత్వ
స్యాధికార ప్రదర్శనేనానుష్ఠాప్యమానస్యాధ్యయనస్యాధ్యాపన ప్రయుక్తత్వం నైవ తదపి పూర్వప

10

తావన్మాత్రేణాధికారే లాదయో న తి అధ్యాపనానుష్ఠానే ప్రయుక్తి రధ్యయనస్య సాధ్యతి తి చేన్న అధ్యయనస్య పరప్రయుక్తత్వేన త్వ
పూర్వోక్తన్యాయేన విచారస్య వైధత్వం న సంభవతి తత్ర స్వతో ధ్యాపనప్రయుక్తమధ్యయనం న పూర్వోక్తన్యాయే విభం
యోఽర్థే పి విద్యాప్రయుక్తి సంభవేపి అధ్యాపనప్రయుక్తత్వా గాత్రయసే న్యాయాంశుగుణాద్యత్వదేవ యుక్తం తథాహి యద్య
పి అధ్యయనస్యాధ్యాపనవిధికాలే అప్రయుక్తి సంభవతి తథాపి హావా త్రయి తుంయు భవితే జ్ఞానం స్వసాధ్యుద్ధ్యైకర్థ అధ్యయ
నస్య న ప్రయోజకం స్యాత్. అపురుషార్థతావ్యతి జ్ఞానస్యాధ్యాపనసిద్ధేరాపాత్రాదికం తదా పరేణాధ్యయనప్రయోజకత్వం
భవతశ్చేతి వాం జ్ఞానమంగం శ్రుతాద్విదివిని యోగేన ప్రమాణానాం భావాత్ కింతు విద్యావిద్యు రస్య అత్ర రక్షమార్గ
నుత్తానాం యోగాదుపకారకతా మాత్రం తుల్యం భవతి ఆచార్యస్య స్వతుతమాచారం ప్రవృత్త ఇతి విని యోజక
వాక్యం సంభవాద్ధర్మానమంగమేవ న చ వైశేషికానాం నవ శేషికాంపి ప్రయోజకత్వం న శేషిత్వ మాత్రేణ కిం తదాపకారస్య
త్వేన తస్మాత్ సిద్ధ్యే అవ్యాత్రాదేరాచారస్య జ్ఞానమధ్యాపనం చావిశిష్టమితి ? ఏవా భయోరప్యధ్యయనప్రయోజ
కత్వే వైశేష్యమసితి వాచ్యం యదప్యుపకారస్యాప్యప్రయోజకతా సంభవతి తథాపి శేషాణాః శేషేణా సంవాసం
బధ్య శ్రుతాద్విభిర్యుగ్దేశప్రతిపంగ తంయా తస్య ప్రయోజకత్వేన సంభవతి నాప్రతిపంన్న సంభవతీతి బంధ సెవ్యతదస్య
యుక్తం తదధ్యాపన విధి ప్రయుక్తమధ్యయనం తదం యుక్తం తే తు తాధ్యవవహా తమాచార్యకం స్నేహాల్
త్రాదికం చ సంభ్రమో త ప్రయోజయోజనయోస్తదధ్యాపనార్థ జ్ఞానయోః అర్థజ్ఞానస్యైవాధ్యయనప్రయో
జకత్వేన న్యాయా గుగుణం లాభం సంభవతి అధికత్వాత్ తేవ న సమానాధికరణత్వాత్ [illegible] ర్యకం తస్యాధ్యాప

సాచా

పురితేవచనాభిప్రేతతాదివ్యుళవిదాంబదాక్షంనైాక్తఫలహేతుః అశబ్దాలౌకాయతి శాస్త్రార్థజ్ఞానవానమపి ప్రాప్తా
త్రైలోక్యప్రాప్తిహేతుహాంబతక్షబాధబ్బయనకుర్వన్ పూర్వపక్షేపురుషార్థఫలభుక్తి తస్మాన్నాస్తిభావనవిధిప్రయుక్త
మధ్యయనం అతోనైవం పూర్వోత్తరపక్షవర్ణనాప్రకారః పండితహృదయానందకరో నభవతీతిప్రకారాం. తత్రశాబ్దా
ర్థ్వ మతమాశ్రిత్య పూర్వోత్తరపక్షప్రకారః ప్రదర్శ్యతే. తథాహి నన్వధ్యయనాధ్యయనాత్మకత్వాత్ ఇత్యధ్యయనావఛిన్నాభా
వనా విధిప్రయుక్తా తస్యప్రత్యయేనాభిహితాభావపేక్షాప్రతియతే జాదిప్రత్యయానాం శబ్దభావనా అర్థభావ
నా చోభయమపేవాచ్యం తత్రవిధిః ప్రేరణాత్మకో లిఙాద్యంశః అర్థభావనాం తు పురుషప్రయత్నః ఉభయోశ్చైకప్ర
త్యయవాచ్యతయా ప్రథమమన్వయః భావనాచ స్వభావాదాకాంక్షాత్రయవతి ప్రథమం భావ్యం పక్షిప్తకరణామనంత
రమితికర్తవ్యతాం చాపేక్షతే తత్ర ప్రేరణాత్మకవిధిశ పురుషార్థపురుషప్రేరయితుమశక్యతయా ప్రేరణా
వరూపవిధిసంబంధబలాద్భావనాయాః పురుషార్థ ఏవ భావ్యతయా వతిష్ఠతే తత్ర సందేహః కిం విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గో
భావ్యతయా కల్ప్యతాం బితాన్యత్ర గ్రహణపదావఘాతణపదార్థపరామర్శద్వారేణ వేదవాక్యార్థజ్ఞానం భావ్యత
యా కల్ప్యతామితి తత్ర పూర్వః పక్షః యద్యప్యప్రాప్తేనార్థవత్వాత్ ప్రమాణాంతరేణావ్యర్థజ్ఞానే సంభ
వాతాదర్థో విద్యానర్థకత్వప్రసంగాత్ విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గార్థతైవయుక్తా న సమ్రిహితో నవహాంత్రేతి వన్ని
యమార్థతాప నాన్నానర్థకత్వమితి చేం సత్యం అధ్యయనవిధేర భావ్యేధితతాప ధ్యయనమో బేకశప్తాబ్ధబ్భావా
ప్తినియమస్యకత్వర్థతాపమోగాన్ననియమవిధిత్వసంభవః ప్రకరణాగ్రహంతావఘాతాదినియమస్య

క్షేసంభవతి సహేత త్ప్రమాణవశస్య కస్యచిదధికారోఽస్త్రీయత్ర ప్రదర్శనే నాసావధ్యాపేక్షత ఇతి చాధ్యయనవిధిసిద్ధిమాత్రప్రయోజనకత్వా
దధ్యయనస్య పూర్వపక్షే న వినియోగసిద్ధ్యా పూర్వపక్షేఽపి అధికారస్సంభవతి । అకారస్య తత్పరత్వే హి ప్రమాణవశస్య వినియో
గకారస్యాయోన తత్సిద్ధ్యా అధికారసంవృత్ తవనియోగాభ్యాత్ తత్ న చాన్యనియోగాభ్యస్య నియోగకారత్వః అతస్తత్సిద్ధ్యా
నాధికారసంభవనను తథాపి స్వకారస్య సిద్ధ్యర్థమధ్యాపకేన మేనకేనాపి ప్రకారేణ బల్లాత్కారేణ వా అశుష్ఠాపనసం
భవాత్ ప్రయుక్తిసంభవతీతి చేన్న కృతవేదవిజ్ఞానాదీనామపి కథం విధాత్ర్యేజ్య ప్రయుక్తేః ప్ర[illegible]వర్త్యమానేన యజ్ఞ
మానేన అశుష్ఠానే సంభవాదశుష్ఠానసిద్ధ్యయోగ్యోపరికల్పనం నసిద్ధ్యేత్ । అథ విశ్రుతివేతోరధికారత్వే త్ర వ్యాపర్జన
స్యైవాభావాత్ బుభుక్షా యజమానం నయోజయేయుః అతః పరప్రయుక్తిదేవ న సంభవతీ చేన్న తదత్రాపి సమా
నం తథా వాధ్యయనే నాధిక్రియమాణో మాణవకః దక్షిణాదానాద్యాచార్యస్య పరతి తల్లిప్సయా పుణ్యాచార్య
స్య ఆచార్యకం న వాంఛచార్యస్య స్వరూపేణ పురుషాభిలిప్సితం తస్మాత్ పూర్వపక్షే ధ్యయనవిధేరధికారతాత్పర్యా
త్పపక్షే పరప్రయుక్త్యసంభవః న చ పూర్వపక్షే ధ్యయనవిధేరధికారతయా దక్షిణాదానాభావేన ఆచార్య
కస్య పురుషార్థతయా చ వదర్థార్థ్యాప న ప్రయుక్తిమాశ్రిత్య ప్రవృత్త్యేతోక ప్రాప్తిస్వతః పురుషార్థత
యాత్ర తదర్థాధ్యయన విధ్యంతరప్రయుక్తిః స్యాదితి వాచ్యం । యదన్యపి విద్యాదానే సుమతి బ్రు । శక్యతోనాశే మహి
యచ్చత ఇతి వచనమస్తి తథాపి అధ్యయనస్య నిష్ఫలత్వే తదర్థాపనమపి నోక్తఫలే హేతుః తత్ర స్నాన స్నాన
మేవ నసి[illegible] ధ్యతి అధ్యయనాశుష్ఠానం తు దూరే పురుషార్థప్రాపక విద్యాదానమేవ ప్రవృత్త్యేతోక ప్రాప్తిహేం

పఠేయుస్తత్తేన సిద్ధ్యసాధ్యాన్వయేనానేన తేన ధర్మాదిజ్ఞానం కర్తవ్యమితి అత్రోచ్యతే అస్త్వం తావత్ప్రతిపన్నః స్వర్గఫలం పరికల్ప్య అ-
ధ్యయనస్య తత్సాధనతాకల్పనాచ్చ అధ్యయనానుష్ఠానస్య ధృతతయా ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థజ్ఞానస్యైవ ప్రయోజన-
త్వాత్స్వర్గఫలం లాఘవాదయుక్తం న చాధ్యయనస్య ద్వారవత్స్వోపాధ్యర్థతాయాః ప్రమాణాంతరసిద్ధతయా న తాదర్థ్యే-
నాధ్యయనవిధిసంభవ ఇతి వాచ్యం । అపాయాంతరస్య తద్గతసాధ్యార్థావగతిపరామర్శాపేక్షతయా విలంబితం త్వ-
ధ్యయనం తు ప్రత్యక్షశ్రుతివిహితతయా తతః పూర్వమేవోపనీతమధికృత్య ప్రవర్తతే తత్ప్రవృత్తివేళాయాం అ-
పాయాంతరాణామప్రాప్తతయా అతన్నివృత్తిఫలకోఽయం నియమవిధిర్భవతి కిం త్వప్రాప్తవిధిరేవ అథవా విహితపాఠా-
ద్యుపాయస్య పక్షప్రాప్త్యా తదానమప్రాప్తాంశసంభవాత్ తత్పూరణఫలత్వేన నియమవిధిర్వా భవతు । అత్ర త్వర్థతయాయ-
మనియమార్థత్వవారణం । తత్ప్రయోజనవ్యాప్తత్వాన్నియమస్య న దూషణం । యద్వా అస్త్వధ్యయనే అత్ర రవ
ర్మాణి స్వాధ్యాయస్థానే వేతు భూతకర్మణః స్థానే స్యధ్యయనం నాన్యోపాయానాం విధిరేవ యుః సతి తు తస్మిన్ తత్సిద్ధిజ్ఞానేన వ
తేంద్రియకారిణో లాభాన్నోపాయాంతరేష్వేష ఇతి ప్రతావేవన్నియమః । పరివృత్తిస్సన్ అధ్యయనసిద్ధజ్ఞానస్యవంశమధికృత్త
త్వప్రతరాసాం ప్రవృత్తౌ అధ్యయనస్య క్రతుశేషత్వాదితి చేన్న తదాపాదితజ్ఞానస్యైవ క్రత్వంగం అధ్యయనం తు జ్ఞా-
నాంగమేవ యథా ఆధానసాధ్యానామగ్నీనాం క్రత్వంగత్వేపి నాధానస్య క్రత్వంగత్వం ఏవమిహాపి ద్రష్టవ్యం । ఇ-
దం తావద్గురూణామాచార్యమతానువర్తినాం చ తుల్యం । అధ్యయనమధ్యాపనవిధిప్రయుక్తమధ్యయన-
విధిప్రయుక్తం వేత్యత్ర వివాదః । తేనాప్రకరణాధీతత్వాన్న పూర్వోక్తయజ్ఞేనార్థమధ్యయనవిధానం యేన క్రత్వ-

తి నైవం విధితా ఇత్యుక్త్వా న చ ప్రతితిష్ఠంతి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయంతీతి విహితరాత్రిసత్రే అర్థవాదికప్రతిష్ఠాఫలకత్వవదిహాపి యో
యం క్రతుమధీతే తేన తేనాస్యేష్టం భవతీతి తత్ర క్రమభాగప్రతిపాదకవేదభాగాధ్యయనేన తత్తత్క్రతుఫలసంప్రాప్త ఇత్యర్థకేన
ఫలప్రతీతావపి న స్వర్గార్థతా యుక్తేన వాచ్యం అర్థవాదసాధ్యయనాంతరశేషత్వతయా అధ్యాయాధ్యయనస్య తత్తత్ఫలకతా తదు
క్తం సాధ్యయరత్నమాలాయాం అధ్యాత్మధ్యయనే నైవ కాచిదస్తి ఫలశ్రుతిః। తథా చ జపయజ్ఞే చ ఫలశ్రుతిరియం యథా
తః। జపయజ్ఞాధ్యయనం బ్రహ్మచార్యధ్యయనం ప్రాప్తసర్వదృష్టకరణార్థమధ్యయనం ధారణాద్యధ్యయనం గు
రుముఖాత్తాదధ్యాయప్రాప్తిఫలకమధ్యయనం స్వకరణార్థమధ్యయనం ప్రకృతే చాధ్యాయాధ్యయనేన కించిత్ఫల
శ్రవణమస్తి తస్మాత్స్వర్గార్థతా తథాప్యధ్యాయాధ్యయన స్వాధ్య గుణముఖ్యావ్యాపారణానుచ్చారణారూ
పాశ్రయన మాత్రాస్వర్గస్త్రైరర్థజ్ఞానాయ విచారాణామవశ్యకతయా తద్వశేషేణావిస్వాన్మోత్పన్నర్థకల్పయితుమశక్యత
ఇతి అధ్యయనానంతరం వేదమధీత్య స్నాయాదితి స్మృత్యనుమితశ్రుతివశేన సాక్షాత్సపశాత్ప్రయోజనవశేన కర్మానుష్ఠానా
ర్థం తన్నిర్ణయరూపప్రయోజనవశేన విచారయితుం వా మాదానమపోనాఽరం భణీయం చేన్నైవపూర్వపక్షప్రవర్తని
మొక్కిదిత్యాధ్యయమాభిధాతైనేతి వాచ్యం అంగాధ్యర్థత్వేవాధ్యయనస్య పదశక్తిలభార్థపరిత్యాగే ప్రయోజనాభా
వనియమతావత్తి ప్రజ్ఞాంతవవమాయాజ్జయితాపి ప్రతిగ్రహాద్యాచనస్యైవ క్రియా స్వాధ్యాయ వేదమధీయాత ఇతి ప్రా
యశ్చితార్థే పాధ్యయనే విహితే న వేదస్యావివక్షితార్థతా జాయతే తథా స్వర్గార్థే పాధ్యయనే ఇతి ప్రష్టవ్యం న వార్థ
ప్రతిపాదనమర్థస్య వాక్యస్య కదాచిదప్యర్థముచ్చారణం కలతమిత్యేతావతా సార్థభావికమర్థపరత్వం

దయోపిస్వాధ్యాయానుష్ఠానానుపయోగాదపురుషార్థత్వం స్యాత్ తాదధ్యయనమధ్యయనస్య యాజనైర్బ్రాహ్మణానాం మాత్రసాధ్ధి
కారాత్ క్షత్రియవైశ్యయోరనధికారప్రసక్తిః కర్మపరిజ్ఞానస్య యాజనవన్ముపయోగిత్వేన అపురుషార్థత్వాత్ తత్పరవేదభాగా
ధ్యయనస్య నైష్ఫల్యం వా స్వర్గార్థతా వా స్యాత్ కథం చ నాపగురితనవానామిటిత్వేషు నియమోర్థవర్ణనం యదితావదధ్య
యనాపాదితజ్ఞానఏవ అపశూద్రాణామనుష్ఠానం చప్రత్యవాయపరిహారం నాన్యస్యేతి కల్ప్యతే తత్ర తదర్థత్వాగాధ్యయనం
న స్యాత్ నచైవమాదిష్టదృష్టార్థమధ్యయనమితి వాచ్యం తథా సతి సర్వత్రావైవర్ణికస్యాత్ తదేవప్రయోజనం స్యా
త్ నార్థజ్ఞానార్థమధ్యయనమి[illegible]తి స్యాత్ అత్రాభిధీయతే నాన్యార్థభిన్నేషు జ్ఞానప్రయోజనమితి యత్వం నిత్యేయత్తే
కింతు జపపారాయణాదివిధ్యపేక్షితం యదధ్యయనం స్పృశ్యతే తం స్వాధ్యాయమనస్య నైష్ఫల్యం వా స్వర్గార్థతా వా స్యా
త్ మితి వాచ్యం తథా సతి సర్వత్రావైవర్ణికస్యాత్ తదేవ ప్రయోజనం స్యాత్ నార్థజ్ఞానార్థమధ్యయనా
తథాచ [illegible] విధ్యంతరోపయోగితయాపేక్షితం తస్యైవ ముఖ్యప్రయోజనం ఏవం నిత్యనైమిత్తికజపయజ్ఞపా
రాయణాదివిధిభిః అహరహః స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యః యాం యత్వా ప్రతిగృహ్య వా న స్యార్థత్రిః స్వాధ్యాయం
వేదమధీయీతేత్యాదిభిః వేదస్వరూపావధారణమపేక్షితమితి భవతి తదపి ప్రయోజనం తేనాధ్యయనేనోపాత్త
స్య వేదస్య యథాంగవాజనకత్వనాంత్రదనుష్ఠానేచనియమవణాన్నానాధ్యాత్మికావారాదిషు అధ్యయనార్జితేన వేదేన
జ్ఞాతః క్రతుః ఫలం సాధయతీతి నియమః మంత్రేషు తు అధ్యయనోపాత్తమంత్రేణైవ అనుష్ఠేయార్థస్మరణం

ర్థతాసాధ్యత్వం కింతు అధ్యయనసంపాదితజ్ఞానం ప్రత్యంగం అయం భావః ప్రమాణవశాం తత్ర విరోధిబుద్ధేస్తత్వానే
న ప్రమాణానామపూర్వసాధనతయా స్వపూర్వమేవ విజ్ఞానే తథాప్యుదవదానసన్వచ తత్ర కరణోపాదానాత్ ప్రమాణానామపూ
ర్వసాధనత్వలక్షణామాత్రితత్వే తదభావేనైతస్య ప్రత్యంగతాయుజ్యతే అప్రతుకక్షణామధ్యయనసిద్ధజ్ఞానో
పజీవనేన ప్రవృత్తాయాః పశ్వాద్యాః స్వప్రత్యంగత్వావగమాత్ అధ్యయనవిధిప్రవృత్తివేళాయాం జ్ఞానస్య క్రతు

13

సంబంధస్యాజ్ఞాతత్వేన అపూర్వీయత్వలక్షణాభావాదనారభ్యాధీతత్వేన చ తద్బలేనాధ్యయన
స్య తదంగత్వమితి తస్మాదర్థజ్ఞానార్థతావిషేరంగీకర్తవ్యేతి సఖ్యర్థజ్ఞానార్థత్వమధ్యయనస్య
యుక్తం తస్య స్వర్గశ్రుతికల్పనిషయమవిధిత్వం వా యుక్తం ఏవం వైని యమః స్యాత్ అధ్యయనసంపాది
తజ్ఞానవంతమేవ క్రతుప్రాకృతపాధికుర్వంతీతి తథాత్వే [illegible] తి దోషప్రసంగః స్యాత్ లిమాదినావు=
ధ్యయనస్య అర్థావబోధఫలకత్వాభావాత్ కథం చ శ్రుతిప్రాయోద్వృత్తిశాలామవేదాదిప్రదిపాదకవేదభా
గస్య బ్రాహ్మణాదిభిరర్థజ్ఞానార్థమధ్యయనం తేషాం తత్రజ్ఞానోదయోపి సైవాంశస్థానానుపమోగేనాప్య
రుపార్థత్వాన్న తాదర్థ్యం మధ్యయనస్య న చ యాగాదినాదిఫలపర్యవసానాత్పురుషార్థతేతి వాచ్యం త
థాపి శ్రుతి[illegible] అపస్వారశాస్త్రస్థానం చ ప్రత్యవాయక[illegible] నాస్యన్నితి కల్ప్యతే తత్ర తదభ్యాగాధ్యయనం
న స్యాత్ నచైవమాది[illegible] యమైవర్ణయోః శైవస్తోత్రామేధాధ్యయనమనర్థకమేవ [illegible] తేషాం తత్ర జ్ఞానో

వాచకైర్వ్యః భూతభాతి సంఘాతాతిరిక్తం అముష్మిక ఫలోపభోగె యోగ్యం ఆత్మానం జ్ఞానం తాపత్ర తుశబ్దే ప్రేయస్య ఇతి
భూతాని పృథివ్యాదీని భాతి కాణీంద్రియాణి తేషాం సంఘాతో దేహః నను పరమాత్మ విశేషు వాక్యేషు తత్త్వ
నస్య క్రతూపయోగాసంభవేన తత్ర కథం నియమ ఇతి [illegible] తత్ర శాస్త్ర సంఘాతాపరాత విధిత్వాదినా [illegible]
సాంప్రతం దేవ ఫల శ్రవణాత్ తదపి ఫలం అధ్యయనోపాప్తౌ పనిపత్తి దేవ జ్ఞానాదాపరాసంపాదనీయ మితి న కించిదనవద్యం
న చ ఋషపర్యాయ [illegible] విధిభిః స్వాధ్యాయ ప్రాప్తి రపేక్షితా క్రతు విధిభి రర్థజ్ఞాన మపేక్షితం ఉభయ ముపపద్యత నస్య
ప్రయోజనతయా అధ్యయనే స్వాధ్యాయ ప్రాప్తిం సంపాదయేత్తత్ర అర్థం జ్ఞానం చేతి వాక్యభేదస్యాదితి స్వాధ్యాయ
సంస్కారభూతేన యత్ప్రకల్పతే పేక్షితం సంపాదయితుం తత్కారాదిత్వేకరితా వచన వ్యక్త్యా స్వర్గాద్యర్థ లాభేన
[illegible] శూన్యాభావాత్ న చ నిరూఢం స్తుత్యాని రూఢ న స్య శేష త్వం వక్తవ్యం స్వాధ్యాయ స్య శేష తయా విని యో
జక ప్రమాణాభావే న నిరూఢత్వం తత స్వాధ్యాయ స్య [illegible] సంభవ తే నాప్యుపయుక్త సంస్కారః విప్లష్టవిషా
గాయాః కండూయిత్వేన కండూయనే [illegible] ఉపయుక్త కల్పష్ట విషాణాయాః చాత్వాలే కల్పష్టవిషాణాం ప్రాసనవతి యదధ్య
ధ్యయనేన స్వాధ్యాయం సంస్కారాదితి వాక్య విపరివృత్తి స్యాత్ తదా స్వాధ్యాయ స్యార్థ జ్ఞానే వినియోగాంతరా
భావాత్ [illegible] వినియోజకత్వానుపపత్తేః సంస్కార విధిత్వముచ్ఛిద్యేతేతి భవదుక్త దోషః స్యాత్ నైవం
విపరివృత్తిః కిం త్వధ్యయనేన [illegible] స్వాధ్యాయేన అర్థజ్ఞానం భావయేదితి తతి శబ్ద [illegible] అధ్యయనేన స్వాధ్యాయ జ్ఞానసాధనత్వం

14

సంపాదనీయత్వమితి నియమః ఏవం ప్రణీతాప్రణీతమంత్రసాధ్యత్వాంత్రక్షణ్వపి అధ్యయనగృహీతైరేవ మంత్రైస్సంపా
దనీయాని । ఇషేత్వాదివాక్యేషు క్ష్యపావమే వక్త్రాం తన్నాదనాం జపమాత్రోపయోగి ష్వేత్వమేత్యాదిప్రతిపాదక వేదభా
గేషు అధ్యయనేనోపాత్తైరేవ జపం తు జ్ఞానాది కర్తవ్యం అధ్యయనస్య నానాప్రయోజనకత్వమాచార్యైరుక్త
త్వం యత్ర తావదస్మిన్నుసంక్రాన్తాదధ్యయనవిచారః ప్రధానాఙ్గపయజ్ఞక్రతుజ్ఞానసిద్ధిరితి కాంక్షాత్వ
న కశ్చిత్ఫలాంతరకల్పనావసర ఇతి గురుసకాశేఽస్తేఽధ్యయనే అధ్యాధ్యయనే విచారః ప్రయోజనవిచారః ధారణ
ధారణాధ్యయనస్య సిద్ధిః స్వర్గస్య ప్రత్యక్షమభిసంధః ఫలాంతరకల్పనాస్వర్గకల్పనైతాశ్చాచార్యాః ధార్థః । అర్థ
జ్ఞానఫలకాధ్యయనవిధౌ తస్యాధ్యాయప్రాప్తిపర్యంతమాంగీభూతమధ్యయనే అర్థజ్ఞానోపకారితయాతదం
గభూతామీమాంసాం చోదయత్యపి విషయత్వాత్ । పత్రప్రథమాంతే నియమాస్సంభవే పి ద్వితీయాశ్రనియమస్సంభవతి
అధ్యయనేనాప్రాప్తైర్నైవాధ్యయనవిధినావిచారకర్తవ్యతావసరమ్యవిచారానుష్ఠాతవ్య ఇతి । అత ఏవాధ్యయ
నవిధిరేవ విచారస్య కర్తవ్యతాం విచారానుష్ఠానాత్రాపి గేవాంతరం తుం ఉపన్యస్త ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేమీమాంసా
రంభణీయామారంభణీయస్య తదర్థమధ్యయనవిధినామీమాంసావిధీయతే నవా తదర్థం చాధ్యయనం
అర్థజ్ఞానార్థమథవా స్వర్గార్థం వేతి విచారః । తతః అర్థవాదేష్వర్థవాదైరేవ ప్రశంసితం కర్తానుష్ఠేయమితి
ఉపనిషత్స్వపి క్రతూపయోగి కర్తృస్తుతి ప్రతిపాదకాని వచనానీయాని లక్షణ ● అధ్యయనోపాత్తైరేవ వా

స్తరణం సంపాదయితుం అసంభావః ఏకేన కర్త్రా నానాపదార్థాననుష్ఠాపయితా విధేరనుష్ఠేయపదార్థానామనుష్ఠానప్రమా
పేక్షితః యత్ర సాక్షాత్ క్రమసమర్పకం ప్రమాణమస్తి తత్ర తదేవోపాదత్తే యత్ర తు [illegible] న తత్రానుష్ఠానహేతుభూతస్మరణ
క్రమమపేక్షతే తత్ర మంత్రక్రమేణ నతిపేన్నైవ క్రమేణ స్మరణం యత్ర తు సోపి నాస్తి తత్ర విధానేన చరితార్థానామపి నియతక్ర
మాణాం విధివాక్యానాం స్మారకత్వాయోగాత్ క్రమాశ్రిత్య అధ్యయనవిధ్యుపాత్తే స్వస్వక్రమేణైవ స్మారకత్వమిత్యపి సమాశ్రీ
యత ఇతి విధ్యంతరాపేక్షితస్మరణక్రమోపి అధ్యయనవిధిప్రసాదలభ్య ఇతి న చ విధానియకానాం స్మారకతా కథమితి వాచ్యం
వాక్యార్థయోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధాత్ ప్రతిసంబంధివాచకతయా ఏవ వాచ్యస్మృతిర్భవతి వాక్యశక్తి
రాచార్యమతే సమస్తీతి న సిద్ధాంతవిరోధః నచైతావతా అధ్యయనవిధేః కథముపయోగ ఇతి వాచ్యం స్మారకత్వం
హి పి విధ్యంతరాపేక్షితస్మరణక్రమ ఏవాధ్యయనవిధ్యుపయోగిత్వే న కోపి దోషః అధ్యయనవిధ్యాపాదితస్య
విధానియకవాక్యస్య తు స్వవిధానక్రమేణైవోత్తరవిధ్యుపయోగః కిమితి న స్యాదితి వాచ్యం పరస్పరనిరపేక్షైరేవ
విధివాక్యైస్తత్తత్కర్మపరిజ్ఞానసిద్ధేః న క్రమోపేక్షితః యత్ర మంత్రక్రమస్తత్ర విధానేన కృతార్థత్వేపి మం
త్రస్యైవ స్మారకత్వం బ్రాహ్మణస్య క్రమః ఋగ్యజుస్సామాదిరూపైయుక్త ఇత్యలం విస్తరేణ। తత్ర వ్యంత్యం దృష్టా
ర్థత్వమేవాధ్యయనవిధేః యమార్థతావదానర్థక్యాభావాదర్థజ్ఞానార్థమధ్యయనం విధాయ్యయాః ప్రత్యంగత్వ
త్రత్రార్థ్యఫలయుక్తమేవ ఉపపాదితః అప్రత్యర్థతాపేక్షేపి నియమసంభవతే బ్రాహ్మణస్యయాజ్యమొద
క్యావపమ్ ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యాదిషు [illegible] భుంజీతేత్యాదియధాప్రత్యగ్వదనో ఏవ ప్రవ్యంప్రా

స్వసంబంధాధ్యయనసంస్కారకత్వాచ్చ తస్య చ అర్థజ్ఞానశేషతాం చ వినా న సిధ్యతీతి తదుభయమపి అనన్యైవ విధ్యనాసిధ్యతీతి న చ దృష్టసా
మర్థ్యాదనుసారేణ అధ్యయనస్యార్థజ్ఞానార్థత్వే జ్ఞానస్యాపి క్రతుం ప్రతి దృష్టోపకారితయా తేనైవ సామర్థ్యేన క్రతుదేవ
సాక్షాత్పురుషార్థతయా తత్ఫలం వా కిమితి అధ్యయనఫలం న స్యాదితి వాచ్యం యత్రోపాయాంతరప్రసక్తిస్తత్ర ని
యమస్య మాత్రయా నియమ్యేః నాన్యత్ర విధివైయర్థ్యాపాదకమైయర్థ్యాభావాపాతాత్ ఏవం చ స్వాధ్యాయప్రాప్తమర్థజ్ఞానలిఖి
తపాఠపుస్తకనిరీక్షణాదరూపోపాయాంతరసంభవాదర్థజ్ఞానపరత్వం తం నియమవిధిరాశ్రయణీయ ఇత్యుక్తం తత్ర ఉపర
మర్థజ్ఞానతంత్రమనుష్ఠానసంభవేన జ్ఞానస్య క్రమం ప్రత్యుపయోగి చరితార్థోపాయతయా నైయత్యస్య సుష్ఠు తత ఏవ సిద్ధేర్నరథ
త్రియమవిధివైయర్థ్యాపాదకస్య మాత్రయణీయః ఇత్యధ్యయనవిధిరర్థజ్ఞానపరత్వం తస్య మాత్రయ ణియ్య ఇతి అత
ఏవ సంస్కార్యస్వశాఖార్థకస్వాధ్యాయగతమేకత్వం వివక్షితం అధ్యయనాపేక్షయా స్వాధ్యాయస్య దేశ ఏతస్మి
పి అర్థావబోధాపేక్షయా ఉపాదేయత్వాత్ తద్గతమేకత్వం వివక్షితమితి శాఖాంతరాదికరణే భాష్యవార్తికాదౌ ప్రపంచితం
నం స్వాధ్యాయనస్య నానాప్రయోజనకత్వేఽపి ఉక్తరీత్యా వా కస్యచిద్దోషాభావాత్ కల్పనాగౌరవరూపదోషః =
స్యాది ఏకం వా మోదనైకత్వాద్విధిన్యాయాత్ అపూర్వార్థః ప్రవర్తనైకరసో విధిః అపురుషార్థసాధనే కర్మణి పురు
షం ప్రవర్తయితుమశక్నువన్ తస్య ఏకమేవ ఫలం కల్పయతి నానేకం అనపేక్షితత్వాత్ తథాపి తత్కల్పనే గౌరవం
స్యాదితి కల్ప్యస్థలే ఇదం కల్పనాగౌరవం అత్ర తూక్తరీత్యా విధ్యపేక్షితానాం నానాప్రయోజనానాం అధ్యయనవిధిసా
ధ్యతయా ప్రమాణం, తైరేవ క్లృప్తత్వాన్న కల్పనాగౌరవం తతశ్చ స్వాధ్యాయాధ్యయనేన స్వాధ్యాయద్వారం యత్ప్రకల్పితే భా
వయితుం తదాభివదితి వక్తేన ప్రయుత్నేన స్వార్థజ్ఞానాం కించిద్దోషలవం వైరూప్యం వా అత ఏవ విధాయకానామపి స్వా
రకత్వమప్యుపగమ్యతే యత్ర మంత్రః స్వార్థకరణవిధ్యతి కర్తృతేం విధాయకైరపి సంబంధిదర్శననిమిత్తం

సమర్థస్యైవాధికారః । యది చ కతిపయానాంగానాముపసంహారేపి ఫలసిద్ధిః స్యాత్తదా కామ్యే పశ్వాది తద్విశేషాత్ ననుసంస్కృత్య వాస్తుపర్యంగానాం
ఫలసాధనత్వేన ప్రవేశః కథమితి చేదుచ్యతే అంగానాం ప్రకరణపఠితానాం సముచ్చయేన ప్రధానాదంగత్వబోధాత్ తత్రోపసంహారే నిష్ఫలత్వ
వికల్పాపత్తేః వికల్పాశ్రయణాశ్రితానాం వికల్పితేష్వంగేషు శక్యస్యైవ మేవాంగ ముపాదేయమితరత్త్వంగజాతం నియమేనాపరిత్యాజ్య
మితి న భవతి అతిమతయా తథా శక్తి ప్రయోగసిద్ధ్యధికారిణశ్చ కామ్యేపి సకల కామ్యాంగపరిత్యాగః స్యాత్ అవిశేషాత్ న చ యావ
జ్జీవాది వాక్యేషు జీవనాదిరూపనిమిత్తస్య తద్వత్కర్తవ్యతావగమాదంగానాముపసంహారే సామర్థ్యాభావాదకరణే
దివశ్యకర్తవ్యతావిరోధాత్ తస్మాత్ అంగహీనస్యాపి ఫలసాధనత్వావగమాత్ త్రైవానుష్ఠేయమితి కామ్యేష్వవిధ
విరోధాభావాత్ కామ్యాంగానాముపసంహారేణానుష్ఠానమితి వాచ్యం నిమిత్తవశాదవశ్యకర్తవ్యతామధికారిణాం
వచనసక్తియుక్తశబ్దాధికారిణామన్యః నిమిత్తవాక్యేషు సర్వేషాముదితావగమాత్ తదనుసారేణాంగానాముపసంహారః యో
యావదంగజాతముపసంహర్తుం సమర్థః తస్య తావతైవ ఫలసిద్ధిరితి యదుక్తం తత్ కామ్యేపి కర్తు
రిస్వర్గకామాదీనాం తత్ర అంగోపసంహారాసమర్థసమర్థసాధారణ్యేనాధికారావగమాదశక్యాంగపరిత్యాగః స్యాత్ తథా చ సో
కవాక్యవిదాశ్రయణాదివాక్యవిరోధేనాంగోద్ధారాదినాముపాధికారః తస్మాత్ శక్తియుక్తస్యైవేతి శేషః ఏవం చ పంచభిరధ్యాయైః శక్య
వగమావగమాత్రేషామధ్యాయానాం షష్ఠస్యాధికారపరస్య జ్ఞాప్యత్వాదుభయోరధ్యాయయోః పంచకవ్యష్ఠస్య
జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావసంగతిరితి ఏవం సంభవోత్తరాభావే కార్యాకారత్వప్రకారాంతరమవసరసంగతిరూపమనుపపన్నం యు
ద్యపి అవసరసంగతిరపి సంభవతి తథాపి జ్ఞాప్యజ్ఞాపకాభావరూపసంగతినిరాకరణపూర్వకం సంగత్యంతరనిరూప
ణాత యానవయం భవతి తసాపి మేవ వేళాయాం కరణస్య తికర్తవ్యతాసాహాయ్యాత్సర్వేషాంగైః సంపద్యతే పశ్చా

16

ప్రాప్నుయాదన్యథా పర్యాయాంతరేణ తథా సతి ప్రత్యవాయ ప్రసంగాదితి తత్ర ప్రత్యర్థక్షేపే సాంగ్రాహ్యం న్యాయమతః అపపద్యతే తత్స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధావపి నస్యా
త్ తత్ర సర్వ్మాదధ్యయనస్య నానాప్రయోజనకత్వాత్ జపయజ్ఞపారాయణాత్ర ఫలజ్ఞానసిద్ధిప్రయోజనకమధ్యయనం అతఏవ చ తజ్జ్ఞత్వ
తత్ఫలస్య కర్మాధికారస్య కర్మానుష్ఠానయోగ్యతారూపస్య అవశ్యంభావిత్వాత్ అసతి చ తస్మిన్ నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానే ప్రత్యవాయో
త్పత్తేః సాంగ్యపి వేదస్య అధ్యయనమావశ్యకం పారాయణాద్యుపయోగిత్వాత్ తథా చోన్నత వేదస్యానాధికారః అత ఏవ న
ధీత్య ద్విజో వేదానన్యత్ర కురుతే శ్రమం । స జీవన్నేవ శూద్రత్వమాశు గచ్ఛతి సాన్వయ ఇతి స్మరణముపపన్నం తస్మాద
ర్థజ్ఞానార్థత్వాదధ్యయనస్య తస్య చ విచారమంతరేణాసంభవాత్ తదనంతరం ధర్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి సిద్ధం ॥ ౮ ॥ ఇతి శ్రీకా
ళ్హారికులతిలక సోమయాజితనయస్య అచిమాంబాగర్భసంభూతస్య కాళ్హారి నారాయణశాస్త్రిణః కృతావధి వివేకస
మాఖ్యాయాం ప్రథమః పరిచ్ఛేదః ॥ = ॥ దృష్ట్వా వాధికారస్య వివేకః కామ్యనిత్యయోః । అంగసాకల్యలక్షణః ప్రతిపాద్యతే । త
త్ర ప్రథమం మరుమతదితాధికరణం । ప్రదర్శ్యతే । తథాహి । అధికారో నామసర్వత్ర వినియోగానుసారతః అంగవినియోగక్రమం
పరాశ్యతో చ్యతత్ర తత్రాంగేతస్య తస్య శక్తిరితి నిశ్చిత్యసర్వేష్వప్యంగేషు యస్య శక్తిః తస్యైవ తస్యాధికార ఇత్యంగవిని
యోగానంతరకాలమేవ తదనుసారేణాధికారో నిశ్చీయతే తస్మిన్ కర్మణి యదంగజాతం శ్రుత్యాదిభిః ప్రత్యాసత్తి వా
రేణ వా ప్రత్యుత్పవచనేన వా నాముధేయేన వా చోదనైన వా ప్రాప్తం తదుపసంహృత్య శక్తిరియత్తైవ తత్ర తత్రాధికార
ఇతి తిత్యగధికరణే స్థాపితం । తత్ర కాలాంగపంగత్వాదినాం । ఆజ్యావేక్షణాదిష్ఠ క్రమానుభాగానుష్ఠానే శక్త్యభా
వాత్ । వాదనధికార ఇతి ప్రతిపాదనాదవిశేషేణ సర్వత్ర సర్వాంగానుష్ఠాన సమర్థస్యైవాధికార ఇతి నాయంయుసాంప్ర
తప్రతిపాదితం తథా చాంగేనా ప్రకరణపఠితానామంగానాం సమచ్ఛయే నగ్రహణే తద్వార్ణంగోపాంగ [illegible] స

సాక్షాదేవ వ్యాపారరూపాసు క్రియాసు నియోజ్యాపేక్షః। తత్రైకకర్మతస్య స్వం భవతి యద్యపి కార్యం సాధయ
తి తేన మమేదం కార్యమిత్యేవం కార్యబోధమపేక్ష్య తత్సాధనే కర్మణి పురుషస్యాధికారావగమః యస్యా
రభ్యస్వక్రియయా స్వేన జానాతి స నియోజ్యః స చాపూర్వం కార్యమితి సు ఇదుష్కాద్భావపత్యస్య విధిత్వాగోచరః =
యతః ప్రమాణాంతరేణైవ తదర్థనః కార్యతావగమాత్ తత్సాధనే కర్మణ్యధికారః స్యాదేవ తేనావచనే నైవా
స్యేదం కార్యమితి ప్రతిపాదనీయం తదేవం నియోజ్యాపేక్షం కార్యం స్వనియోజ్యమనుపాదేయవిశేషణవిశిష్టః
తచ్చ ఫలనిమిత్తభేదేన ద్వివిధం తదానిమనుల్పం స్వర్గం ఫలస్వరూపేణా విశేషణం న భవతీతి స్వకామనాముఖేన
నియోజ్యం విశినష్టి ఫలకామస్య బుచ్యతే యః ఫలమాత్మన సాధయితుమిచ్ఛతి నైమిత్తికాదేనిమిత్తమేవ నియో
జ్యవిశేషణం తచ్చ కార్యం ప్రయత్నం సంపాద్యమితి ప్రయత్నస్యానవచ్ఛిన్నస్యానవచ్ఛిన్నస్యాప్యనిరూపణా
త్ అవచ్ఛేదకత్వప్రాయేణ భావార్థకమవద్రవ్యదేవతాసంబంధః తదేవం కార్యస్య కలత్వావచ్ఛిన్నతాపేక్ష
తే కృ భావా   ర్ధరూపావవచ్ఛేదకమంతరేణాప్రతతేః కలీతి ప్రయకార్యస్య భవతి భావార్థోవచ్ఛే
దకః । న చాంత్యావచ్ఛేదకతా విషయత్వే భావార్థస్య కిమాయాతమితి వాచ్యం కలత్వావచ్ఛేదస్యాకా
రాద్యవచ్ఛేదకత్వమేవ విషయత్వం ప్రతీత్యనుసంబంధావిశే విషయః అనవచ్ఛిన్నస్యం చ కార్యం ప్రత్యేతుమ
శక్యమితి తదవచ్ఛేదకం తత్ప్రతీత్యనుబంధితయా కార్యప్రతీత్యుపయోగితయా భావార్థో విషయః ఫ
లాసాధనస్య ఫలకామినియోగవిషయితా న సంభవతీతి కామ్యస్థలే విషయస్య భావార్థాదేః ఫలసాధనతాపేక్ష

17

ధిపూర్వం ప్రతి విషయతయా పతితోపస్థాత్రకరణతయా ఏవం చ పూర్వమేవ సకలాంగసమేతస్య పూర్వవిషయతయాదం
గలోపేవిషయలయాదపూర్వప్రతితేరేవ సన్నిధాపయతీతి సకలాంగోపసంహారః నిత్యేతు ఫలాభావేన ప్రధమేవాపూ
ర్వం ప్రతి విషయతయాన్వితోధాత్వర్థః కారకస్యాద్యోగస్య కరణాకాంక్షాం పురస్కృత్య కరణతయా ప్యన్వే
తి తదనంతరం కరణోపకారకాంగసంబంధః తత్రశ్చాంగానామన్వయిత్వపూర్వమేవవిషయాన్వయితాదంగలో
పేపి విషయప్రత్యభిజ్ఞాదిభేదాభావాదపూర్వప్రతీతిర్నిర్వహతీతి కతిపయాంపతోపేపి న కస్యద్దో
ష ఇతి యద్యాశక్తి ప్రయోగ ఇతి కామ్యనిత్యభేద ఇతి అపూర్వస్య ఫలానుకూలత్వేన భావార్థ
స్య ఫలకరణత్వపేక్షణాదపూర్వవిషయత్వం యుజ్యతే ఫలానుకూలత్వంచ తస్య ఫలకామినియో
జ్యసంబంధాధీనం తత్సంబంధశ్చాకాంక్షామూల ఇతి తథాకాంక్షాక్రమః ప్రధమం ప్రదర్శ్యతే త
దాహి కార్యం తావదపూర్వం ప్రధానం వాక్యార్థః తచ్చ ప్రత్యయేనాక్షేపలాభం అపూర్వస్య శ్రు
తి సాధ్యత్వం విధిప్రత్యయేనైవ ప్రతీతం సాచ కల్పితేనాన్నిష్టాదపూర్వం గోచరయితుమసమర్థా
భావార్థమేవ విషయీకరోతి తత్ర భావార్థం చ కర్తారమపేక్షతే స చాధికారిణం న చ నియోజ్య
మితరనైనైవ ద్వారేణ అపూర్వస్య సిద్ధి యోగ్యాపేక్షా తథాహి యోహి మదర్థమిదం కర్మ అహా
ము త్రహ్యమితి జానాతి స తదనుతిష్ఠతి నాన్యః స చాధికృత ఇత్యుచ్యతే అధికారశ్చైవం విధేషు

పానాం గోదోహేయథా శక్తిః కర్మానుష్ఠానే అధికారి యథా వై కల్పితో యాని యోగ ప్రత్యయమన్త్ర తత్రతిలుప్త ప్రయోజనానాం గవిధుర
మేవ కర్మానుష్ఠాపయతి తథా అశక్యాంగవిధురమేవ కర్మానుష్ఠాపయతి ఏవం నిత్య యోగేలాపి సిద్ధః నిత్యకామ్య
యోర్విశేష ఇతి తత్ర పార్థసారథిమిశ్రాః । ఇత్థం కల్ప్యమానం సూక్ష్మదృష్ట్యా విచార్యమాణమారమంతుయతి
ఆరకూటయోర్నామ సువర్ణసదృశయోస్తాదాత్మ్యవిశేషః । విప్రకృష్టం హి పదాంతరోపాత్తం ఫలం భావార్థస్య
సంనికృష్టం తు సమానపదోపాత్తమపూర్వం విప్రకృష్టేన ప్రథమమన్వయ్య విప్రకృష్టతద్వారకాంతరోపా
త్తే సంబంధ్యతదన్వితేన రూపేణాప్యపదప్రతిపాద్యమపూర్వం పశ్చాదవగమ్యత ఇతి కః శ్రుతివాక్యబలాబలజ్ఞో
అభిదధీత కించ ఫలకరణత్వేనాభిసంహితస్య విషయత్వే నాన్వయ ఇతి నియమోఽనుపపన్నః తథాహి కామోపా
యస్యాపూర్వస్య విషయో భవతో భావార్థస్య సాధనత్వమవశ్యం భావి తథాపి న తత్ప్రథమం నిరూప్య
యితవ్యం న హి సాధనవినా యివస్తు నోపపద్యతే తన్నిరూపణాపురస్సరమేవ తద్వస్తుత్వ తైర్తవ్యం ప్ర
తిపన్నేపి వస్తుని తదుపపాదకం పశ్చాదపి ప్రతీయత ఏవ ధూమ ఇవ ధూమధ్వజః తేన ప్రథమం పదశ్రు
త్యా భావార్థగోచరమపూర్వం ప్రతిపద్య పశ్చాత్ప్రతోపాయకార్యవిశాయ విషయత్వానుపపత్త్యా
తత్సాధనభావస్తదుపసత్త్రయోభోంగాన్వయః ప్రతీయత ఇతి నాస్త్యంగతోపి విశేషః నను పశ్చాదాద్యా
వితే అప్యవశ్యకత్వాద్విషయానుప్రవేశః స్యాదితి చేన్న తథాహి తేభ్యఫలకరణత్వాభావేపి అపూర్వకారణతాయాః

ష్టే పద్యతే ఫలసాధనతాదనిశ్చిలావచ్ఛేదకవైలక్షణ్యస్యైవ తదానీమవగతత్వాత్ విషయాంగాభావే విషయాభావాద్వి విషయతో౽పికార
ణ్య ప్రతీతేరతః కార్యప్రతీత్యర్థం కాంమోర్యనసకలాంగలోపసంహారేణ శ్చకర్తవ్యః నిత్యేభ్యాతుఫలకామినో నియో
జ్యత్వాభావేన భావార్థస్య ఫలతో౽పాంయతాప్రతీతేర్నియోగసాధ్యపి ఫలాంశగుణాభావాం ప్రవరూపే ణైవ నియో
గవిషయం తాదంగలోపే పి విషయనాంభావా దృష్టాం శక్తిప్రయోగసిద్ధ్యతి స్వరూపజీవనాది విశేషణావిశిష్టస్యైవం
యోజ్యస్య భావార్థ్యావచ్ఛిన్నమేవ కార్యం ప్రథమమవగంమ్యతే ప్రతీతస్య విషయకకార్యం నారణా కాంక్షాయాం
సమానపదోపాత్తస్య భావార్థస్య కరణతామువకల్పయతి నచ కరణత్వం క్రియాం ప్రత్యేవ వక్తవ్యం తత్రాపూ
ర్వస్య అక్రియత్వాత్తత్ర కథం త్వర్థః కరణం తద్విశేషణీభూతకృతౌ చ తత్తాసాధ్యస్య కరణత్వం న సంభవతీతి
కథం కరణత్వేనాన్వయ ఇతి వాచ్యం యదాకృతేర్భావార్థేన వ్యాప్తిరేవ ఫలం తదా భావార్థసాధ్యతయా కృత్స్నతు సాధనం
యదా త్వపూర్వేణ వ్యాప్తిః ఫలం తదా కృతేరపూర్వార్థం ప్రవృత్తత్వాత్తదా సాధ్యో భావార్థో౽పూర్వార్థప్రవృత్తకృతి
వ్యాప్యత్వాత్కరణం భవతి యథాద్విధాభావరూప ఫలోద్దేశేన ప్రవృత్తవ్యాపారవిషయస్య ఛిదిక్రియాకరణ
త్వం తద్వత్ కిం నవస్తు భావార్థస్య కృతికరణత్వం ప్రకృతే కిమాయాతమితి చేన్ నిత్యవిషయాభూతస్య
భావార్థస్య ప్రకాశ్యత్వకరణాత్వమితి కర్తవ్యతాసాపేక్షత్వంచ ప్రతీయత ఇతి సాంగమో౽పేపి విషయలోపః
తత్ర విషయాధనప్రతీతేః కార్యస్య విషయావిలమ్బే విలయాభావాత్ పూర్వాధికే కర్మణ్యధికారప్రతీతేః

18

నుపపత్తేః న స్వవిషయే నిరూపితే పశ్చాత్ప్రతీత ఏవ నియోగః విశ్వజిదాదౌ నియోజ్యకల్పకః స్యాదితి చేన్న తదానీం చ ప్రకరదో
షాపత్తేః కరణేశ్వరాత్మనో యాగో విషయః న చాకల్పితే నియోజ్యే ఫలకామే కరణేశ్వరాత్మ యాగసిద్ధిః తత్సిద్ధౌ నియోగసి
ద్ధిః తదధీనా చ కరణేశ్వరాత్మ యాగసిద్ధిరితి చక్రకదోషః స్యాత్ తదా చ క్రకభయాత్ ఫలకామో నియోజ్యో తత్పూర్వవిషయాం
కార్యమితి కామ్యోపి యథాశక్తిః ప్రయోగః స్యాత్ విషయవిలయాత్ కించ స్వామ్యాదిసర్వేషు స్వవాక్యే శ్రూయమా
ణేష్వపి తత్ర తాదర్థ్యరూపేణ విషయత్వమనభ్యుపగమ్య ఫలశ్రవణాబలేన తాదర్థ్యరూపేణ ● విషయత్వమిష్టం త్వద్దర్శనా
నుసారాత్ స్వర్గకామో వా అవిశ్రుతః ఇ‍ం కలు పదాంతరభ్యు ఫలపదస్య విశేషః అత్ర కల్పిత ఫలకామస్య కార్యతయా ప్రతీయ
తే యో నియోగః తస్య సాధ్యఫలాకాంక్షితా సాకాంక్ష్యే ప్రతీతాత తాసమగ్రి యోగ్యతయా విషయత్వేన సంబధ్యతే నాసామగ్రి
తి విశేషాకాంక్షాయాం అంగప్రధానవాక్యైః కరణేతికర్తవ్యతా జాతం తద్విశేషశ్చ నోపపద్యతే ఏవం చ యాగస్య
ప్రథమ ఏవ విప్రకర్షేణ ఫలేనాన్వయః। అంగానామపి సామగ్ర్యనుప్రవేశాంతల్లాపే విషయవిలయశ్చ భవతీతి న కశ్చిద్దో
షః నిత్యేతు ఫలాభావేన తత్సామగ్ర్యభావాత్ప్రమాణపదోపాత్తస్యైవ యాగస్య విషయత్వాపనాంగతోపే
విషయవిలయ ఇతి తన్న నియోగాంతరేస్వపదోపాత్తేన సాక్షాత్ప్రతీతేన విషయాభావయోగ్యేన యాగేనాన్వ
యం కల్పితాల్పత్వాత్ తతః పూర్వమేవ పరాం ప్రతీతోపాత్తయా ఫలాకాంక్షితయా తత్సమగ్ర్యన్వయః పదాంతరో
పాదానానుమానలక్షణావిప్రకర్షద్వయేన సంబంధ బౌత ఇత్యలమతికథయా విషయాన్న యోగస్య విషయాద్ధి

౧౬

19

అవశ్యం భావాత సర్వస్యాపి విషయానుప్రవేశః స్యాత్ తత్ర తత్రాపి సర్వం సోపసంహారం స్యాత్ అత్ర కశ్చిత్। కామాధికారాదంన్యత్ర
ర్థం నిత్యశబ్దేన వివక్షితం ఫలాభావతాత్పర్యాత్ తత శ్రుత్యాపఘనురేంన్న నివారణాద్యదితాద్యదిష్వపకారణాదప్రవృత్త్యా ఏవ స్యా
మాధ్యర్థం లక్షణాని యోజ్యాః అపకారణాద్యభావో విషయః తస్య చాశ్రయాంతరాప్రత్యాసత్త్వం నాస్తీతి విషయాభావాత్ స్వక
రణత్వమనావశ్యకమితి తదభద్రం కామ్యేష్వపి తస్య తుల్యత్వాత్ కామ్యనియోగవిషయస్యాపి స్వైరాంతికం ఫలకరణత్వం
ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అకరణభూతస్యాపి స్వారాద్యది వాక్యేషు నియోగవిషయత్వదర్శనాదితి శబ్దబలవాదిమంతరిత్వా
ఇదమవపాదనం ప్రష్టవ్యం తస్మాద్యధానితాద్యభావార్థమాత్ర విషయాభూతే పశ్వాప్తశరణత్వమితి కర్తవ్యతాన్వయశ్చ ప్రతీయ
తే తథా కామ్యేష్వపి శ్రుతాద్యభావార్థమాత్రస్య విషయత్వే నిరూపితే పశ్చాత్ఫలాది సంబంధావాక్యాదేవ ప్రతీయతే కించన
కేవలం పదాంతరేణాపాత్ర తయా విప్రకర్షః అపి తు ప్రమాణాంతరేణాపి విప్రకర్షః। తథాహి అపూర్వస్య సాధ్యత్వ
మాభిధాని కంయాగస్య స్వరూపేణైవ విషయత్వాన్వయః స్వర్గస్య చ సాధ్యత్వం యాగస్య చ సాధనత్వం లాక్షణికం తత్ప్రతి
పాదకశబ్దాభావాత్ అనుపపత్తిమూలతాచ్చ తత్తత్సాభిధానికాన్వయాల్లాక్షణికాన్వయస్య విప్రకృష్టస్య ప్రాథమికతావ
గ్తం న యుజ్యతే కించ విప్రకర్షమాత్రేణ ఫలకరణీభూతస్య న విషయత్వానుపపత్తిః కింతు చ ప్రకాశయప్రసంగాదపి నతథా
నియమః తదర్థం ప్రమముపాదాయ తదాశ్రయత విశ్వజిదాదౌ నియోజ్యవిశేషణనిమిత్తం స్వర్గనియోగః తస్యాప్రతిపన్నస్య
తాపత్ నహ్యప్రతిపన్నం కల్పనాంతరావకల్పతే అప్రతిపన్నస్తత్ర నియోగః విషయాన్నిరూపణేన సవిషయకకార్యప్రతీత్య

యాగస్య యాగస్తు కేవలం తద్విషయః తద్విషయత్వం చ తస్య స్వరూపేణైవ ఉపపద్యత ఇతి ఫలకరణత్వే విషయస్యాపి తదను
ప్రవేశకథనం గౌరవపరాహతమేవ న నుసత్యమపూర్వం ఫలసాధనం న యాగః యాగస్తు తద్విషయ ఏవ విషయత్వం
చ తస్య కృతి ద్వారకం కృతేర్వ్యభిచరద్వారకం కృతేర్విషయైర్దవ్యాద్యాకారావచ్ఛేదకో విషయః కృతి స్వపూర్వ
ఫలయోరేకైవ ఉభయోరపి సాక్షాత్ తత్సంబంధాభావాద్గోచరకృతిసంబంధిత్వస్య విశిష్టత్వాత్ ఏవం చ కృతిద్వా
రాపూర్వసంబంధినో భావార్థస్య ఫలసంబంధిత్వమారాద్వస్యకమితి ఫలసంబంధిత్వమావస్యకమితి ఫలసంబంధి
త్వే విషయస్యాపి విషయాంనుప్రవేశోంగీకార్య ఇతి చేన్న పృథమతో విధిప్రత్యయేన అపూర్వమేవ కృతత్వ్యపరత్వం
ప్రతీయతే న ఫలం తత్సంబంధ కార్యం భావార్థస్యాపి విషయాభావపిత దాతు నాకృతి సాధ్యత్వాపరకృత్వ స
విషయకే అపూర్వే ప్రతీతే యదా తత్సాధ్యత్వాపాద యా తు పురకృతాం యాకరణాపేక్షా భవతి తదా సా కృతి భా
వార్థేష తరతి ప్రాప్తయాంనోపాయాంత త్రాణా తథా సతి ప్రత్యయప్రసంగాదేతస్య తత్ర తత్ర ధర్మత్వేపి సాక్షాన్ని
యమః ఉపపద్యతే తదుపధ్యయన విధావపి సాధ్యత్వస్యాదధ్యయనస్య నానాప్రయోజనకత్వాత్ జపయజ్ఞ
పారాయణాద్రౌ తు జ్ఞానే నైవ ప్రయోజనకమధ్యయనం అత ఏవ చ తం నిత్యం తత్ఫలస్యకర్మాధికారస్యకర్మా (నుష్ఠాన
(సురూపతాలాభ. గ్యస్య యోగ్యతారూపస్య అవశ్యం భావితాపాత్ అసతి చ తస్మిన్ నిత్యనైమిత్తికానాం)

నని రూపణాంతరాపత్తి అనిరూపితే చ విషయే తదప్రతీతేః నియోగప్రతిపత్తేః నియోగపూర్వమేవ యాగస్య ఫలసాధనత్వం నిరూ
పయితవ్యం నిరూపితే కరణాంశాపేక్షాయాం చ యాగం ఫలకామినః కార్యతయా బోధయత్ క్రియామలమేవేతి న నియోగస్య సంబంధాత్ ఉపప
త్తౌ క్రియాతిరిక్తకార్యాభిధానే విధిప్రత్యయస్య సిద్ధ్యతీతి యాగస్య ఫలకామికార్యతాప్యనుపపత్తిమూల
మపూర్వాభిధానమనుపపన్నం స్యాత్ అప్యుపాత్తదభిధానం తథాపి విప్రతిపన్నం ప్రత్యంతే తేనిరధికారవాక్య
పరమాపూర్వమనువాదకతయా విధిప్రత్యయేనాంగీకారదర్శనాత్ తత్ర ఫలాంగప్రధానోత్పత్తివాక్యే
షు ప్రధానాపూర్వానువాదశంకయా ప్రథమమపూర్వాంతరం న ప్రతీయత ఇతి కింతు యాగస్వరూప
మేవ డ ఉపస్థాప్యతే ఉత్పత్తిషు తేషు గ్రావాంకగ్రహణే సంభాతేతే భాగం సాంక్షా దర్శవారాణాం న్వయాయోగా
ద్వార భవాంతరాం స్వపూర్వాణాం కల్ప్యంతే తాని పరార్థతయా వినియుక్తవిషయతయా గుణభావావస్యం
భావాత్ ప్రధానాభిధాయినాం పి విధిప్రత్యయేన లక్షణయా గుణత్వేనాభిధాయినాం పి విధిప్రత్యయేన లక్షణయా గుణ
ణత్వేనాభిధీయత ఇతి భవత్ప్రాధాన్యంతః ఏవమంగీకుర్వతాప్యయమధికారనియోగస్యాపి వినియుక్తవిషయత్వ
సంభవాద్గుణభావాభిధానం లక్షణాదోషాభావాద్విశేషతోంగీకారభంతథాచ అత్రాపి విధి తత్ప్రధానకా
ర్యాభిధానశక్తి నామధికారవాక్యేషు వినియుక్తవిషయత్వేసత్యపి ప్రధానకార్యాభిధానమాశ్రయేత్ తేనా
పూర్వప్రాధాన్యమనంగీకారమితి కించ ఫలకామినియోగస్య సంబంధార్థం ఫలసాధనత్వం నియోగస్యైవ న తు

పి స్యాత్ సద్విత్వేత్యత ఆహ ఉపాంశుయాజమంతరాయజతి। తాభ్యామాగ్నేయాగ్నీషోమీయపురోడాశద్వయో
పలక్షితాంతరాళకాలవిశేషోపాంశుయాజస్య నాభావయోరాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోః పురోడాశయో
విద్యుత ఇత్యస్య సోమయాజినోగ్నీషోమీయపురోడాశాభావేపి పురోడాశద్వయోపలక్షితకాలా
న పాయః ఉపాంశుయాజస్య తద్వదంగత్వేపి న కరణాధీనత యాగ నాభావ పాయః నాపి విషయస్యాప్తి
శాపేక్షపి యథాశక్తి ప్రయోగప్రసంగః కించ అంగసంబంధాంతర కాలం కరణాధీనతస్య అపూర్వవిష
యత్వే అపూర్వస్య యాగప్రయోజకత్వం న స్యాత్। ప్రాకృతప్రమాణస్య ప్రాకృతే యజ్ఞవాక్య వినియో
జకస్యాసిద్ధేః తత్పూర్వకతావ ప్రయోజకత్వస్య అసిద్ధిముపపాదయితుం నియోగస్య ప్రాకృతకతా
త్రమః వినియోజకతా ప్రకారద్వ ప్రదర్శతే। తథాపి ఆరాదుపకారకాంగజాతాని ఉపాత్తస్య
ప కారకాంగజాతాని అధికారనియోగ ప్రత్యభిజ్ఞానే విధిప్రత్యయస్య తదనువాద శంకయా వినియో
గాంతరస్య కల్పనమప్రతీతయా నని యోగాంతర విషయతయా స్వార్థోపస్థాపకత్వాది కింతు స్వరూ
పేణైవ తదానీం చ యోగ్యతయా ప్రథమం ప్రాకృతేన స్వశేషతయా గృహ్యంతే తద్విశేషాణాం చ
తేషాం సాక్షాత్ ప్రాకృతాంగతయా యోగాంత ప్రాకృతేన వస్త్వయోషు ద్రవ్యాదిద్రవ్యేషు అపాం తరనియోగేషు
చ విశేషణతయాన్వయ బుధ్యంతే తథా చ ప్రథమం విషయాంశ్వయా భావే తత్ర తద్వ్యయసోపపత్తే తద్వ్యయ

తస్యాం దశాయామపూర్వార్థప్రవృత్త్యా కృతిర్వాచ్యపతాబదపూర్వం ప్రతి కరణం భవతి సఫలం ప్రతి కృతిః పూర్వం
తాదర్థ్యప్రతీతేః । పశ్చాత్ । నియోగస్య ఫలసాధనతానిరూపనియోజ్యాన్వయం న్వ్యధాష్మణికాయాః క్రియాయాః
ఇతి తస్య ప్రాథమికాద్విషయానన్వయాపూర్వభావవచనమితి వాచ్యపాతం ఏతదేవాన్వయక్రమపరామర్శలోచ
నయాపి సిద్ధ్యతీతి వృత్తికే కవయశ్చాపచుపపాద్యతి తథాపి అవస్యం చ అపూర్వకరణత్వపురస్సరమేవ క్రి
యాయాః ఫలసాధనతానిరూపణీయాయా అన్యథానుపపత్తికాయాః క్రియాయాః కాలాంతరభావిఫలసాధన
తాప్రతీతిః కథముపపద్యేత న చాలక్ష్యదాహకే మాం భవతు లక్షితు కిమితి న సంభవతీతి వాచ్యం క్షణమాత్ర
స్థాయినం లక్షం కిం తదపూర్వం తత్కాలాంతరం వా తత్కాలాంతరలక్ష్యే తావత్త తదేవ నియోగస్య కరణత్వేనోపప
త్తిరపూర్వస్వీకారో నిష్ఫలస్యాత్ అపూర్వనిబాబకేనా తు ఫలసాధనత్వం చ నియోగం ప్రతి కరణత్వం
తదధీనం చ ఫలకరణత్వమితి చక్రకమాపద్యేత కిం చాంగయోరపి విషయవిలయం బ్రువాణః ప్రష్టవ్యం
కిమంగవిశిష్టస్య విషయత్వం ఉత తదుపలక్షితస్యేతి నాద్యః ప్రయాజాదినామంగానాం ఆగ్నేయా
దీనాం చ సమప్రాధాన్యం ప్రసజ్యేత గుణాధికారవత్ తద్భిన్నం ప్రయాజానుష్ఠానవయాదితన్త్ర
దధిమాత్రమేవ విధీయతే హోమస్య ప్రాప్తత్వాత్ సిద్ధరూపస్య దధ్నః సాక్షాద్విషయత్వకరణ
త్వయోరనుపపత్తేః హోమస్య శ్రుతత్వాచ్చ దధివిశిష్టస్యైవ హోమస్య వినియోగవిషయత్వం క
రత్వం చ । సమప్రాధాన్యం । ద్వయోరపి యథేంద్రియకామాపూర్వం ప్రతి సమప్రాధాన్యం తద్వదత్రా

ధ్యతే త్వన్యయాంగోపి హింసారూప ఏవ మారణరూపత్వాత్ మరణం హింసా అపి తు తస్మింస్తు ధ్వాంతో వ్యాపారః తాదృశశ్యే
న యాగస్య యది విధేయస్యాత్ తదా హింసాయాం నిషిద్ధస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాదనర్థత్వం నాస్తి యది న విధేయ
త్వం తదా నిషిద్ధగోచరత్వాదనర్థత్వమితి స్యేనస్యానర్థత్వమంగీకుర్వతామపూర్వకమవిధేయత్వం తదా నిషిద్ధమి
ష్టమేవేతి న చ శ్యేనస్యాపి చరణీయజేతేవి విధి ప్రతీతేః యాగస్య విధిసాధనత్వాత్ప్రకృతమవిధేయత్వమితి వాచ్యం విధ్య
ధినా అనుష్ఠానవిషయత్వం విధేయత్వం కామ్యేషు ఫలసాధ్యానుష్ఠాపకత్వాదగ్నియోగసాధ్యప్రయోజకత్వాద్విధిసా
ధనత్వేపి విధేయత్వం నాస్తీతి సంప్రదాయమతానుసారేణ అప్రవృత్తి భాంతి సాంగస్య ఫలస్య సాధనస్య వి
ధి విషయత్వమేవారణ్యం నిర్వారేణ సకలాంగోపసంహారాపేక్షేః సకలాంగసమేతస్యైవ తత్త్వాత్వమితి వక్తవ్య
త తత్ప్రకరణాంశ ఇవ అంగారస్యాపి విధేయత్వాపేక్షేః స్యేనవదగ్నిషోమీయస్యాపి అనర్థత్వస్యాత్ అ
త్ర కస్మాత్ అగ్నిషోమీయవిహింసాయాః విధేయత్వాభావేపి నిషిద్ధత్వం నాస్తీతి వదతి తత్క్రతుముపపాదయతే మాంసా
దంగానాం విధేయత్వం న చైతావతాగ్నిషోమీయాదినిషేధప్రసంగః ద్వివిధస్యాపి నిషేధస్యాసంభావనీయ
త్వాత్ తథాహి ద్వివిధో నిషేధః సాధనత్వే సంభవత్యేవ తత్ఫలసాధ్యకారణతా ప్రతిపాదనేన వా ఫలస్య కారణత్వేపి
పర్యుదాస్తం తాసాధనత్వాభావేన వా ద్వివిధోనిషేధః ప్రవర్తేపి తద్విధాసు శాస్త్రార్థం మదిరాసాధనః ప్రసక్త ఏవ నిషి
ధ్యతే మదిరాసాధనం సర్వస్వ సర్వకారణత్వేపి అనిష్టసాధకత్వాత్ అకారణత్వం బోధ్యతే కలంజ్తాసాధ
నత్వమాత్రం నిషిధ్యతే తద్వ్యాపారేణాంగాంతరః తదుపశమనార్థే తదుక్తాప ఏవ భేషజ బుధ్యం ప్రవ

22

దృష్టే ప్రయోజనత్వం తు దూరే అంగసంబంధాత్ప్రస్థిషయా భావేశ అప్రతిపంక్తేర్నియోగే అజాతపుత్రక్రీడనమాప
ద్యతే ప్రథమప్రతీతయా ఫలకరణయోరేవ గ్రాహకత్వవినియోజకత్వ ప్రయోజకత్వాన్నిస్సనియోగస్య అప్రయో
జకతా ప్రకారాంతరేణాప్యాపాద్యతే యథా పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతీతి కపాలస్య పురోడాశకే
షత్వ ఏవ సత్వేవ తు షోపవాపే వినియోగాత్ తుషోపవాపస్య న ప్రయోజకః కింతు పురోడాశ ఏవ తదాసరత్వం గ
సమేత సర్వాంగసుకరణీభావవేశిష్ట్యైవ వినియోగవిషయత్వే సాంగస్యాపి ఫలమేవ ప్రయోజనం స్యాన్న నియోగః న
కేవ తద్విషయమిష్టమేవ అత ఏవ శ్రేయస్సాధ్యవిధేయతాప్రదర్శనార్థం అత ఏవ చోదనాలక్షణోర్థో ధర్మ ఇతి సూత్రే అర్థపద
మపి తదాచరణాయ ప్రయుక్తమితి అయం భావః యద్యపి విధిః సిద్ధవర్ధమనుష్ఠీయతే తథాపి యస్య విధిః స్వసి
ద్ధవర్ధమనుష్ఠానమాక్షిపతి తద్విధేయం న తు సాధనమాత్రం కామ్యే ఫలస్య తు స్థిరత్వమాత్రం కర్మవిధమపి సా
ధయతీతి న విధేయం న చ శ్రేయస్సాధనస్య చేతి విధిప్రతీతేః కథమవిధేయత్వమితి వాచ్యం యస్య విధిః స్వ
సిద్ధవర్ధమనుష్ఠానమాక్షిపతి తద్విధేయం న తు సాధనమాత్రః కామ్యే తు ఫలరాగాదేవానుష్ఠీయమానం
కర్మవిధమపి సాధయతీతి న విధేయం అత్ర పార్థసారథిమిశ్రాః కిమిదాని మన్యే ప్రపంచప్రయోజకో విధిరి
ష్యతే సాంగస్య ఫలసాధనస్య విషయత్వోపగమే తాదృశస్య ఫలప్రయుక్తస్యైవ జీవనాదప్రయో
జకో విధిరంగానామపి స్యాత్ తతః శ్రాగ్నిష్టోమాదయే హింసాయాః విధేయత్వాభావాన్నిషేధగోచ
రో న ధర్మ స్యాదితి అయం భావః న హింసా క్రత్వర్థా ఇతి వాక్యే న సా మాంసేన హింసామాత్రం నిషి

గతాయాగేపి విషయవిలయాదృష్టా శక్తిప్రయోగః సాంప్రతిం చ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే ఇతి జాతే
ష్టిం విధాయ ఉశ్రూయతే యస్మిన్ జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజస్వ్యన్నాద ఇంద్రియావీ పశుమాన్ భవతీతి
అత్ర బ్రాహ్మణవాదికం పూతత్వాదిఫలం వివక్షితమితి ప్రథమాధ్యాయే నిర్ణీతం చతుర్థే పూతత్వాదిఫలం పిత్రో
రాహోస్విత్ పుత్రగామీతి సంశయే పుత్రగామిత్వేపి తస్య తత్ఫలధన యాగానుష్ఠానానుపపత్తేః శాస్త్రఫలం ప్రయో
క్తరీతి న్యాయేనైవ పితృగామ్యేవ తావత్ పితుః సాధనానుష్ఠానోపపత్తేః పుత్రగామ్యేవ ఫలమితి ప్రతిపాద్యాపి
నరపి కిమియమిష్టిః పుత్రజన్మానంతరమేవ కర్తవ్యా ఉత కృతే జాతకర్మణీతి విచారే నిమిత్తానంతరమే
వ నైమిత్తికమనుష్ఠేయమితి పూర్వపక్షే కృతే జాతకర్మానంతర జ్ఞాదివేంస్తనపానం తతః పూర్వమే
ష్టౌ క్రియమాణాయాం స్తనపానస్య విహితకాలోల్లంఘనప్రసంగాత్ తస్య పుత్రవిపత్తిప్రసంగః స్యాత్
తత్ఫల తద్గతఫలసాధకస్య యాగస్య వైయర్థ్యమేవ స్యాత్ ప్రత్యుత పుత్రగతఫలరూపవిశేషవిరోధేన నిమి
త్తస్వరూపప్రాప్త్యనంతర్యం బాధిత్వా జాతకర్మానుష్ఠేయమితి రాద్ధాంతితం తదనంతరాధి
కరణే చ జాతేష్టిః జాతకర్మానంతరమేవ కార్యా ఉతాశౌచకాలాపగమే పర్వకాలే చ ఆగతే కార్యేతి
దిశమోక్షివిరోధాద్ధి జాతకర్మానంతర్యమాశ్రితం తతః పరం విలంబే కారణాభావాత్ తదనంతరమే
వ కార్యేతి ప్రాప్తే యశౌచేనకేనాపి హేతునా నిమిత్తానంతర్యస్య బాధే సత్యుపసంహారస్య కర్త
వ్యత్వాన్ముఖ్యే సతి పర్వకాల ఏవేతి నిర్ణీతం ఇష్టం ఫలస్య వివక్షితత్వం తస్య పుత్రగామిత్వం ఇష్టిశ్రీ

ర్తమానః నిషిధ్యతి హింసా వా కాంక్షితః ఇదమస్య ఇష్టసాధనమితి తత్ప్రసక్తావదగ్నీషోమీయస్య ఫలపరత్వం త్రం ని
షిద్ధస్యం భవతి జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యనేనాంగ జ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వప్రతీతే
రసాధనతాభిధానే తద్విరోధః న చ జాతి విధిత సాధ్యకారకస్యతాభిధానే ప్రమాణాంతరవిరోధప్రసం
గః తస్మాత్ అనిషిధ్యత్వమితి తదిదముపంగతం మదిరాస్వప్రదత్వం స్వం సుఖం ప్రమాణాంతరేణ సుజ్ఞాంతి
యస్తయోః కారకత్వం విదితమపి నసురాంసైషద తేవ చనాంతరేణ అకారకత్వము చ్యతే తథా స్వర్గమపి క్షిమితి నో
చ్యతే తస్మాద్దిష్టాపత్తిరితి భవద్వచనమసంగతం నను ప్రధానస్య ఫలకరణాష్టస్య పూర్వవిషయత్వం చనత్వం
గానాంతత్త్వ పూర్వోక్తసమప్రధానస్య అవిధిప్రయుక్తమోచ్య ప్రసజ్యతే అంగలోపి విషయ
విలయస్సిధ్యతి కరణభూతస్య ప్రధానస్య విషయత్వాదితి కర్తవ్యతానుగ్రాహ్యస్య చ కరణాత్మప్రత్యస్తో
పి ప్రధానస్య కరణీభావాభావే న విషయవిలయ ఇత్యుచ్యతే నత్వం గోపితస్య విషయత్వం తస్మాదదోష
ఇతి అనను కృచ్ఛ్రీ తస్య కరణీభావావంగలోపి కరణాత్మభావేనైతస్య విషయవిలయాభావే పి కరణాత్మవి
లయాదకరణస్య అధికారాద్విభేదస్థానానుపపత్తిరేవ తేనాంగహీనస్య నసాధ్యతేన చకర
ణాత్మమంగసద్భావమాత్రముపేక్షతే నతు సకలాంగసముదాయం తత్క్రియావాదత్యంగానాం స్వస్థా
పయతి నియోగం తావత్తేనైవ ప్రధానస్య కరణత్వం సిధ్యతీతి కతిపయాంగలోపేపి ప్రధానకరణత్వావి
ఘాతావస్థానం సిధ్యతీతి వాచ్యం కారణమప్యపి ఇయన్తిరుపేక్షితస్య కరణత్వమిత్యనవగమాత్ప్రతిపయో

ధనతావైషేణావేతి నిర్ధారణాసంభవ ఇతి వాచ్యం అవశ్యం కర్తారమభిమతేన ఫలేన యోజయతి ఫలసాధనత్వమేవ కార్య
త్వం తస్యావశ్యకతానాముపసంహారిసముపధానే తదభావే పి నిమిత్తాంత్రకాలమనుష్ఠానమాత్రేణాభిమతఫలసా
ధకత్వం న తు నైమిత్తికానాం ఫలసాధనత్వమేవ। న శ్రూయత ఇతి తత్సాధకత్వం తు పూరత ఇతి చేన్న అవశ్యకతాత్ర
వణబలాదేవ అశ్రుతమపి ఫలం ప్రత్యవాయపరిహారరూపం కల్ప్యతే న చ స్వర్గ ఏవ కల్ప్యతామితి వాచ్యం ప్రత్య
వాయస్య దుఃఖరూపతయా తత్పరిహారస్య సర్వజనాభిలాషితతయా తస్యైవ ఫలత్వౌచిత్యాత్। విశ్వజి
దాదౌ చ అవశ్యకర్తవ్యతాశ్రవణాభావాత్ స్వర్గస్య సర్వసుందరతయా శీఘ్రప్రతీత్యా చ తత్ఫలకత్వమి
తి విశేషః। న చాంగోపాదానపరిత్యాగాభ్యాం వైరూప్యం యథాశక్తి కుర్యాదిత్యేవంవిధయా వ
చోభంగాద్యుభయం సిద్ధిసంభవాత్। ఏతత్ప్రయోగవిధ్యనుష్ఠాపేక్ష్యంగేషు యద్ధికార్యమి
త్యుచ్యతే తద్ధి యథాశక్త్యుపపద్యతే యాని స్వభావసిద్ధాని విధ్యంతరసిద్ధాని వా ఉపజీవ్యంతే తేషాం
స్వరూపేణైవాధికారివిశేషణత్వం అధానా స్యసంబంధి విద్యావానగ్నిమానితి తథాచ నిమిత్తే సతి
నైమిత్తికస్యావశ్యంభావాదుక్త ఏవాంగసంకోచః ప్రభాకరమతే యథాశక్తి ప్రయోగాంగానసం
భవతీతి ప్రసంగాదుచ్యతే తస్మాత్ నైమిత్తికకార్యస్య నిష్ఫలత్వాత్ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మందో
పి ప్రవర్తేతాతి స్యాద్యా తదననుష్ఠానే స్యాత్ న చ కథం తస్య నిష్ఫలతేతి వాచ్యం కార్యస్య న ఫలాపేక్షా
స్తి స్వయమేవ తస్య కలత్యుద్దేశ్యతారూపకార్యరూపత్వాత్ తర్హి విశ్వజిదాదౌ కథం ఫలాపేక్షేతి చే

జాతకర్మానంతర్యం అంగోపసంహారార్థం పరవశాదంగోపసంగ్రహాంశ్చ శాస్త్రప్రతిపాదితః నైమిత్తికత్వాత్తావత్త్వావశ్య
త్వాచ్చ ఇష్టిసందర్శితాదికాలత్వమర్థసిద్ధం తత్ర సంవర్ళితాదికాలా త్వుపగమాత్ఫలసాధ్యపిన. భవేన ఫలక
రణీభూతస్యైవయాగసాధ్యయోగవిషయత్వాత్కామ్యవత్సర్వాంగోపసంహర్యేరః ప్రసజ్యేత న చాస్తు తథేతి
వాచ్యం అత్ర కరణీభూతస్య విషయత్విస్యత ఏవాంగోపసంహారాపేక్షా సంభవాత్తదర్థం నిమిత్తానం
తర్యప్రతిపాదకమాధ్యమధికరణం. వ్యర్థం స్యాత్ న చ నిమిత్తానంతర్యం నైమిత్తికస్యావశ్యం కేతవ్య
త్వాదంగోపసంహారావశ్యంభావే తదనుపపత్తేః తత్ర్యం బంధాః కరణీభూతస్య విషయత్వే జాతే
ష్టౌ హీనాంగానుష్ఠానం స్యాదితి చేన్న నవహీనిమిత్తమనుత్పాదకం కిం తు నియోగ ఏవ స చ అంగలోపే
విషబాంధ। యువిలయాంశ్న ప్రతీతమేవ అతోనాంగానుష్ఠానుయుతేతి యథా శక్తిప్రయోగస్తత్ర న సిధ్యతీతి.
చనిమిత్తబలాదనుష్ఠానేపి ప్రతీతస్యైవ నియోగస్యానుష్ఠేయతాపత్తేః సర్వాంగాభావే ప్రతీతస్య సిద్ధేరేవ
హీనాంగానుష్ఠానం న సిధ్యతి తద్బలమతి కథయా ఏవంచ గురుమతస్యాయుక్తతాపి పూర్వపక్ష ఏవ సిద్ధ
ర ఇతి। అత్ర పార్థసారథిమిశ్రాః హీనాంగానిమిత్తం యథాశక్తిప్రయోగెన్తే। కామ్యం తు తదభావే న సక
లాసగస్షమనివతం నిమిత్తశ్రవణమేవ అంగసంకోచే ప్రధానకాంతుతుః। తథాహి। యావజ్జీవమగ్నిహో
త్రం జుహోతీతి యావచ్ఛబ్దోపబంధం జీవనం హోమనిమిత్తత్వేనావగమ్యతే నిమిత్తత్వసుయ్య చైతద్రూ
పం యత్స్మిన్సతి నైమిత్తికమవశ్యం కర్తవ్యమితి చ నిమిత్తే సతి కర్తవ్యత్వం స్వరూపేణావగతఫలనా

ప్రవృత్తౌ సతి తద్విశేషాధీనప్రవర్తమానేన మనుమానం చ వేదప్రామాణ్యం కల్పతే న్తిష్పత్తేన కారణస్య సంబంధః। ఆగమేన బోధయితుం
న శక్యత ఇతి నాగమబాధితమనుమానం ననుపదేష్వన్వయప్రసక్తేనైతస్య పదేషు శక్తేషు తదర్థస్మరణే సతి పశ్చాద్యో
గ్యతాదిపరామర్శే సతి తాభిధానం భవతీతి విమర్శదశాయాం మాకాంక్షాయోగ్యతాదిపరామర్శే సతి తాభిధానం భ
వతీతి విమర్శదశాయాం మాకాంక్షాయోగ్యతాదిపరామర్శాద్వాక్యార్థబోధః। ఇహాప్యేకశక్తిప్రతిపాద్యయో
కృతే కార్యయోరన్వయబోధే యోగ్యతాదికమనుపేక్షణీయమితి చేన్న యదపి సదా పదార్థస్మరణే న యోగ్యతాపేక్షో
స్తి తథాపి అర్థద్వయస్య అన్యోన్యాన్వితస్య ఏకపదవాచ్యం తత్ర తస్య శక్తిః స్యాద్యోరేవ యోగ్యానామన్వయే సతి సంభవేత్
అనన్వయ్యేషు యోగ్యతాదినయుక్తయోగ్యత్వే తదర్థాన్వయస్యైవాసంభవాత్ తత్ర శక్తిరేవ సంభవతీతి పదార్థ
స్మరణాం దూరే వర్తతే నను పద్యుత్పత్తిసమయ ఏవ యోగ్యతాపేక్షా న స్మరణావేలాయామేవం చ తస్య శక్తిత్రైకాన్తాభిమ
తత్వేనైవాహితకారికారణస్య యోగస్య ఫలవత్త్వయోగ్యత్వసంబంధయోగ్యత్వేన కర్తవ్యత్వ తాన్నిశ్చితాయాం చే
మిత్తికే యోగ్యతాభావేఽపి స్మరణం స్యాదితి తస్య కార్యతావ్యనుమానం న బాధితమితి చేన్న యది కామాధికారే
ఫలవత్త్వం కల్పితస్య యోగ్యతయా కార్యస్య సాధనం తు గ కల్పితం తదా కార్యే శక్తమపి ఫలం నిమిత్తం ద్వితీయ
మకామేనాం నిత్యం అంగీకార్యం విశ్వజిదాదావాయోగ్యత్వం ఏవం చ ఫలస్య కార్యసాధన ద్వారా ప్రత్యేకయోగి
ఫలాభావేఽపి నైమిత్తికేషు ప్రవృత్తిరేవ న స్యాదితి నతరాం యథా శక్యేషు ఫలామితి నైమిత్తికాధికారే నిమిత్తఫల

ఉచ్యతే విశ్వజిదాదావపి న ఫలాపేక్షయా స్వర్గః కల్ప్యతే కిం తు కార్యస్య కేవలత్వాభావాత్ కల్పితే చ స్వర్గే కర్తృత్వాధికారిప్రత్యా
దికల్పనాయాం నియోగస్యాపేక్షితత్వాత్ స్వస్య వా విశిష్టస్యానుపపత్తేః తద్విశేషణాకాంక్షాయాం స్వర్గస్య విశేషణతయా క
ల్ప్యతే న ఫలితయా తథావిధస్య చ నియోగస్య విశేషణస్య ఫలత్వం దర్శయితి కారణస్యైవ న ఫలత్వమప్యుపపద్యతే। నైమిత్తి
కే తు నిమిత్తస్యైవ నియోగస్య విశేషణస్య లాభాత్ స్వతంత్రవిశేషణతయా ఫలసిద్ధిః న చ ఫలతయా అపేక్షితత్వాత్ప్ర
థం న భావార్థాపేక్షేతి వాచ్యం భట్టమతే భావనాయా వాక్యార్థత్వాత్ తస్య భావ్యాపేక్షాస్తి న గురుమతే భావ్యస్యైవ వాక్యార్థ
త్వాత్ తథా చ నైమిత్తికం కర్మ విఫలమితి తస్య నిష్ఫలస్య ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిగోచరత్వాయోగేన తస్య కర్మణః అనుష్ఠానమేవ న స్యా
త్ న స్యాదనుష్ఠానం ఫలాభిలాషం తద్విధేనామనిష్టే ప్రవృత్త్యభావః నైవం కార్యాంశధీనత్వాత్ పురుషప్రవృత్తేః। అతో
ఽత్ర ఫలాభావేఽపి నియోగస్య తథాపి ఫలం వినా కార్యత్వే ప్రవృత్తిః సిధ్యతీతి చేదుచ్యతే యవతు కార్యాంశావగతిరేవ సా
ప్రవృత్తిహేతుత్వం న ఫలస్య తథాపి ఫలం వినా కార్యత్వస్యైవానుపపత్తేః ప్రవృత్తిర్న సిధ్యతే కథం ఫలం వినా కార్యకార్యత్వా
నుపపత్తిరితి చేదుచ్యతే కేవలస్య దుఃఖరూపం కార్యత్వం యః స్వేచ్ఛయా ప్రవర్తతే తదేతదుద్దేశ్యం ఇష్టాచ ఫలతత్సాధనమాత్రావిషయే
తి ఫలాభావే కార్యత్వం న సిధ్యతి న నవత్ర నియోగస్య ఫలసాధనత్వాభావే కార్యత్వే ప్రమాణమేవ నాస్తి తథాచ్యతే ఫల
సాధనత్వాభావాద్ధి కార్యత్వమనుమీయత ఇతి యుచ్యతే వా నాదిర్వి విధిప్రత్యయస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ న చ భూతియయః=
అనుమానస్య ఆగమవిరుద్ధితస్య బాధిత్వేన తేనా కార్యత్వసాధనాయోగాదితి చేం న ఆగమేనైర్నయపరత్వం త్వం

రుద్ధ్యంతేన తస్య అభిక్షిశ్చ తాప్యనంగీకారాదితి వాచ్యం తద్వచనస్య విధేయం ప్రత్యుద్దేశ్యత్వ భావార్థకత్వా
నియతావాప్రతీతేర్నిమిత్తస్య చ వాయ్వాదౌ ద్వైశ్చతాః ప్రతిభావనావిత్యులమతికథయాంత స్థాఖిద్ధః కాంచమ్యని
తవివేకః ॥ ॥ ఇతి శ్రీకల్హారినా రాంతుటం శాస్త్రిణా కృతౌ విధివివేకసమాఖ్యాయాం ద్వితీయః
పరిచ్ఛేదః ॥ ॥ అథేదానీం నయతక్రమాయాం ద్వాదశలక్షణ్యాం మీమాంసాయాం ప్రథమాధ్యాయే ప్ర
తిపాద్య ప్రామాణ్యం చింతాయాం ప్రాయశో బహింరంగ యుక్తిషు అంతయా అపేక్ష్య ద్వితీయ ద్వా
యకర్మభేదవిధానమప్యపి ప్రతిపత్త్యభావాదుపేక్ష్య అవశిష్టాధ్యాయదశక ప్రతిపాద్య క్రమేయ తత్రం
ప్రతిపాద్య ఇతి తత్ర ప్రథమ తృతీయ క్రమావిచింతాయాః శేషశేషి భావ ... తమాం శేషశేషిభా
వచింతాప్రకారం క్రియాదెః సమీహితసాధనత్వమంగానాం స్వరూపం తస్య ప్రకారః దృష్టాదృష్టభేదా
ర్థతాప్రకారాదుపకారకత్వ సంనిపాత్యుపకారకత్వాదిః తస్య శేషిణా సంబంధః సమీహితసాధనత్వల
క్షణః తస్య ప్రకారో ద్రవ్యగుణసంస్కారక్రియాం నిష్పత్తిః జాతిగుణయోః కారకద్రవ్యపరిచ్ఛేదః క్రి
యాస్వపి సంనిపాతేషు తత్ర తాదర్థ్యేషు ఉత్పత్త్యాప్తి వికృతిసంస్కారాః ఆరాదుపకారకేషు ప్రతిశిష్ట
కాపూర్వద్వారా ఫలాంపూర్వోపకారః అవఘాతాదీనాం ప్రతిశేషత్వమేవ పరంపరయా ...

యోరుభయోరప్యేకపదేయుక్తిరపేక్షితత్వాదావాక్యభేదప్రసక్తత ఇతి తేషాంనిష్ఫలత్వమంగీకార్యమితిచేం
న్న ఆకాంక్షయామపతాయ్య ఏకప్రకారేణాన్విష్టత్వయోః సంబంధే వాక్యభేదః అత్ర చ ప్రకారభేదేనోదయసం
బంధాదాకాంక్షాసంభవాచ్చైకస్యోద్దేశ్యత్వేపి న వాక్యభేదః అయం భావః విధేయధర్మద్వయానాం ప్రథమం ఫలేన
వ సంబంధః పశ్చాద్ధాతుత్వయోః ప్రథమమాకాంక్షితత్వం న్నతు నిమిత్తేన తస్య కల్పాంశకథమితస్య శయోః సంగత
తయోరనాకాంక్షితత్వాత్తస్యోద్దేశ్యభూతేనాపి నిమిత్తేన విధేయభావనాయాః సంబంధాభావాన్న వాక్య
భేదః తథా సతి కథం నిమిత్తాన్వయ ఇతి చేదుచ్యతే యద్యపి యోగదేర్భావనాయాం భావనాయాః ఫలేనైవాన్వయ
స్తథాపి పశ్చాత్ప్రయోగవేళాయాం అనుష్ఠేయత్వేన తస్య యథాప్రతియత్తే తదా తస్యాపి న్నైవ వైశేష్యేణ తదా
నిమిత్తేన సంబంధ ఇతి ప్రకారభేదసంభవాన్న వాక్యభేదః అకాంక్షాసంభవాదపి న వాక్యభేదః తథాహి లి
ఙ్గేన సద్రిదం తురీయాదిత్యుక్తే కిమర్థమిత్యాకాంక్షా తత్ర ఏతదర్థమితి సంబంధ్యమానం ఫలం న వాక్యం భిన
త్తి అత ఏవ విశ్వజిదాదౌ అశ్రుతమపి ఫలం కల్ప్యతే సమానశ్రుతిత్వేన వా ఉద్దేశ్యద్వయం వాక్యం భినత్తి
న విభాతిత్యుద్ధాయస్య హితాపితామహాసోమం నపిబేదితి నిమిత్తద్వయం తథా పుత్రాణామధ్వర్యో పశు
నామితి వాసలద్వయం తస్మాన్నాస్తి వాక్యభేద ఇత్యాహుః అయం ప్రకారో నానార్థశత్రుమంలాయాం సు
వ్యక్తః నచ నిమిత్తస్యావిశేషశ్రవణంగీకార్యే ప్రకారభేదాదిభిర్వాక్యభేదపరిహారః ఖండనాచార్యపచనది

౹తృప్తిః దృష్టమేవప్రయోజనం సంన్నిపత్యోపకారకాణి చ దృష్టార్థాని కర్మాణి సంస్కారకాణాం కర్మా
డినాముత్పత్తింప్రాప్తింవికారంవా కుర్వంతి తథాధ్వర్యుప్రధానకర్మాప్యుపకుర్వంతి యథా సంవత్సంపి
ండ్యేభ్యో తృప్తిం సంయవనం నామ మిశ్రీకరణం తేన పురోడాశపిండస్యోత్పత్తిర్భవతి రేవం
రేకదేవపయః ప్రాప్యతే అవఘాతేన ప్రవిరేణాం వైతుష్యలక్షణః విశేషో భవతి ప్రోక్షణేన వ్రీహీ
ణాం సంస్కారో భవతీతి సంన్నిపాతినాం చాతుర్విధ్యం ఉత్పత్తిఃఆప్తిః అదృష్టద్వారా ఉపకారకం ప్ర
తుక్రియాయామేవ సాచద్విధా సంన్నిపాతత్వాదుపకారకరూపం ప్రోక్షణాదిః ఆరాదుపకారక
రూపం ప్రయాజాదిః కించిత్కర్మణ్యభిఖ్యార్థం యథా క్రయస్య ద్రవ్యార్థత్వం యదాపశు
పురోడాశయాగః సవితాస్త్రే ఆశ్రయికర్తృత్వవక్తృత్రయం తే సవితారం తార్యాగానాం దేవతానాం దృష్టం ద
తిథాభిధానేచ దృష్టదేవతాస్మరణం చకరోతి అభిఖ్యార్థః న చ ఏకం వా యో దేవస్తత్వ్యతి
సూత్రసూచితం నాన్యమేన ఏకవిధివిహితస్య ఏకయైవ ప్రయోజనసౌనాన్యయ్యాం తావత్రైవ ప్రయో
ష ప్రవృత్తిః ప్రయోజనద్వయమనుపపన్నమితి చేత్ న దృష్టతా దేవతాన ప్రయోజనాపే
క్షయా తత్ప్రథమం స్మరణం సంభావిక్రియా తేనాచ తేలతే చ తస్మాద్యాగానాం సర్వత్రోపయోగమప

కా

౨ ౭

27

పిష్టపురోడాశయోః అంగఫలభావనాం శేషత్వమప్యంగసంబంధప్రకారః తత్రప్రమాణం శ్రుతిలింగాద్యు
పదేశప్రమాణం వచననామధేయచోదనాలింగలక్షణేతి దేశప్రమాణం సహితం తైలాదిః తత్రవిశారక్షా
నైరాకృతివిరోధే ప్రాదల్భవో[illegible]లక్షణాః యథా వార్తికేష్వనుకూలాద్భయథా[illegible]తిథని ప్రతిపా
ద్యతే త్రివిధమంగజాతం దృష్టార్థమదృష్టార్థముభయార్థమితి దృష్టార్థముభయార్థమితి దృ
ష్టార్థకమత్రజాతే గుణద్రవ్యక్రియాత్మకం తత్రజాతిగుణే వేళునాం యు[illegible]త [illegible]గుణయోః క్రియాపి [illegible]
యాసాధనత్వేన [illegible] యుక్తైతత్సాధనద్రవ్యపరి[illegible]చ్ఛేదేన దృష్ట[illegible]ద్వారేణైవ శేషభావమనుభవతః
ద్రవ్యాంతరక్రియాసాధనస్య త్రయద్రవ్యావర్తనే ముపపరిచ్ఛేదః నసుమూర్తస్య ద్రవ్య
స్యైవ క్రియాసాధనత్వం గుణయోస్తు తదవచ్ఛేదకత్వమేవ తథాచ తయోః కథం క్రియాశే

జాతి

షత్వనిర్వాహ ఇతి చేదుచ్యతే యద్యపి జాతిగుణయోర్న సాక్షాత్క్రియాసాధనత్వం తథాపి తావితరయ
ద్రవ్యస్య ఇతరవ్యావృత్త్యా తయాప్రత్యేతుముపాదాతుమశక్యతయా తేన క్రియానివృత్తిరేవ న
నిర్వహేత తదవచ్ఛిన్నేన తు తేన తన్నిష్పత్తిః సంభవతీతి తద్వ్యావర్తకతామాపన్న[illegible]యోః తయోరవిశ్రాం

పె

క్రియాసాధనత్వం నిర్వహతి తదేవం జాతిగుణయోః దృష్టార్థత్వం ద్రవ్యస్య సాక్షాత్క్రియా

పి ౭

ష్టోదుపకర్తుం శక్యత ఇతి న ప్రక్షేపమంత్రవదాపరాంతరమపేక్షతే నాపి స్విష్టకృదాదివత్స్వయమేవ ప్రధానసంబద్ధోపకారం
కర్తుమసమర్థం సద్బలం శ్రూతే నైవ్యోర్థేనైన దేవతాస్మరణం స్వకర్తుం సమర్థం తావత్ అతో మంత్రదృష్టత్వాత్ప్రథమాదే
వతాస్మరణం ప్రయోజనమాశ్రితం పశ్చాదదృష్టం కల్ప్యయితవ్యమితి ప్రాభాకరాభిమతక్రమాశ్రయణే త్వసంబంధ
యార్థత్వం నసిధ్యతీతి వార్తికకారిత్యైవ ప్రకృతయార్థత్వం వక్తవ్యమితి అత ఏవ ప్రకృతయార్థే ష్వేకసాధ్యం సంబద్ధ
ష్టోపయోగానాం స్వవాదుపాంయాంతరనివృత్తిఫలకత్వ అప్రాప్తాంశపరిపూరణఫలకత్వాని యమానాం సంబద్ధోష్టో
పయోగానాం న సంభవాద్విప్రతిం గతమదృష్టం కించిత్ప్రయోజనమాశ్రయణీయమితి గార్హ్యరత్నమాలాదౌ
సువ్యక్తం కృతమేవ తత్త్వమేవ విచార్యతే కింపునరేషామంగత్వం కిం తత్ర ప్రమాణమితి అత్ర పార్థసారథిమిశ్రాః
కత్వసమీహితం యేన సిధ్యతి తత్తదంగమవ్యుతే, ప్రమాణం చ విధిస్తత్ర శ్రుతిలింగాదిసంయుతః । అ
సాధ్యార్థః యద్వస్తు యదా సాధ్యం పురుషార్థతయా తత్సాధనతయా వా సమీహితం ఇష్టం తద్వ
స్తు తదా పురుషార్థతయా తత్సాధనతయా వా యస్మిన్ యస్సమీహితే ఇచ్ఛావిషయతే సా తత్సమీహా
తాం నిమిత్తీకృత్య ప్రవర్తతే యేన వస్తునా యద్వస్తు సాధ్యతే తత్సాధ్యం వస్తుం గీ సాధనత్వం గమిత్యర్థః
అయం భావః యః పురుషార్థేన యేన యద్వస్తు అవగమ్యతే తస్య తద్విషయేచ్ఛా జాయతే తదనంత
రం తత్సాధనసాధనం ప్రయత్నః తద్విషయశ్చ సాక్షాత్ తత్సాధనయుక్తమయత్నపూర్వక తత్సాధనతావదవతర

ష్యతః పునః అపేక్షాయాం తేనాబాధ్యత్వాం భావాత్ దృష్టకల్పనేన నివర్తితే నైరాకాంక్ష్యం జాతి యుపవము శ
యార్థత్వం ప్రాభాకర శాస్త్ర అదృష్ట కల్పనా పూర్వకం దృష్ట కల్పన ప్ర[illegible]యోజకత్వముపపాదయం
తి తథాహి ప్రధానయాగ వినియుక్తమేవ ద్రవ్యం స్విష్టకృదాద్యంగస్య ద్రవ్యం ప్రకృతయాగదేవతైవపం త
వు ప్రయోజకస్య దేవతాతిరమాస తాఙ్గరూపయోః స్విష్టకృద్భం చ ప్రయోజయాంగయోః దర్శపూర్ణమాస
యాగం ప్రతినక ప్రనదృష్టోపకారావధి శవితేతదంగభూతయోస్తు ద్రవ్యప్రక్షేపమంత్రయోర్దర్శపూర్ణ
మాసయాగద్రవ్యదేవతాశ్రయతౌ శ్రయతాద్దృష్టరూపః తదియద్రవ్యదేవతాసంస్కారః యదుపిప్రతి భా
తి తథాం పద్నయోః స్విష్టకృత్ప్రయాదుత్త ప్రయాజమాత్రశేషత్వం ప్రాప్తప్రధానయాగశేషత్వాభావా
త్ ద్రవ్యదేవతాసంస్కారకత్వ యద్యపి ప్రాప్తం నసంప్రాదయిత్వం యది తుతప్పేషభూతయోః స్విష్టకృదుత్త
మప్రయాజయోః ప్రధానశేషత్వం నిష్ప్రార్థకం స్యాత్ తత్ప్రద్వారాంతయోరపి ప్రధానశేషద్రవ్యదేవతా
సంస్కారకత్వం భవేత్తం నిర్వాహకాపూర్వదేరూపాదృష్టకల్పనాం తరేణానసంభవతీతి ప్రథమం యాగ
యోరదృష్ట ప్రయోజకం పరికల్ప్య పశ్చాత్తదంగయోః ప్రక్షేపమంత్రయోః దృష్టప్రయోజకపరికల్పన
మితే అదృష్టపూర్వకమేవ దృష్టప్రయోజనాశ్రయణమితి తదయుక్తం అపి చ యాంధ్ర అదృష్ట పూర్వక
మేవ దృష్టవరాశ్రయణీయమితి నియమోనసంభవతి తథాహి పశుపురోడాశయాగః పశుయాగస్యనా

నహి ప్రయాజాదిశ్రుతిమంత్రేణాపూర్వాదిభావనాయాః ప్రయాజాద్యర్థత్వం సిధ్యతి యతః తత్ర సర్వాణి గమంత్రేణ లవ
నార్థత్వం యాగస్వరూపాణాం గౌణాముపదస్య సమభివ్యాహారరూపవాక్యమంత్రేణ తాదర్థ్యేనోపపద్యతే ప్రయాజా
దీనాం వినా ప్రకరణం క్రమశేషాంభవతీతేన సమీహితసాధనసప్రతిపత్త్యర్థం శక్తతాద్వ్యపేక్షా సమీహితసా
ధనతారూపమంగత్వం సమీహితరూపాపూర్వాక్షిప్తప్రతిపత్తిమంత్రేణాననివర్తతే ఇతి సమీహితవిశేషా
పేక్షితసాక్షాత్ శ్రుతాదీనాం వినియోజకత్వమితి పర్యవసానార్థః విధిపారార్థ్యం ప్రథమం భావనయా సంబ
ధ్యతే సాధ్యోపేతం అంగత్వమవగమయతి తద్ద్వారా తదంగైః సంబధ్యతే తత్ర రాగాదిర్న సర్వవిధిసంబంధః క
రణేతికర్తవ్యతయోస్తు సంబధ్యపశ్చాత్తదంశయోరంగత్వమవగమతి తయోరంశయోర్విధినా సంబంధః
కరణేతికర్తవ్యతయోస్తు సంబధ్యపశ్చాత్తదంశయోరంగత్వమవగమతి తయోరంశయోర్విధినా సంబం
ధః శ్రుతాదిభిర్భావనాంశేషణతాపత్తిర్న ఇతి తయోర్విధేయత్వం శ్రుతాద్యపేక్షితమితి శ్రుతాదీనాం వినియో
గప్రమాణత్వమితి వేదితవ్యం ననుయదివిధేయభావనాంశద్వయస్యైవ అన్యేషాం విధేయత్వం కథం తర్హి దధ్నా జుహోతీతి
వాక్యాంతరప్రాప్తహోమభావనానారథ తద్ద్వారా దధ్యాదీనాం విధేయత్వమితి చేదుచ్యతే దధ్నా జుహోతీతి తత్ర
ప్రధానవాక్యైకవాక్యతాయాః పూర్వోక్తహోమభావనాయాః అప్రాప్తత్వయా తద్విశిష్టహోమభావనావి
తి విధిరపి తద్వాణం విహితం పశ్చాదస్మిన్ హోమాంత్రవాక్యైకతయా ప్రాప్తప్రాప్తాంశపరామర్శేన తాం హోమభావనా

తి తేన చ సాధనేన తాత్పర్యం ధృత ఇతి అనన్యార్థప్రవృత్త పురుషాభిప్రాయవిషయత్వం గమకత్వం ప్రయత్నోత్పాద్యత్వ
త్వమంగిత్వమితి ఇదంచ లౌకికవైదికసాధారణం లక్షణం వైదికం తు వేదావగతసమీహితసాధనత్వ
మితి న చ శేషః పరార్థత్వాదితి సూత్రసూచితం పారార్థ్యమంగలక్షణం కథమిదమితి వాచ్యం ఇ
దమేవ హి పారార్థ్యం యద్ధాత్వర్థం ఉద్దేశేన తాదర్థ్యం విధిబోధిత ఇతి ఉద్దేశోపేతు సమీహితం అభిసంధి
రిత్యుపపర్యాయః తేన సమీహితసాధనమంగశబ్దేన శేషగుణాదిశబ్దపర్యాయేణాభిధీయతే తత్ర
చ విధిః ప్రమాణం విధిశబ్దేన లిఙాదిప్రత్యయాః అభిధీయంతే అత్ర లిఙాదిశబ్దానాం భావనాచ
ప్రేరణాలక్షణా శబ్దవ్యాపారరూపా విధిశబ్దాభిధేయమర్థ ఇతి కేషాంచిన్మతం అపరేషాం తు భావనాతద్ధ
ర్మం ప్రవర్తనారూపమిష్టసాధనత్వం చార్థ ఇతి తత్ర ప్రథమపక్షే విధేరంగత్వే ప్రమాణ్యప్రకారః ఉచ్యతే
తే తనః ఇష్టసాధనత్వప్రతీతిశక్త్యా విధినా ప్రవర్తనీయః పుంసః స్వకృతే అతః స్వరావిప్తే సాధన ఏవ ప్రవర్త
కః న చాసౌ పురుషః ఇష్టసాధనాదన్యత్ర ప్రవర్తయితుం శక్యతే తథా చ స్వనియత్ర వ్యత్యత్యనుకూ
లతాలక్షణా ప్రవర్తనాత్మన అంగరక్షణాయ ప్రవృత్తివిషయస్య ఇష్టసాధనతా వినియోగకారణానితా
దర్థ్యమేవ వినియోగః తస్మిద్ద్విధితః ప్రతీయత ఇతి న శ్రుత్యాదీనాం తత్ర ప్రమాణత్వముపపద్యత ఇతి వాచ్య
విధిర్హి భావనాయాం కారణాం స్యాత్ ప్రయాజసాధనతాం బోధయన్ తద్విశేషణముపకారమన్యదపేక్షతే

ప ఇత్యుపవత్ర్యయోః శ్రుత్యాదీనాం వినియోజకతా ప్రకారైకథితేతి షామధ్యప్రసంగాత్ శ్రుతిభేదః అధునా ప్రతిపాద్యతే తత్ర శ్రు
త్యాభిధాభింనా విధ్యుక్తేర్వినియోగకల్పాత్ వినియోక్త్రీ త్రిధా భింనా స్త్రితులయ శబ్దాదిభేదతః విముఖ్యేన మనపేక్ష్య మాంద
ర్థప్రతిపాదకశబ్దశ్రుతిః సా చ కేవలం ప్రకృతివాచ్యప్రత్యయోపాధిభయం శోవిధా కర్తృవ్యుత్పత్తిబోధికా అభి
ధాత్రీ వస్తుస్వరూపమాత్రబోధికా వినియోక్త్రీ సంబంధిబోధికా వినియోగశ్రుతిర్నామయస్య హి శబ్దస్య
శ్రవణాదేవ వైముఖ్యేన నిరపేక్షాత్వం భవతి ప్రతీయతే సా వినియోక్త్రీ తత్ర ఏకాభిధాన శ్రుత్యైవ సంబంధబోధకతా
ప్రకారః ప్రతిపాద్యతే యత్రానేకార్థాభిధానమేకశబ్దేన యుగపద్భవతి విభక్తిలింగసంఖ్యాకారకాణాం
తరపామన్వితానామేవాభిధానం నానన్వితానాం ఏకస్య శబ్దస్య అనన్వితాభిధాయకత్వే అనేకశక్తికల్పనా యామపి అ
పేక్షార్థానాం త్యక్షిదీవ్యతీతి ప్రయోగభేదే నైవ ఏకస్యాక్షశబ్దస్య అనేకార్థతాపభిధానం తేన సకృత్ప్రయుక్తస్య
అనేకార్థతాపభిధానం న సంభవతి యత్ర మాభయార్థపరతయా అక్షాదిశబ్దానాం ప్రయోగః తత్రావృత్తిః ప్రయో
క్త్రవ్యస్య శబ్దస్య ఏకశేషమాశ్రిత్య అగత్యా అనేకార్థాభిధానం నిర్బంధేన భవతి న తు స్వారసేన తాతాద్యశని
బంధస్తు ప్రకృతేనాశ్రయణీయ న చాత్రాదిశబ్దేషు ఏకశేషమంతరేణాస్య రసత ఏవానన్వితార్థాభిధానం
కిమితి న స్యాదితి వాచ్యం యథా పరస్పరానన్వితానామపి ఏకజాత్యాక్రాంతానాం సరూపసంగ్రాహ వ్యక్తీనాం
ఏవం జాతియుక్తతయా గోశబ్దేనాభిధానాత్ కిమితరద్యుక్తం పరో హ్యయం గోశబ్దః అథ వైతద్యుక్తం పరశక్తేనప
రోదేవాః తద్భింన జాత్యాక్రాంతానామపి వినీతకవిదేవనామాదినామత్స్వ శబ్దేన స్వరశత ఏవాంశ శబ్దేనాభి

యాః అప్రాప్తత్వయోః తద్విశిష్టవిధిరుచ్యతే దధ్నా జుహోతీతి తత్ర ప్రధానవాక్యైకవాక్యతాయాః పూర్వోక్తైః ము భావనాయా వి
ష్టాపేక్షాము భావనావిషయే తే విదధత్యపి తవానంవిషయం తం పశ్చాదగ్నిహోత్రవాక్యైకవాక్యతయా ప్రాప్తాప్రాప్తాంశపరామర్శసాపేక్షా
ము భావనాయాః ప్రాప్తత్వయా పూర్వప్రవృత్తత్వేనాము సంబంధః దధిసంబంధ ఏవ పర్యవస్యతీతి తత్రాపి భావనాద్వారా
దధి విధిరుపపద్యత ఇతి కేనాచిదనుపపత్తిర్న నను కిం చ వ గుణానామర్థభావార్థయోర్భావనాద్వారా విధేయత్వం
కథం శ్రుత్యాదినావాక్యాచ్చ తద్వినియోజకత్వమితి చేదుచ్యతే భావనావిశేషణసమర్పకత్వమేవ శ్రుత్యాదీనాం వి
నియోజకత్వం భావనావిశేషణసమర్పకత్వం శ్రుత్యాదీనాముదాహరణముఖేన ప్రతిపాద్యతే తథా హి సమానాభి
ధానేనానుపాదానలక్షణయోర్వా శ్రుత్యా కర్తృసంఖ్యాదీనాం భావనావిశేషణత్వం మదీ శ్రుత్యాఖ్యాతార్థసర్వప
దానాం తథోపాత్తానాం తు పశ్వాదీనాం తత్త్వం వాక్యలింగయోః ప్రవిభవిభక్తశ్రుత్యైతాఖ్యదపూపాని యుక్తం ఏతదుక్తం
భవతి స్వర్గకామో యజేత రాజపురోహితౌ యజేయాతాం బుభుక్షికామాస్సత్రమాసేరన్నిత్యాదిషు ఏకత్వద్వి
నాం భావనాయాం శ్రుత ఏకప్రత్యయోపాదానాదన్యేషాం నాన్వయః స చాన్వయో భావనాం ప్రతి కర్తృద్వారాని వర్తంతి య
జేతేత్యత్ర యాగస్య భావనాన్వయః ప్రచాన్వయో భావనాం ప్రతి కర్తృద్వారా ఏకపదోపాదానేన పశునా యజేతేత్య
త్ర ఏకత్వసంఖ్యాయాః పుంస్త్వస్య చ తృతీయయా శ్రుత్యా యాగభావనావిశేషత్వం యాగశేషభూతానాం తు
పరస్పరాన్వయస్తు అరుణయా ఏకహాయన్యా నియమేన తదేవం శేషిశేషప్రతిపాదనేన విధేయవిశేషప్రతిపా
దనేన చ అంగత్వం బోధయతో విధిః యత్తావత్ప్రయుంక్తే అనువర్తతి శ్రుత్యాదిని వినియోగకారణానామభిధీయ్య

మమేకకర్మతాపాత్త్రేన ప్రధానభూతేన కారకేణైవ సంఖ్యాయాః సంబంధ్యతే లింగసంఖ్యాకారకాణాం ఏకప్రత్యయోపాత్త
త్వరూపాంతరంగప్రత్యాసత్తేః సత్వాత్ తేన ప్రాతిపదికార్థేన విప్రకృష్టేన మణికభూతేన చవిభక్త్యుపాత్తానాం లింగసం
ఖ్యాకారాణాం ప్రాతిపదికార్థేనైవ ప్రథమమన్వయ ఇతి కథం సమప్రమాణికం పశుత్వవల్లింగసంఖ్యయోరపి కారణాం
తయోరప్రతీతేః యథా పశునైత్యత్ర పశుః కరణం ప్రతీయతే తథా ఏకత్వం కరణమితి ప్రతీయతే ఏవ। న చైవ
కప్రత్యయస్య కథమనేకార్థప్రత్యాయకత్వమితి వాచ్యం విశేషణాంతరవిశిష్టస్య ఏకస్య కారకస్య అభిధానా
న్న వాక్యభేదప్రసక్తేః అత ఏవ విభక్తిప్రత్యయస్య కృత్యవచ్ఛిన్నానాపార్థాభిధాయకత్వస్య త్వైరంకికల్పితత్వాత్ తన్న్యాయ
న నవా క్యభేదః లింగసంఖ్యయోః సాక్షాద్ద్రవ్యగాన్వయోపపత్తేః కరణీభూతపశువిశేషణత్వం తయోర్విధాయ్యత్యుపగమ్య
మితేప్యేతం నిరాకృతం ఇదానీం గ్రహం కర్మభూతం నాన్యేన ప్రమాణేన సర్వేషాం ధర్మప్రతీతే గలింగసంఖ్యయోరపి తా
దర్థ్యమవగతమితి పక్షాంతరాకరోతి లింగసంఖ్యయోః సంనిహితపరిత్యాగేన వ్యవహిత గ్రహకర్మాన్వయో
సంభవాత్ తయోః గ్రహకర్మభూతమేవ సంభవతీత్యుదిత ప్రకరణపతితానాం సర్వేషాం ఉదాహరణానాం
త్వం నిహితానాన్వయం పరిత్యజ్య ప్రథమం గ్రహకర్మణ ఇతి పక్షోదాహరణాన్యస్యానన్వయః తత్రాన్వయ
మైక్ తు దిపిష్టి తద్ద్రవ్యయోః క్షిపిష్ట గుణాన్వయ చ గ్రహకర్మణే పశ్చాత్ నివార్యతాయ అంశ్యా నాన్వయః సాపేక్షత్త ఏకత్వ
విశిష్టస్య పశోరార్యగత తద్వత క్షిపిష్ట తద్గుణవిశిష్టత్వ గుణవిశిష్టస్య వాయోః దేవతాత్వం సాపేక్షత్వ క్షిపి వాయువా
యుద్దే ఇదం సమమేతద్ద్వైతాయ్యగాదికం సాధితులమతాంకికవివాదే తదేవం సంఖ్యాదిశేకర్మ బాహ్య పాదానలక్షణయా

ధానే తద్ధ్యాదేవసందేహోఽనన్వయాత్। అస్తి సందేహః తస్మాత్తాత్పర్యస్యైనానైకార్థాభిధానం పరస్పరాన్వితాభిధానే న్వయగో
చరైకవచనత్వాత్ తత్సిద్ధిర్నానేకశక్తికల్పనాదోషః। నాప్యేకశేషనిర్బంధాశ్రయణం యతః। పశునేత్యత్ర తృతీ
యాయాః పుంస్త్వాదీనామన్వితానామేవాభిధానం సిద్ధం న స్వతన్త్రాన్వితానామభిధానం తత్త్రైతేన ప్రకారేణేతి
చేదుచ్యతే ప్రవృత్తిబలేన కారకం ప్రధానం తం లింగసంఖ్యే తు గుణౌ తతః తదుక్తం యథా కర్మాదయో విభక్త్యర్థాః
తదా ఏకత్వాదయో విశేషణాత్మ్యే। ఇతి కర్మాధికారకవిశేషణత్వేన విధత్త్వాద్ధర్మాణాం చ భూత ఇతర్యర్థః తథా చ
పశునా యజేతేత్యత్ర లింగసంఖ్యారూపవిశేషణాంశకరణత్వం తృతీయావిభక్త్యా విధీయత ఇత్యాచా-
ర్యాణాం మతమనవద్యం ప్రాభాకరాస్తు పశులింగసంఖ్యాసంబంధానామన్యోన్యాన్వితానామేవ
ప్రథమం గ్రాహకగ్రహణే సతి పశ్చాత్ పశునేతి తృతీయయా ప్రాతిపదికార్థగతానాం లింగసంఖ్యాకారకా
ణాం అభిధానే అథ మంత్ర తృతీయయా పశోః యాగశేషతయా గ్రాహకత్వేన మర్థ్యాన్నిర్వాపో భవతి
లింగసంఖ్యయోస్తు కరణత్వేనాభిధానాత్ సాక్షాద్గ్రాహకత్వాన్వయాసంభవాత్ పశోస్తు పశుద్వారా గ్రాహ
కైదమర్థ్యాన్నిర్వాహో దావర్తత్త్రతయోః పశుమాత్రాన్వయేఽపి పదశ్రావ్యేద్పాదానాం పరస్పరాన్వయే
నావిధివాక్యపారేణైవ గ్రాహకీయపశుశేషతా సిద్ధిస్తత్ర త్రిశ్రావణా ఇతి వదంతి। తస్మాత్తృతీయయా లింగసంఖ్యా
న్వితకరణాభిధానోఽరుపాదనే నతయోః సాక్షాద్యాగాన్వయసంభవాత్। అనన్వితానామప్యభిధానే ప్రధ

భిర్యజేతేతి శాస్త్రాదవగతయాంగసాధనభావానాం పరంపరయా ఫలసాధనతయా అవగతానాం స్వవాక్యైః ప్రాప్తానాం
త్రివిధానాం లాఘవేన భావ్యాకాంక్షత్వమాలంబతే తథా చ వ్రీహిపదస్య తండులనిష్పత్తిప్రోక్షణాదితయా ఆగ్నేయాదపూ
ర్వసాధనతయా యదేవ్యపేతాం ద్వ్యాకారేషు అవఘాతప్రోక్షణాదీనామన్వయో వేల బుద్ధే తత్ర ప్రకరణం స
హితయా శ్రుతాశ్చ అవఘాతాదీనాం వినియోగః తదదినత్వాచ్చ అపూర్వసాధనలక్షణాయాః తథా వాక్యైరితియ్యా
శ్రుతాశ్చ వ్రీహీనవఘాతకరణికభావనాభావనాం ప్రతిభావ్యత్వేనాన్వయభావేపి తేషాం స్వతంత్రేణ రూపేణ అ
సమీహితతత్తదాక్షవాక్యైః సాకాంక్షత్వేన భావనవతిష్ఠతే ప్రధానభావనయాశ్చ ఇతి కర్తవ్యతాకాంక్షాయాం
అంగైః యోనాం కాంక్షాలక్షణేన ప్రకరణేన ఏకవాక్యత్వానుమానే సతి దర్శపూర్ణమాసాపూర్వసంబంధినో
వ్రీహీన్ నిత్యదః సంపద్యతే వ్రీహిపదస్య తండులనిష్పత్తిప్రోక్షణాదిద్వారా అపూర్వీయవ్రీహిపరత్వాత్ న ను ప్ర
కరణేన ప్రధానవిధ్యేకవాక్యతయా సతామపూర్వీయలక్షణాయాం యది సన్నిపాతినామన్వయః తదా బ
హిర్ష్వేవాంవింషాని సాదయతేతి బర్హిర్విషః అంగప్రధానవ్యావిరాసధనార్థత్వే శ్రుతిపిలవనాదినా. తత్తుంస్తారా
ణాం ప్రధానాపూర్వసాధనభూత ఏవ వావివ్యన్వయః నాన్యేనాంగాపూర్వసాధనభూతేవావిషేత తత్సూక్షా
మంగప్రధానార్థత్వే తేరాక్షాంతవరేనిసావ్యదితి చేన్న అవఘాత బర్హిర్లవనాదివాక్యానాం ప్రకరణావగతప్రధా
నైకవాక్యత్వం యావతా నిర్వహంతి తావదేవ శ్రుయమాణేయం తత్రవ్రీహి బర్హిరాదీనాం ప్రధానసంబంధితా
మాత్రవిశేషణేపి నిల్పవాంతి తిష్ఠతే ప్రధానశేషత్వలక్షణేన సంబంధేన విశేషణీయాః ఏవం చ అంగవాదితాం సాద

శ్రుతాన్వితార్థకాన్వయః ప్రాతిపదికార్థస్య తు పదశ్రుతాభ్యర్థమేకపదస్య శ్రుతత్వమితి చేదుచ్యతే యోగ్యతాదిప్రతిసంధానేన
పెక్షణాసంబంధబోధకత్వాదితర శ్రుతేవ తదుపపద్యతే పదశ్రుతార్థప్రత్యయ శ్రుతార్థప్రధానేన కరణత్వేనాన్వితాన
నాంపశుత్వలింగసంఖ్యానాం విభక్తి శ్రుతార్థయోగాత్ ఏవ యోసతి పరస్పరాన్వయస్తు పాక్షికః అరుణాన్వయస్తా
మార్థతత్వాతో అరుణయా ఏకహాయన్యా సోమం క్రీణాతీతి తత్ర ప్రథమమారుణ్యాదీనాం క్రయాన్వయోస
తియాం అరుణానాం గారే తి నియమః పశ్చాద్భవతి తథా దత్రాపి ప్రథమమేకేన పశునా [illegible] చయతేతి సర్వేషాం యా
గాన్వయో సతి స ఏవ పశుః పుమానేక ఇతి పశ్చాన్నియమో భవతీతి విభక్తి శ్రుతేర్వినియోజకతా ప్రకారణ తచ్యతేవి
భక్తి శ్రుతిస్తు సంబంధమేవ బోధయత్వం ప్రతిపాదయతి వినియోగం యుగకారణం భవతి న చ యది ద్వితీయాద్యవ
ఘాతస్య విధేయ వినియోగకారణం తదా సక్తూంజుహోతీ తథాపి హోమస్య సక్తుశేషతా స్యాదితి
వాచ్యం భావనాం ప్రతి భావ్యాంశస్య శేషత్వం ఇతరాంశయోస్తు శేషత్వం తథాచ న సాధ్యతా మాత్రేణ శే
షిత్వం కిం తు సమీహితతయా సక్తూనాం ద్వితీయయా సాధ్యత్వ ప్రతిపాదనేపి భూతభావ్యోపయో
గాసంభవేనాసమీహితత్వాత్ శేషత్వమస్య తచ్ఛేషత్వం సంభవతి తదా చ విభక్తి వ్యత్యయేన సక్తుసక్త్వాది
తి వాచ్యం భావనాం ప్రతి భావ్యాంశస్య విశేషత్వం ఇతరాంశయోస్తు శేషత్వం తథాచ న సాధ్యతా మాత్రేణ
శేషిత్వం కిం తు సాధనకేన వేదామెనత్రతుకురాభ్యరం భావయేదితి విధిబోధ్యాంశికారేణ [illegible] ఉపకారకాం
గత్వమేవ విశిష్టీకృతవత్వాంతి తత్ర తు అవఘాత కరణికా భావనా సమీహితా భావ్యమపేక్షమాణా భావనాం ప్రతి

యోజనార్థేన సవనీయపశోర్వికృతిత్వేన ప్రవృత్త్యగ్నీషోమీయాద్ద్విరూపస్య పరివ్యాణం రశనాం తద్ధర్మాంశ్చ ప్రాప్తాః
తత్ర సవనీయపశుయాగస్య యూపం తత్ప్రయోజకాత్ శ్రుతరశనావపి జాత్యతిష్ఠామ ప్రయాంతరం తేగర్గ తత్రాపి
గ్నీషోమీయయాగయోః యూపస్య ఏవ లాఘవాదవతిష్ఠతే సవనీయపశుయాగేపి యూపకర్షణి యోజనా
ర్థం పరివ్యాణం తత్ర రశనా తద్ధర్మాశ్చ అతిదేశత ఏవ ప్రాప్తాః ఔపదేశికీ ద్వితీయపరివ్యాణే కుశుని యోజ
న రూపకారార్థం వాక్యాతిరిక్తత్వాచ్చాతిదేశికపదార్థప్రాప్తేః రశనాదధర్మాణామతిదేశతా నప్రా
ప్తిః ఏవం స్థితే అగ్నీషోమీయపశుయాగే రశనాతద్ధర్మవిధాయకవాక్యానాం ఏవం వాక్యార్థోర్నిష్ఫల
త్వాద్భవతీతి యదగ్నీషోమీయపశుయాగసంబంధి పరివ్యాణం తత్ప్రవృత్తాద్విధర్మయుక్తయా రశనా
యాం కర్తవ్యమితి తదనంతరం తద్యూపసాధ్యప్రయోజన ప్రకామశ్చేన సవనీయోర్ధ్వపూర్వస్య అ
గ్నీషోమీయపశుయాగాపూర్వవత్తద్యూపసాధ్యత్వాదుభయసాధనత్వేన యూపేలక్షితే తత్ప్రతివాక్యేరశ
నాతద్ధర్మాణాం వినియోగాత్ సవనీయపశుయాగద్వితీయస్య అపరివ్యాణస్యాపి తద్యూపపరివ్యాణత్వాత్ తత్రాపి రశ
నాతద్ధర్మాణాముపదేశత ఏవ ప్రాప్తిరితి యాగద్వయశేషభూతా రశనాతద్ధర్మా ఇతి నను అవదానానాం
గప్రధానశేషతయా బర్హిరర్థత్వం తచ్చ పౌర్ణమాసీం సంస్థాప్య బర్హిర్మృధమనుశర్థపతేతి పౌర్ణమా
స్యాంగభూతత్వేఽమృద్ధిష్ఠే పురోడాశే చ ప్రకృతిభూతప్రకృతౌ తు అవఘాతాదీనాముపదేశత ఏవ ప్రాప్తేః సార్వ
దితి చేత్ సత్యమపి పాశుకే అవఘాతాదీనాం వినియోగకాలే వైమృధేష్టాప్రవృత్తానామభావాత్ తదాశ్రయదితత్రా

సార్థస్య బర్హిష అంగప్రయోజ్యమాత్రత్వే ఽపి తయోః ప్రధానవిశేషతద్భావేఽపి ప్రధానోపకారకతంత్రమాత్రసంబంధిత్వా
త్ ప్రధానసంబంధేన తదపి బర్హిర్విశేషితం భవతీతి తత్ప్రధానసంబంధమాత్రేణ విశేషణత్వే తేషాం చరూణాం బర్హి
శాదీనాం సమానత్వాత్ తత్ప్రకరణాత్ వినియోగాదికరణమర్థేన తండులవావఘాతనాదిసాక్షాత్ప్రయోజకానాను
పస్థాపకం తే తావతాపి తదనికటవర్తిత్వాత్ తత్పూర్వప్రయోజకపరంపరాయుక్తేన అపూర్వార్థకార్యోపస్థాపకం తే తేషాం తు
ఫలప్రాయత్వేయాత్ తతః పరం తు నాకాంక్షోదయః యాని చోపస్థితాన్యపూర్వాణి తత్పూర్వసాధనత్వేన లక్షితేషు బర్హి
రాదిషు వినియుక్తమానం ఏవ సాధితత్వాత్పూర్వపూర్వశేషం భవతీతి బర్హిర్లవనాదీనామంగప్రధానార్థతా సి
ద్ధేతి ఏవం బర్హిర్లవనాదీనామంగప్రధానార్థతా సాధితా తన్న్యాయేన కేషాంచిద్దర్శపూర్ణమాసాంగానామపూర్వార్థత
త్వేషతాపి సిద్ధమితి ఉక్తం భావః జ్యోతిష్టోమే త్రయః పశవః అగ్నీషోమీయసవనీయానుబంధ
క్షైతి తత్రయస్మిన్నహన్యగ్నీషోమీయాం సన్న్యాసస్థానే సమామ్నాతం తస్మిన్నేవ యూపధర్మాశ్చేదనాదయః
పశుధర్మాః కరణాదయశ్చ పశ్వేకపశుధర్మా ఆమ్నాతాః తత్ర సాన్నిపత్యాన సాధుసంలక్షణేన సన్నిధానప్రమాణేన ని
ర్దేశాత్ తేషాం యూపాదీనాం పశ్వంగానామగ్నీషోమీయపశుశేషత్వం అత ఏవ సర్వేషాం పశూనాం ప్రకృతిః తత్రయూ
పపరివ్యాణమామ్నాతం పరివీయ తద్యూపస్య ప్రతి ప్రవృత్తి ధర్మమయతాప్పదయష్టురశనాధర్మాంత్రి వృద్ధ్యవతి దర్భ
మయీం తాంబదీనాం ఉపంతా ఇదం చ పరివ్యాణం పశునియోజనార్థం తథా సమనియుజ్య పశౌ పరివ్యాణాంతరమా
మ్నాతం అగ్నిసంస్కృతే హి తే నాపనిష్క్రమ్య యూపం పరిత్యజత ఇతి ఇదం తు యూపదృఢీకరణార్థం నిత్యపశుని

ఖ్యానం: నను ఏవమపూర్వసాధనే లక్షణప్రకరణాభ్యాం ప్రాప్తే సమిదాదీన స్వర్గో భవతి యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి తాద్రూప్యాధికా
ర భూతేషు వాక్యేషు సమిదాదీనా మప్రకృతిత్వేన స్వర్గాదింభావయేదితి వాక్యార్థస్సంపద్యతే తత్ర స్వర్గాదీనాం స్వరూపాధికా
ర సమిధాంవాంతత్వేన నాన్వయాయోగాత్ అపూర్వసాధనం లక్షణీయం ఇతి తాద్య తత్ర ప్రథమసంనిహితం తత్ప్రకరణాద్యభావా
దితిదితి చేన్న నహి ప్రకరణం స్వార్థాదపూర్వసాధనతా లక్షకం కిం తు ప్రకరణేన ప్రథమం ప్రధానైకవాక్యతా తత్పరం
విని యోగాదిపరామర్శః తదనంతరమపూర్వోపస్థానం తతస్సాధనలక్షణా తదనంతరం తత్ర విని యోగయుత
త్ప్రథమప్రకరణాభావేన ప్రథమం ప్రధానాన్వయాభావే వాక్యైకాం స్వాదశాద్ధి నియోగాదిపరామర్శేన అపూ
ర్వసాధనలక్షణాయాం విని యోగః పశ్చాత్ ప్రధానాన్వయః అవఘాతాదీనాం తు వ్యభిచరిత క్రతుసంబం
ధి ద్రవ్యాదిసంబంధానాం ప్రకరణేన ప్రథమం ప్రధానసంబంధే ప్రతీతే తన్నిర్వాహకాయ సంనిహితాపూర్వసాధ
న త్వ లక్షణం క్లృప్తమేవ భవతీతి తస్మిన్నేవ ప్రత్యక్షప్రవేశః సమిదాదేస్తు స్వర్గాదిభిర్వినాభావబలాదపూర్వోప
స్థానే తత్సాధనలక్షణాయాం ప్రత్యక్షప్రవేశః ఏషు వాక్యేషు భాగ్యమిత్యాదిష్వనారభ్యాదితేషు న ప్రకరణాను
ష్ఠానాద్వ్యభిచరిత క్రతుసంబంధిద్రవ్యసంబంధః తత్ర సువర్ణస్య ప్రతాపే వినియోగాత్ అపూర్వసంబంధే
కే క్రతుభావాద్యత్వేనాపి వస్తవ పురుషార్థసాధనత్వం ప్రయోజనసోపస్థానే తు విశేషణాద్యయోర
త్యుపస్థానాం నియమేన అపూర్వసాధనత్వ లక్షణాభావాన్న సువర్ణముత్తేన భరణస్య సువర్ణముత్తేస్ప్రేప్త

34

పి ఉపదేశవత్ తథా అంగప్రధానార్థ లవనార్థే బర్హిర్వృద్ధిత్వేన లవనాదీనామివ ఉభయార్థప్రవృత్తత్వేన అవఘాత సిద్ధ్యేత్
ననుతదస్త్రీవ్రీహిత్వాకార తత్ర ఉపదేశాభావేపి అతిదేశతః ప్రాప్తత్వాత్ తదుద్దేశేన అవఘాతవిధిరయం న సాధ్వితి చేన్నైవం
ప్రతిపదార్థమితి దేశః కిం తు సర్వేషామంగానాం ప్రకృతామంగస్వయమనుష్ఠితే సతి పశ్చాదుపకారద్వారేణ వికృతౌ యుగ
వదతిదేశః తత్ర వైమృధవ్రీహయః ప్రాప్నువంతః సవఘాతా ఏవ ప్రాప్నువంతీతి తత్రావఘాతవినియోగో వృథా ఇతి
యుక్తం ప్రకృతౌ అపి దీక్షత్రాప్నువంతః సవఘాతా ఏవ ప్రాప్నువంతీతి సాపవఘాతస్య ఇతి నైవ వాక్యేన అతి
దష్టవ్రీహీణాం ఉదర్శేనాపి విధానాద్వీరం మవ్యాపారాధిక వాక్యభేదాపత్తిః అతో న తత్రావఘాతోపదేశః
న చ ఏవ నియమస్యాపి వికృతిత్వాత్ తత్రాపి రశనాత్ ద్ధమార్గణం అపదేశతో వినియోగే ద్విరుక్తిదోషస్యాపి
ఇతి వాచ్యం సవనీయపురోడాశపదిష్టం యద్ధితేయపశివాణ్యం తత్తే ప్రవరశనాదీనాం ఉపదేశతః ప్రాప్తిం వదా
మః న తత్ర కశ్చిద్దోషః నత్వతిదిష్టయోః సార్థపరివాప్య ద్విరుక్తిదోషప్రసంగాదితాపాత్ తస్మా
త్సిద్ధం ప్రకరణస్య సాధ్యరాకృతాపి అవఘాతాదీనాం వినియోగ ఇతి న సార్వత్రాం ఉపకారకేషు భావ్యవిశేషా
పరిచ్ఛిన్నానాం తత్రాభావ్యవిశేషసమర్పకతయా ప్రకరణవినియోగో యుజ్యతే సంన్నిపాతేతేషు కృతా
దుపదిష్టానాం భావ్యతాపనిరాకారతత్రదాకాంక్షయాం తదుపలక్ష్యమస్య ప్రకరణాదీన తత్త్వదుభయేషామ
పి ప్రకరణం వినియోజకమేవ ప్రకరణాదపూర్వీయస్య తాపకారకసమర్పణా భావామును శావ్యర్థస్య భావ్య
తాపనిరాకాంక్షప్రకరణస్యాపి తయా కృతాపి అపూర్వీయస్య విపాతేన అవఘాతాదిసన్నిపాతకృతేతి నకష్టి

యథా దండీ ప్రైషానన్వాహేతి దండవిశిష్టే పురుషే అనువచనాంగత్వేన మోదప్రమాణే విశేష్యస్య పురుషస్యైవ పూర్వ
మేవ ప్రాప్తత్వాద్విశేషణస్య దండస్య అనువచనాంగతాప్రతిపాదనపరం వచనం భవతి తథా స్వర్గకామో యజేతే
తి విధినైవ యాగకరణకభావనాయాః పురుషార్థఫలప్రాప్తిః పురుషస్య విశేషిత్వం నవ్యరూపేణ భవతీతి కిం చ ఫ
లమిచ్ఛతస్తద్విశిష్టేన రూపేణ విశేషత్వమితి సమర్థ్యాదేవ నిశ్చితే ఫలవిశేషమాత్రాభిధానవగతే స్వర్గకామస్య
శేషిత్వము చ్యమాన స్వర్గాఖ్యవిశేషణపరమేవ భవతీతి తేన స్వర్గసాధనత్వాపరాణి యాగస్య పురుషస్య శేషిత్వ
మితి యథావయవాధిరాచారాః అపేక్షితతత్తద్భావస్య కామశబ్దా విహితత్వారః విశేషణప్రధానత్వం దండితత్వా
దిషు దర్శితమితి తదేవం యత్ర సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవిభక్త్యభావస్తత్ర వాక్యేన వినియోగం
యత్ర శేషిణా సాధ్యతాప్రతిపాదికా విభక్తిః యథా వ్రీహీనవహంతీతి యత్ర శేషస్య సాధనతాప్రతిపా
దికా విభక్తిః యథా వ్రీహీనవహంతీతి యత్ర శేషస్య సాధనతాప్రతిపాదికా విభక్తిః యథా సోమేన యజే
తేతి తత్ర శ్రుత్యా వినియోగః యత్రాన్యతరస్య సంబంధప్రతిపాదినా షష్ఠీ యథా దధ్నా ఇంద్రియకామస్య
తి ఇంద్రియకామస్య ఫలితే వసాధికారిత్వాచ్ఛేషిత్వం యజమానస్య యాజ్యాత్ర శేషిబు
ష్యగాది వద్యజమానస్య యజ్ఞాంగత్వాద్విశేషత్వం తత్రాపి యోగ్యతా మోచనయా సంబంధవి

గుప్రవేశః కింతు సువర్ణాభరణస్య పురుషార్థత్వం అనేనానావ్యయోః అంశ్రుతి పురుషార్థం ద్రష్టవ్యం తథా చ ప్ర
కరణసంబంధితా శ్రుతిరవఘాతాదివినియోగకారణం నవవినియోగో నాము సంబంధః తత్రప్రతీతిశ్చ సంబంధి
ద్వయప్రతీతిపూర్వికా సంబంధావాదేవ అతోత్ర కథం శ్రుతివిన్నియోజకత్వం ద్విత్వయోర్వశ్రుతి సాధ్యత్వమాత్రార్థ
కత్వాదితి వాచ్యం సత్యం సాధ్యత్వమవద్యుతి ఇయాన్ విశేషః తత్ర తథాపి తస్యావస్సాధన ప్రతి సంబంధితాపి గవ్యత్వం చిత్రా
ధనాక్షేపేణ సంబంధి విశ్వయయమేదప్రద్యూనాం భవతీతి శ్రుతిరేవ వినియోజకా వాక్యం తు తదదపేక్షిత సాధన
విశేషసమర్పకత్వయోగ్యాన్వయమాత్రమిద్ధివేది తథ్యం దధ్నా జుహోతీత్యాదిష్వపి ఏవ [illegible] మేవ వినియోజ
నతా ప్రకారః ద్వావిమావయవౌ ఇదానీం వాక్యశ్రుతినియోజనప్రకారః ప్రతిపాద్యతే యత్ర మహావిశేషణయోః సాధ్య
సాధనభావో న శ్రూయతే పదద్వయపశ్చాత్ భిహ్వార్థత్వకవాకాద్దేవ యోగ్యతామాత్రేణ చ కల్ప్యతే యథా స్వ
ర్గకామో యజేతేతి తత్ర వాక్యేన వినియోగః న హి తత్ర స్వర్గకామయాగయోః సాధ్యసాధనభావః కేనచిదు
చ్యతే పదద్వయసమభివ్యాహారాదిర సంబంధేన కల్ప్యతే కామనః ప్రాధాన్యయాగం స్య తదభిలాషిత
ఫలసాధనత్వేన గుణత్వం కల్ప్యతే కామ్యమానస్య స్వర్గవిశిష్టస్య పురుషస్య భావ్యత్వే ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన
విశేషణస్య స్వర్గస్యైవ భావ్యత్వం అత ఏవ విశేషణపదం స్వర్గకామశబ్ద ఇతి మీమాంసకానాం మర్యాదా

లక్షణాం సమానదేశత్వం తద్ద్వివిధం పారసాంధ్యేశ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యమితి శ్భావయవశత్రుపజీవకేన ప్రవృత్త్యాసాజ్ఞాసమా
ఖ్యాసాంచ ద్విధా కేవలం యోగిక ప్రసిద్ధిసిద్ధా వైదప్రసిద్ధిసిద్ధా చేతి తత్ర లింగస్య వినియోజకతాం ప్రకారః। అదృష్ట
దర్శనపూర్వకముచ్యతే తత్ర బర్హిర్దేవసదనం దామీతి తస్య మంత్రస్య ప్రకరణసాపేక్షత్వాల్లింగేన అపూర్వసా
ధనవిశేషే బర్హిర్భావయవశత్రుపజీవని యాగార్థమత ప్రకరణాపేక్షం వినియుజ్యమానస్య మంత్రస్య వినియోగా
తద్వి గిదసాంమాంచన్యశ తత్రతు సంబంధసిద్ధ్యర్థం వినియోగవేళాయాం త్రిపాద్యపివదుత్ప్రేక్షస్య బర్హిర్లావన
స్య అపూర్వసాధనత్వేనోదపస్థితిర్థం చ ఏతచ్చ్రవణానంతరమేవ సప్రకారముపపాద్యతే శ్రుతివల్లింగమపి
పూర్వసాధనవిశేషేణాంగత్వసిద్ధయే ప్రకరణాపేక్షం భవతి ఏవదుక్తం భవతి మంత్రస్య బర్హిర్లవనసామ
ర్థ్యాదనేన మంత్రేణ బర్హిర్లవనం భావయేదితి వాక్యైకవాక్యతే బర్హిర్లవనస్యాపూర్వసాధనత్వోపస్థిత్యర్థం చ
ఏతచ్చ్రవణానంతరమేవ సప్రకారముపపాద్యతే శ్రుతివల్లింగమపి అసమీచీనత్వేన తస్య వాక్యస్య ఆకాంక్షోదయే సతి
ప్రకరణేన తస్య ప్రధానాన్వయే । పశ్చాదపూర్వసాధనత్వం లవనస్య పరికల్ప్యతే తత్ర మంత్రస్య వినియోగస్థితిరియం
వా ప్రయోగత్రవిశేషః యదత్ర వినియుజ్యమానస్య మంత్రస్య వినియోగాత్ప్రాగేవ శ్రుత్యాది ప్రమాణాన్యనపేక్షిత
మేవ నాత్రతు సంబంధాపేక్షితః తదభావే లింగవినియోగ ఏవ న సిధ్యతీతి తదా హి మంత్రస్య బర్హిర్లవనప్రకా
శకతా సామర్థ్యేనేన మంత్రేణ బర్హిర్లవనం భావయేదితి వాక్యైకవాక్యతే బర్హిర్లవనస్య అసమీచీనత్వే
న తస్య వాక్యస్యాకాంక్షోదయో భవతి ప్రకరణేన తస్య ప్రధానాన్వయే పశ్చాదపూర్వసాధనత్వం లవనస్య పరికల్ప్య

శేషభావే నైతద్విజాతీయాద్యవిచ్ఛిన్నక్రియే న సాక్షాత్ప్రవృత్తశేషిభావస్య బోధికాః కింతు సాధ్యసాధనభావసంబంధస్య తథైవ తాసాం
స్వారసిక్యం పశ్వాద్యంగత్వాదిప్రకారామర్శేన స ఏవ సంబంధః శేషశేషిభావే పర్యవసితో భవతి అయం చ న్యాయః షష్ఠీ
స్థలేపి సమాన ఇతి తత్రాపి శ్రుతివినియోగాభావే ద్వితీయా యత్రాపి శేషిణాం స్వార్థే తత్రాపి మైత్రావరుణాయ దండం
ప్రయచ్ఛతీతి తత్రాపి సంప్రదానస్య కర్తృత్వాభిప్రాయమాణస్య స్ఫుటమేవ సాధ్యత్వమితి శ్రుతిరేవ తాదర్థ్యే చతు
ర్థ్యాం తు స్ఫుటతర ఏవ శ్రుతివినియోగః షష్ఠ్యాదిభిః సంబంధమాత్రాభిధానే పర్యవసానలక్షణాన్యాత్ర శేషశే ష
భావః కిం తు సాక్షాద్వాచక ఇతి స్ఫుటతరత్వమితి వేద్యం యత్ర తు శ్రుతివిపర్యయః యథా పూర్వోక్తదృష్ట్యా మావాస్య
యాం వేదిం కరోతీతి అమావాస్యాయామితి సప్తమ్యా దర్శస్య సాధనత్వే ప్రతీతేపి ఫలసాధనత్వేన సమీహితత్వా
త్తస్య అసమీహితాంతాదిం ప్రతి శేషత్వానుపపత్త్యా స్వవసమీహితం తల్లక్షణయా సాధ్యతాం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతి
పాదనం పదాంతరాన్వయపరామర్శమూలమితి తస్య వాక్యనిమిత్తత్వేవ ఏవం తావచ్ఛ్రుతివినియోగః ప్ర
పంచితః ॥ ॥ ఇతి శ్రీ కాళ్లూరి నారాయణశాస్త్రిణః కృతౌ విధివివేకసమాఖ్యాయాం తృతీయః పరిచ్ఛేదః ॥
ఏవం శ్రుతేర్నిరూప్య లింగాదీనాం వినియోజకతాప్రకారః ప్రతిపాద్యతే తదర్థం లింగాదీనాం స్వరూపం అవాం
తరభేదశ్చ ప్రతిపాద్యంతే ॥ సూక్తిః ॥ అసాధ్యః భావః పరార్థః శక్తిః సామర్థ్యం పరార్థసామర్థ్యం లింగమి
త్యర్థః ప్రక్రియా ప్రకరణం తచ్చ మహాప్రకరణావాంతరప్రకరణభేదేన ద్వివిధం క్రమ స్థాన ప్రమాణం తస్య

రూపేణేతి కర్తృత్వతామాకాంక్షతి కింతు భావస్య కరణేన సంబంధాత్ తథా చ పశ్చాత్ కరణానన్వయాద్భావస్య
సిద్ధిః। కథమితి ప్రకారమాకాంక్షతే తచ్చ భావస్య తత్ప్రయోజనత్వేన తత్ప్రయుక్తమంగానాము
పపద్యతే తత్తు భావనాయామేవాకాంక్షోదయాత్ తదన్వయస్త్వంగానాముపపద్యతే ప్రాభా
కరాస్తు భావస్యైవ నియోగస్యైవేతి వర్ణయంతి తేషామపి న స్వరూపేణైవ కర్తృత్వతాకాంక్షా
త్తు భావనాపదాభిధేయకృతత్వపరక్తత్వాపేక్షిత్వాత్ తథా చ ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన భావనాయాంప్ర
వాంకాంక్షతి ఇతి సంబంధి కరణానామేవ స్వరూపేణ భావనాముపరక్తతాకారేణ ఇతి కర్తృత్వతే
యాం సిద్ధిమపార్థక్యేన కేవలత్వపూర్వకం కథమితి భావయ ప్రథమమితి జనుసిద్ధత్వనాము భావ
నాశమపి భావప్రయుక్తమంగానాం తథాపి ఫలసంబంధభావస్య తత్ర ప్రయుక్తత్వైవ తేషామి
తి కథమపూర్వప్రయుక్తాన్యంగానీతి మీమాంసప్రసిద్ధిరితి చేన్న తత్సంభావనాప్రథమాంశఫల
మేవ భావస్య తయా వలంబితే తదా మాత్రేతి కర్తృత్వతామపేక్షతే కింతు కరణనిష్ఠయా తత్ర కాలం
తదన్వయస్య వదన్వయస్యాపూర్వకల్పనామంతరేణ న సిద్ధ్యతీతి కల్పితే పూర్వే తదేవ తస్య భావస్య
మపరిపూర్తిపశ్చాదితి కర్తృత్వతాకాంక్షాయామంగానామనన్యథా తదాశ్రిత పూర్వకస్య తద్భావకల్పనాన్వమాత్రస్య
త్రమేవ తేషాం సిద్ధ్యతీతి న చ విచిత్రస్య ప్రయోగతావత్త్వానాం పూర్వస్య సంబంధ విశేషణసాధకతాపేక్షైవ ప్రయోజనత్వ

త ప్రమంత్రస్య వినియోగ ఇతి యాని అసముపేతార్థాని పదాని తాని లక్షణయా ప్రాశస్త్యసమర్పణం ద్వారారాదుప
పదేశకదా వాక్యతాపన్నాని సంతి లవనే వినియోజ్యత్వే అర్థవాదానాంతు స్వరూపస్య ప్రకరణాదగ్రహణాం త
త్రాదపేక్షయా సవిత్రాది పదానాం భేద ఇత్యవగంతవ్యం అనేన వాక్యవినియోజకతా ప్రకారోపి దర్శితః
ప్రకరణం వినియోగస్సవిత్రాదిదిస్తుతిరాదుపకారకత్వ యాజాదినాం కిం పునః ప్రకరణం ఏకవాక్యతా
పన్నాని సంతి లవనే వినియుజ్యంతే అర్థవాదానాంతు స్వరూపస్య ప్రకరణాదగ్రహణాం తత్రాదపేక్షయా
పవిత్రాది పదానాం భేద ఇత్యవగంతవ్యం అనేన వాక్యవినియోజకతా ప్రకారోపి దర్శితః ప్రకరణం వినియో
గస్సవిత్రాదిస్తుతినాం దుపకారకత్వయాజాదినాం కిం పునగ్రహణాం తే ఇతి కర్తవ్యతాకాంక్షా ఇతి శబ్దః ప్రకా
రవచనాకర్తవ్యతా క్రియా క్రియా ప్రకారాకాంక్షౌ ఉపకారాకాంక్షేతి యావత్ తుకస్య పునర్నియమో
కాంక్షా భావనాయాం ఇత్యవగంతవ్యః న ప్రధానాంశమతవం నియోగస్య వేదాంత ధావిం భావ్యసంబంధి
త్వేనావగతా పతితద్భావ్యసిద్ధ్యర్థం కవణామపత్తిరితి తత్రత్ర తాఖ్యదితాఖ్య ధాత్వర్థస్య బంధభౌతయోగేన
స్వర్గం భావయేదితి తతః కథమితి కర్తవ్యతాకాంక్షం భవతీతి నను యది భావనాయా ఏతికర్తవ్యతా
పేక్షా తదాంతయైవ అంగానాం ముంన్వయాంత నేల వశేషాంప్రయోజనాం సాంప్రతత తత్సుభావ్యరూపాం పూర్వ
ప్రయుక్తాశ్చ అంగాని తి వినామాంసవానాం అవ్యవహితోఽనుపపన్నా సాంబదితి చేన్నన్వస్య భావనాస్య

ఫలభావనాం వ్యక్షం భావ్యంత అతస్త్ర యోరాకాంక్షాతివశాదేకవాక్యతాసారప్రధానభావనాపేక్షితకరణాపకారం వినా
న సంభవతీతి అంగానాం పరణోపకారకతా ప్రకరణేమన్యే ఫలాతత్ప్రయోజనాత్ అత ఏవాచార్యాణాం సూక్తిః మోక్షభావనే
యోగతా ప్రయోజ్యం సాధ్యపరస్పరం ఉపకారోపకారిత్వం పశ్చాదనుభవంతీతి ఇతి। ఏవం యోరపార్యకాం
క్షోపశమః తదేవం ప్రకరణం వినియోజకం తద్బుద్ధి విధం మహాప్రకరణమవాంతరప్రకరణమితి। తత్ర ఫలభావ
నాయాం। ప్రకరణం మహాప్రకరణం తదంతరాళే యద్యదంగ భావనాయాః ప్రకరణాత్ తదవాంతరప్రకరణం విత
త్వాభిక్రమణాదినాం దినాం ప్రయాజాదిషు వినియోజకం భవతి తదాపి అభిక్రామం జుహోతీతి ప్రయాజసన్
నిధావవిహిత సాభిప్రకరణాద్ ప్రయోజనాకాంక్షాయాం ప్రయాజమాత్రాంగసందష్టసర్వప్రయాజాద్యం
గత్వం సిద్ధ్యతి అవాంతరప్రకరణాసంగీకారే అభిక్రామం జుహోతీతి వాక్యగత జుహోత్యాతి సన్నిధానాత్ప్ర
యాం జుహోత్యామాత్రానువాదకతామపేత్య తదంగత్వమభిక్రమణస్య వక్తవ్యం సన్నిధానాపేక్షయా ప్ర
కరణస్య బలవత్త్వేన దర్శపూర్ణమాసాంగత్వేన సర్వప్రయాజాంగతా సతి త్వవాంతరప్రకరణే వసవ్యమన్వే
ప్రకరణాపేక్షయా బలవత్త్వాత్ప్రయాజాంగతా సిద్ధ్యతీతి తథావాంతరప్రకరణమంగీకర్తవ్యం। చవాంతర
ప్రకరణం వాచనికాంగసందష్టమేవ గృహ్ణాతీతి నాంగానాం పరస్పరమంగాంగిభావాపత్తిరితి వేదవ్యం। ప్రాధా
కరాస్తు। అవాంతరప్రకరణం విశిష్టయోజ్యాంగానాం సంబంధాదేవ న తద్వినియోగప్రమాణం అంగభావనాంప్ర

దితి అవశ్యకత్వాత్ ఫలమేవ ప్రయోజకమితి వాచ్యం యది సంనిహితమపూర్వం ప్రయోజకం యోగభూతం న భవేత్ తదా వ్యవహితమ
పి ప్రయోజకం ప్రయోజకం స్యాత్। యథా ఆరాదుపకారి దీక్షణీయాద్యమాత్రి తత్ శ్రుతస్య యావత్ వా దానావ
యతి తావదపేక్షణీయాద్యయామనుబ్రూయాన్ సంప్రదాయణీయాద్యయాం మంత్రవరమాతిథ్యాయామితి
శ్రుతానాం వాక్యైః యమానాం సంనిహితదీక్షణీయాద్యపూర్వమేవ ప్రయోజకం న తు అపవిహితం న తు వ్యవహి
తం ప్రధానాపూర్వం యథా వా వ్రీహ్యాది ద్రవ్యసంస్కారకాణాం ఉపఘాతనాదీనాం తన్నైవ భూతానాముల్లూఖ
లముసలాదీనాం చ ప్రతిసంనిహితవిశేషణా వ్రీహ్యాదీనామవఘాతాదీనాం చ ప్రయోజకత్వానుపపత్త్యా అ
వహితం ప్రధానైకం తత్పూర్వమేవ తేషాం ప్రయోజకం ఏవం చ సంనిహితస్య పూర్వస్యైవ అంగప్రయోజ
కత్వోపపత్తౌ న వ్యవహితం ఫలం ప్రయోజకమాశ్రయణీయం తేన భావనాయా ఏవేతి కర్తవ్యతాకాంక్షి
త్వాత్ తత్పూర్వం ఏవ తదన్వయయోగ్యః తత్ తత్ప్రాంగోపకృతిః యాగేన పూర్వం కృత్వా ఫలం స్వర్గాది భావయే
దితి తథ్యం గదానైకవాక్యతాపన్నప్రధానవాక్యస్యార్థసంపద్యతే తథా హి ఫలకర్తవ్యతా అపూర్వసంక్రాంతా
సతీతికర్తవ్యతామపేక్షతే కథమనేన యాగేనాపూర్వం తత్ర త్వర్వ్యాదితత్ప్రదం భావేన ప్రయాజాద్యుపసంసి
ధ్యతే తేన భావ్యప్రయుక్తమతిపి వాక్యమవదత్ దీక్షణీయాద్యపూర్వే పరత్వవనే ఇతి ఏతత్ పూర్వి స్పష్టముపరి
ష్టాదవక్ష్యామః తేనాపూర్వభావనం యోగ్యప్రయాజాద్యంగం స్వసంబధ్యతే ప్రయాజభావనాపి భావ్యమపేక్షతే

హోత్రాదినాంగుణానాంవిధానాయతత్తోంతేవేష్టామన్వవధ్యతాదిభ్యోనిర్విష్టానాముకామ్యాంత్రాసుమాహర్మ్యతాః ప్రధాన
తరముపదధ్యేయతేదేవలక్షణమేవ తత్పరిశేషత ఇతరబోపవాద్యసంవిశేషత్వంతదనంతరమంతరానుసారావచ్ఛేదేన దేవతావ=
మేతి పునస్సాధుమిధినిధనమాః విహితాః అత్రసామిధేనీనాంనివిదాంచ అగ్నిసమింధనార్థత్వాపంన పత్రతదనం
తరమంతరానుసారావచ్ఛేదేనదేవతావమేతి పునస్సాధుమిత్యాశస్వరమంగాంగిభావః అత్రభాష్యకారేణానివిష్టివర్త
వద్ధానాదూపశాల్యసస్యసామిధేన్యంగత్వంనాస్తి కింతు ప్రకరణాదర్శపూర్ణమాసాంగత్వమేవేత్యుక్తం
అత్రాంత్యసామ్యవాం తరప్రకరణేమస్తి తస్యపూర్వమిపసామిధేనిధర్మవిధానామేకత్వ శత్రాపివిధానా
ముపవాద్యసస్యతస్మధైర్యవివిహితతయాఅవాంతరప్రకరణేనసామిధేన్యంగత్వే ప్రాప్తే నివిష్టివద్వదానాద్వి
విష్టిరేసామిధేనీనాంప్రకరణాంసోపపవితథావనవర్తతే అతోసోపవాద్యనసామ్యవాం తరప్రకరణేనసా
మిధేనీషువినియోగః కింతు మహాప్రకరణేనదర్శపూర్ణమాసశేషతయావినియోగ ఇతి నివిష్టివద్వధా
నప్రతిపాదనముపపద్యతే యస్యత్వవాంతరప్రకరణంనాస్తి తస్యసంనిధానాత్సామిధేన్యంగత్వప్రా
ప్తౌ నివిర్విర్విష్టవదకథనం సంనిధ్యభావప్రతిపాదనాయేతి వక్తవ్యం సత్యపి సంనిధానే సంనిధానాత్ప్రబ
లేనప్రకరణేన ఉపవాద్యసస్య దర్శపూర్ణమాసాంగత్వేసిద్ధే విష్టిరదప్రతిపాదనమనర్థకం అతస్తత్త్వత
మేతదధికరణం విరుద్ధం సనుయో నవయుంస్థానా వరనామాస్సంనిధి ప్రమాణేన ఉపవాద్యసస్య సా
మిధేనీవినియోగమాశంక్య తదభావప్రతిపాదనాయ నివిష్టివిర్విష్టవదకథనమితి వదామః కింతు ఉపవా

ధానభావనాంశవియుక్తయోర్దర్శకథమాకాంక్షాయాః ప్రధానస్యయత్రప్రకరణం సాంవిదిశేషాదఙ్గపదేమహాప్రకరణస్థానా
మఙ్గానాం సర్వేషాం భవతీతి న కశ్చిద్దోషః ఏతమవశిష్యతే పశ్చాదఙ్గభావనానాం కథమాకాంక్షా సంభవేఽపి ప్రధానా
నన్విత్యత్ర సాధ్యసాధనభావాంశవినియోగోపపత్తేరితి నవాంతరప్రకరణంయుక్తమితి కథం తత్రాప్యేకత్ర
మణం సర్వప్రయాజేషు వినియోగ ఇతి దుర్వచమేవేతి నాసంనిహితత్వప్రయాజదేశాదనపేక్షానువాదాద్వా
క్యేనైవ తదఙ్గత్వం నవాంతరప్రకరణాదితి తద్విచారణీయం యత్రేదం సాంగత్యేన కించిదఙ్గం శ్రుత్యాదిభిర్వి
నియుజ్యతే తత్రాపి సర్వమఙ్గస్య కథం భావాకాంక్షాస్థితయావత్ప్రాప్యసాధ్యదిపరస్తాదపి కించిత్తదుద్దేశేనైవవి
ధీయతే తావదనువర్తత ఏవ తయోస్సంయుక్తయోరఙ్గయోరాముధ్యేయదఙ్గం సంయుక్తం విశిష్టం తత్రదా
కాంక్షావృత్తేః సంనిధివిశేషాచ్చ తైర్నైవ సంబధ్యతే దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే సమిధోయజతీత్యాదినా
ప్రయాజాద్యఙ్గానాం సమానయవశాః పఠ్యంత ఇత్యాదినా తేషాం కించిదఙ్గం విధాయ అభిక్రామం జుహోతీ
తి తివాక్యేన శక్తివిశేషాః సంయుక్తమభిక్రమణం విధాయ సమిధాంబలిప్రాప్తవయజతీత్యాదినా కించిద్ద్రవ్యాణాః ప్ర
యాజాదౌ ద్వైతేన వికింతాః తత్ర మధ్యస్థసామ్య సంయుక్తసామ్యభిక్రమణం సాంవ్యవాంతరప్రకరణేన ప్రయాజేశ్వేవ
తయోర్వినియోగో భవతి గంతవ్యః ప్రభాకరాస్తు అవాంతరప్రకరణం నేచ్ఛంతి తేషాం సామిధేన్యాదికర
ణవిరోధః తథాహి దర్శపూర్ణమాసాయాం సామిధేనివిధాయతాం సాంమధ్యత్రిః ప్రథమామన్వా

వంతి న దండేన ధారయతే న చాంగానామవాంతరప్రకరణాంగీకారే సమిధో యజతీత్యాదిషు ఉత్పత్తివాక్యేషు అశ్రూయ
మాణదేవతాకత్వరూపసాదృశ్యాత్సౌమికధర్మాతిదేశః స్యాదితి వాచ్యం తత్రైంద్ర పిండపితృయజ్ఞేష్వపి తద్ధర్మప్రాప్తేః
స్యాదేతద్యత్ర త్రయాణామేకం వాచనికకాలబాధాది తదత్రాపి తుల్యం తస్మాదంగానాముపసత్సు కథమితి ప్రకా
రవిశేషాకాంక్షాయాం చ ప్రధాననియోగప్రతిపాదకాంగాపూర్వాణాం స్వాభావికే ఇతి కర్తవ్యతాకాంక్షాప
రైరపర్యంగీకర్తవ్యా తథాహి ఇదం కార్యమితి ప్రతీతే కిన్నేదం కార్యమితి కరణాకాంక్షావత్ కథమితి
దం కార్యమితీతి కర్తవ్యతాకాంక్షాపి స్వరసత ఏవ జాయతే న చాంగానామవాంతరప్రకరణాంగీకారే అ
వ్యక్తాసు ఉపసోమసేష్టినాన్యయేన ప్రయాజాదిషు సౌమికధర్మప్రాప్తప్రసంగః అవ్యక్తత్వం నామ ఉత్పత్తివా
క్యే అశ్రూయమాణద్రవ్యదేవతాకత్వమేతత్తాదృశత్వం పురస్తాదుపవసథే ప్రదాయ జైత్రబలభిదాయ జైత్రవిశ్వ
జితాయ జైత్రేత్యాదిషు సౌమికధర్మాతిదేశః తద్వదంగేష్వపి స్యాదితి వాచ్యం విశ్వజిదాదిషు స్వారసికే తదా
కాంక్షాయాం తత్ర సౌమికధర్మప్రాప్తిః అంగేషు సమిదాదిషు వాచనికప్రధానపర్యంతకాదాచనికాంగైరేవ తదా
కాంక్షా శాంతత్వేన సౌమికధర్మాతిదేశః దీక్షణీయాప్రాయణీయాప్రయాజాదిదర్శనేన ఇతి కర్తవ్యతాకాం

40

యంత ఇతి చేత్ పదతత్పదాన్వితాభిధానశక్తిధృత్యర్థం ప్రతియోగ్యాకాంక్షాయాం సంన్నిధానాంతరాభిధేనిభిరన్వితాభిధానం భవతి తత్ర
వాక్యే యోగ్యాస్సర్వే సామిధేనీం గతా ఇత్యత్ర ద్వారాపన్నత్వార్థం సామిధేనీభిరన్వితాభిధాభావప్రతిపాదనార్థం తత్రాప్యర్థ
కమితి చేన్న ఇత్థం హి గురూణాం మతం ఆరాదుపకారకవాక్యేషు సంన్నిపాతివాక్యేషు చ యే విధిప్రత్యయాః తైః ప్రథమం ప్ర
ధాననియోగః ప్రత్యభిజ్ఞానేన తదనువాదశంకయా విధియోగాంతరం న ప్రతిపాద్యతే కింతు త్రైవార్ణ్యైః ప్రకృత్యర్థ
ఏవ యోగ్యవిశేషణం విశిష్టం అపసవ్యపృతే తత్ర ప్రధానాపూర్వానువాదకత్వే [illegible] తరథేరన్వితం స్వార్థమ
భిదధతి ఇదమేవ ప్రాసాంగికం [illegible] ముచ్యతే సంన్నిపాత్యంగవాక్యేషు సంన్నిపాతినాం స్వాత్మా పరంపరయా ప్రధానా
పూర్వవిషయనిర్వర్తకతయా తదనుప్రవిశ్య తత్ర [illegible] ప్రధానాపూర్వమనూద్యత ఇత్యతః ప్రకృత్యర్థాభి
ధీయతే ఆరాదుపకారిణాం తు విషయానుప్రవేశాసంభవేన న తద్వాక్యేషు ప్రధాననియోగానువాదః కింతు తత్ప్రక్ర
త్యర్థవిషయనియోగాంతరాభిధానమితి ఏవం చ ఇహ వాక్యే నసాధ్యపి సంన్నిపాతత్వేన ప్రధానాపూర్వానువాదే సర్వేన త
దన్విత ప్రకృత్యాన్వితాభిధానసిద్ధిః నాన్వితాభిధానసిద్ధ్యర్థం ఆకాంక్షా [illegible] యత ఇతి తత్సిద్ధ్యర్థం సంన్నిధిరన
పేక్షిత ఇత్యలమతికథయా తత్ప్రయాజాదీనాం ఉపకృతి కథమితి కర్తవ్యతాకాంక్షాతదా [illegible] భగవాన్ భాష్యకారః
భవతి సామిధేనీరనుబ్రూయాత్ [illegible] కాంక్షాయాం వచనమితి [illegible] ఇతి వచనమిత్యర్థః
కిం చాంగానాం పూర్వాణామపి [illegible] జ్ఞాతప్రకారకతయా తదంశే ప్రధానాపూర్వే తుల్యతయా ప్రకారాకాంక్షైవ

తి దేశ విచారమేవ దర్శయతి పశ్చాదాంశే పూర్ణమాసికవిధ్యంతః అతస్సామికమితి అధ్యైతద్వైయామషపరివారాయ
లింగదర్శనేనతావదితి కర్తవ్యతాయాం అత్రాకాంక్షైకల్ప్యతే కుతః చోదనాసామాన్యాదితి దేశ ఇతి తత్రోక్తప్ర
యాజాదిప్వభిక్రమణాద్యంగోపదేశస్సామాన్యదాత్తాంక్షైకల్పనాదవ్యక్తేప్వసామికవిధ్యంతప్రసం
గ ఇతి సమాధానానుయోగః న చ యదిమతధ్వయె ప్యంగభావనానామితికర్తవ్యతాకాంక్షౌత థాసామికధ
ర్మాతిదేశః సమిదాదిషుస్యాదితి శంకయాః కథం పరివార ఇతి వాచ్యం ఉభాభాభ్యామేవం పరివర్తనవ్యవ
ప్రయాజాదినామవ్యక్తత్వాపదావాపినైరాత్మ్యుత్రివాకైవ్యద్రవ్యదేవతయారప్రతీతిమాత్రమవ్యక్తిః కేం
తు దేవతాయామేవాప్రతీతిః సాచ నైరాత్మ్యుత్రివాక్య త ఏవ అపి తు దేవతాప్రాప్తక్తేః స్మృష్టితాదిభిరపిత్వం
గీకారేతస్యదోషస్య న ప్రసక్తిః ఆగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యాదిషు తద్ధితేన అనుమత్యై చరుమిత్యాది
షు చతుర్థ్యా ప్రయాజాదిషు సమిధో అగ్న ఆజ్యస్య వీయంత్విత్యాదిభిర్మంత్రైర్దేవతాయాః ప్ర
తీతేః తథా చ నసమిథాదీనామవ్యక్తత్వం నైరాత్మ్యుత్రివాక్యందప్రతీతదేవతాకత్వమవ్యక్తత్వం న భవతి తథా
సతి అపాంశుయాజమంతరాయజతీత్యుత్పత్తివాక్యదేవతాయా అప్రాప్తి ప్రసంగ్యస్యావ్యక్తత్వాసంస్యాత్తథా

౮౧

ష్టౌ ఇతి కల్ప్యతే తస్యాంచ సత్యామతిదేశసిద్ధిః ప్రయా[illegible]షు న కించిదాకాంక్షోత్థాపకమస్తి అతో నాతి-
దేశ ఇతి అత్రాభిధీయతే ఇదమశేషనిర్ణయ ఇతి న్యాయః భాష్యవిరోధాత్ తథాహి అష్టమాధ్యాయే సకలా-
చలింగదర్శనాదితత్ప్రసక్తిసూత్రే భాష్యకారః జ్యోతిష్టోమాంగభూతానాం నిషోమీయపశూనాం కిం దర్శ-
పూర్ణమాసప్రకృతికత్వం ఉత సోమప్రకృతికత్వమితి విచార్య దర్శపూర్ణమాసయోరాగ్నేయోష్టా-
కపాలః ఐంద్రం దధి ఏకాదశ ప్రయాజానవృత్తి పాదా దర్శపూర్ణమాసవిధ్యంతాకాంక్షైవ కల్ప్యత ఇ-
తి వికృతిత్వపక్షనిక్షిప్తత్వే విశేషచింతానుపపన్నాక్షసన్నిత్యే యదావాపప్రశులయోగస్వరూపమాత్రమా-
లోచ్యతే తస్య జ్యోతిష్టోమోపకారకతయావగతస్య నిరాకాంక్షత్వాపత్ న ప్రకృతివిశేషచింతా యదా తు ప్ర-
యాజాదిదర్శనేన వికృతిత్వం కల్ప్యతే తదా ప్రకృతివిశేషస్యావనిర్మితత్వాత్ న చింతావసరః న చ పశౌ లింగ-
దర్శనాదితత్ప్రసక్తౌ రపూర్వత్రనిరాకరణేన పూర్వవత్త్వమేవ లింగదర్శనేన స్థాప్యతే కిమత్ర కుతశ్చి-
త్వమార్గ అతిదిశ్యంతి నైతే తావదేవ విచార్యత ఇతి వాచ్యం అష్టమే విశేషాతిదేశచింతాధికారాత్ న
చ సాంసాంప్రమిరాకః యేన దర్వి హోమానాం వత్పూర్వవత్త్వచింతా క్రియేత తథా చ భాష్యకారో విశేషా-

అపకర్షణాంచినప్రాప్తియుజ్యంతే అభిషేచనీయస్య యాగసంబంధిసమానానాం విదేవనాదీనామపి విదేవనాదీనామపి నాభిషేచనీయా
మాత్రాంగాని కింతు ప్రకరణాద్రాజసూయాంగానీతి తత్రాయసాన్యపాంతర ప్రకరణావ ప్రౌత సాన్యభిషేచనీయాన్యాంతర
ప్రకరణేన మహాప్రకరణం సంబంధిత్వాత్ అభిషేచనీయాంగ వేదనాది విజిచయితి ఉపకారకతయాంగత్వైరేవ బోధకత్వా
ప్రకృతాకాంక్షాపూరణేనాభిషేచనీయస్య ప్రాదేవ పక్వాదహనాత్ విఖృతయోపీత్యత్ప్రపీత్య ఉపకారాకాంక్షః ప్రధమాపాత్తప్రవృత్తి
రేవ సమీపాపన్నమంగం విహాయ సంపద్యంత ఇతి గ్రహమేధీనామధికరణాం భాష్యకారేణోక్తం న చ తథాసతి సంక్షిప్తాన్యమన్నతాంగా
నామన్వయో న స్యాదితి వాచ్యం అంగాంతరాణాం మాధ్యాకాంక్షావశాత్ ప్రధానానాం వాక్యాంశ్రాముత్వాత్ ప్రవృత్తదక్షయాంగీకారా
యత్వేవం చ అభిషేచనీయస్య వికృతిత్వేన ప్రకరణాభావాత్ సన్నిహితానాం విదేవనాదీనాం తదంగత్వప్రాప్తౌ తదభావేన ప్రకర
ణాద్రాజసూయాంగత్వమేవభవతి కథం పూర్వపక్షః కించ వికృతిష్వపి క్వచిత్ క్వచిత్ ప్రకరణమస్తి తథాహి విశ్వదేవీనాం
గ్రహాణాంశిని వపేదాముకామకాము కామ ఇతి సాంగ్రహణీ గ్రీం విధాయ దర్శపూర్ణమాసేద్యపూర్వాంగసజాతేషు భూయాసమితి పరిధీ
పరిదధాతీతి ప్రాకృత ఏవ పరిధిపరిధానే మంత్రం విధాయ తదనంతరం మామనమమ సాన్యమన సర్వదేవా ఇతీతి త్రిరాహుతిర్జుహు
యాదితాభిధానా అమనహోమం విహితాః ఏతేషాం ప్రకల్పితే పరిధిపరిధానే తత్ప్రకర్షాత్ తత్వేన పశ్చాద్భవనుష్ఠే
యత్వప్రాకృతాంగసంభవేన ప్రాకృతాంగమధ్యవిహితతయా తదంగవిషయాణాం తేషామపి సదంకుశం

౮౭

42

సతిస్వామికధర్మప్రాప్తిప్రసంగోఽపి స్యాత్ నచ సోమయాగస్య వృత్తత్వేత తావత్తేన స్యాత్తత్రత్య దమం ప్రాప్తిరుచ్యేత ఇంద్ర
వాయ్వోః గృహ్ణాతి మైత్రావరుణం గృహ్ణాతీత్యాదినా తత్ర తాపి తేషు విభజ్య గ్రహాణామేవత్వా తావదేవతాయాగోద్దేశే
నాభిహితా అపి పశ్చాత్ప్రవృత్త ఏవ యాగదేవతాః పర్యవస్యంచ తేంత్రిర జోఽర్థాత్ఋత్విక్ష్వేమ స్యాద్వ్యుత్పత్తపమితి వాచ్యతే ప
ర్యవసానగత్యంతరాభావేఽపి స్వామ్యాదుప్రాప్తేరవ్యుత్పత్తం సంభవతి కించ సంభవాదపి ప్రయాజాదిషు నస్వామి
కధర్మాతిదేశః దర్శపూర్ణమాసయోర్విశేషాంగయోః పూర్వేద్యురుపక్రమ్య విశేద్యుః సమాపనం శ్రుతం
తత్రాపి పరిస్తరణాదివత్స్వాపనేఽపి తంత్రం పూర్వేద్యురుపక్రమో పరేద్యుర్ అపనీయం తత్ప్రయాజాదిషు సా
మికవిధ్యంతః పృష్ఠశయ్యాయాం తేషు దవస్యానీయాంతః ప్రత్యేకమతిః దిశ్యతే తతస్విష్టకృత్ ప్రత్యేకముక్తైయ్యవారణే ప్రధా
నస్యకాలో తృష్ణః స్యాదితి నచ తంత్రేణ ప్రసంగేన వా సకృదనుష్ఠానసంభవః కాలభేదాత్ తంత్రమధ్యే విధానాభా
వాచ్చ అనేకప్రధానోద్దేశేన ఏకసాంగస్య సకృదనుష్ఠానం తంత్రం ఏకప్రధానోద్దేశేన సకృదనుష్ఠితసాంగస్య
గస్య ప్రధానాంతరేణ స్వధర్మముపజీవనం ప్రసంగః నచ యావత్పశుకాలానివిదంగాన్యనుష్ఠీయంతే తాని భిన్నేతి
శక్యతే వివేక్తుం విశేషజ్ఞానాభావాత్తత స్యాదనతిదేశః శామికవిధ్యంతస్య ప్రయాజాదిషు తత్స్థానే దస్యవాంతరప్ర
కరణాంన చావాంతరప్రకరణాంగేకారే విధేవసాధినామభిషేచనీయాంగయాగాంగభూతస్య మాహేంద్రస్తోత్రస్యకాలే

పరివృత్తత్వాదవాన్తరప్రకరణమవసేయం। కర్తవ్యమితి యావద్ధర్మం ॥ ప్రకరణం ద్వివిధం మహాప్రకరణమవాన్తరప్రకరణఞ్చేతి
కరణఞ్చేతి మీమాంసకానాం వచనమితి ॥ తచ్చ భావార్థానామేవ వినియోజకం న ద్రవ్యాదీనామపి సన్నిపాతినాం తే-
షాం శ్రుత్యాదిభిరేవ యథాయథం వినియోగసిద్ధేరేవ భావస్య సమర్పితత్వాదిత్యర్థః శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగో-
ప్రతీయమానే అపూర్వసాధనలక్షణాయాస్సిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యాదీనాం సహకారిమాత్రం ప్రకరణం సన్నిపాతి-
ష్వపి మన్త్రేషు ప్రకరణవ్యాపారోత్పత్తిః మన్త్రాణామపి స్వరూపేణ ప్రకరణగ్రహణం మన్త్రస్వరూపస్య శబ్దా-
త్మకతయా మన్త్రప్రతీతేర్జననేన చరితార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ తద్ధర్మస్య తు వాక్యార్థః ప్రత్యయస్య క్రి-
యారూపస్య ప్రకరణేన గ్రహణాత్ తదపి లిఙ్గసహితస్యైవ అత ఏవ భూయసాం గుణమన్త్రాణాం మన్త్రస్య ప్రకరణపఠిత-
స్యాపి సదుపేతార్థప్రకాశకత్వాభావాదుత్కర్షః శిష్టకృత ఇతి ప్రాభాకరాస్తత్కారణం విధ్యర్థ ఇతి వర్ణయ-
న్తి తేషాం మతే ప్రయాజాదీనాం దర్శాద్యఙ్గత్వం న స్యాత్ తథాహి కారణం వా ప్రధానమపూర్వం విధిప్రత్యయా-
భిధేయం ఉపసర్జనీభూతస్య కర్తురపదార్థకం వాక్యేన ప్రతిపాదిత ఇతి తన్మతస్థితిః తేషాం మతే ప్రయాజాది-
నాం దర్శమాసాఙ్గతా న స్యాత్ తథాహి న కారణమన్యార్థమితి న్యాయాత్ ప్రయాజాభాపూర్వం న ప్రధానం న
ప్రయాజనాన్తరమపేక్షితమనపేక్షం చ సన్నిపాతేనాపి దర్శపూర్ణమాసాపూర్వేణ న సంబన్ధుమర్హతి యచ్చోక్తం

మాధురీ
౮౩

43

నాన్యతమేన పరిధిగ్రహార్థప్రకరణేనైవ వినియోగః న స్యాదేవం తర్హి దేవసువాదీనామపి అభిషేచనీయార్థప్రాకృతాంగమధ్యగతిత
యా అవాంతరప్రకరణేన తదంగత్వమేవం స్యాదితి చేన్న అభ్యుత్పత్తివినియోగప్రయోగాః పదార్థానాం క్రమభావినః
మహేంద్రస్తోత్రే ప్రత్యభిషిచ్యత ఇతి వచనేన అభిషేచనీయానంతరముత్పన్నానాం విదేవనాదీనామభిషేకాంతత్వా
నాం అవకల్ప్యప్రయోగ ఏవ స్తోత్రకాలే విధీయంతే వినియోగస్తు తేషాం పూర్వమేవ నిష్పన్నః తస్యాం తు వేలాయాం
తేషామభిషేచనీయప్రాకృతాంగమధ్యగతాభావాం నవాంతరప్రకరణేన గ్రహణం సంభవతి సంనిధిమాత్రప్రాప్త
తదంగత్వబాధేన ప్రకరణాద్రాజసూయాంగత్వమేవ భవతి ప్రయోగాంతరకాలం తు అభిషేచనీయప్రకృతాం
గసంబంధేపి వినియోగస్య పూర్వమేవ సంభూతత్వేన నిరాకాంక్షత్వాద్వినియోగకాలాదితి ప్రత్యేక్షన పునరవాంతరప్ర
కరణేన తేషాం గ్రహణసంభవః ఆమనహోమానాం కృతాంగమధ్యప్రోక్షత్వాత్ ప్రకరణగ్రహణామితి న తు రాజసూయ
సాంత్రకృతిత్వేన ప్రకరణాసంభవాం చ్ఛేదేన విదేవనాదీనాం గ్రహణాసంభవ ఇతి చేన్న అనేకత్ర పశుసోమయాగసం
ఘాతరూపత్వాద్రాజసూయస్య తేషాం యాగానాం ప్రత్యేకం యథా ప్రత్యేకం ప్రాకృతాంగాకాంక్షా స్యాదేవం సము
దితరాజసూయసాంగకాంక్షా భవతి సా చ ప్రథమముత్పత్తికాలే అభ్యుత్పన్నా ప్రత్యోవానువర్తమానా ప్రయో
గసమాప్తికాలే సమాప్యతే ఇతి తత్సంధ్యవిహితానాం విదేవనాదీనాం ఆమనహోమానాం ప్రాకృతాంగకాంక్ష
యైవప్రతిగ్రహరూపప్రకరణేన వినియోగసంభవతి తథా చ ప్రయాజాదిషు సౌమికవిధ్యంతప్రసంగ ఇత్యాదిదోషాణాం

పూర్వవిషయస్య ప్రధానాపూర్వత్వేశషతయా విధియోగ్యాగైవావిషయవినియోగః భావార్థకారకవచనమపేక్ష్యయుక్తానాం గుణానాం ఉపలబ్ధత్వేన
చావిహితమంగం భవతీతి అసార్థః విధీయమానానాముపూర్వ్యయాణాంగ ఫలం సంభవతీతి గ్రావాంకగ్రహాణావగతం అమనుపపత్తిస
పాదప్రతప్రధానాపూర్వాగతం న నివర్తతే ఇతి తస్మాదస్యవాద ఏవ విధిప్రత్యయః తత్సిద్ధం ప్రయాజాదీనామంగత్వమితి తదేతత్ప్ర
క్రియామాత్రం ఘుమ్మోణాచిరోచతే ప్రమాణం పరపంత్రే ఘ్యర్యోతి విధుమవర్తతే। తత్ర ధావిరోస్య ప్రధానే శ్రుతం కారణం తదాభా
వే విశిష్టితే వాక్యాంతరేణ సంబంధోన్వాచనాపి సంశయః। ద్వయోస్సనద్భావసందేహః ప్రకృతాయ ఘమానయోః। మాయు
వపిన్యాసు ఇత్యేషా ప్రతిపత్తి కృతిం గమయతీ యసార్థః ప్రయాజానాం విధిప్రత్యయేన ప్రధానం కారణం ప్రతీయతే ప్రయా
జాదీనామధికారవాక్యాద్గత ప్రధానాపూర్వత్వయేన గ్రావాంక గ్రహాణియ ఇతరస్య శ్రుతే విరోధో న సాధ్యత్వే
దా గ్రావాంక గ్రహాణాముపపద్యతేన తు తస్య శ్రుతే విరోధనాపి తద్విరోధసంశయః అత్ర దు గ్రావాంక గ్రహాణాం సతి భవదు
త్తరతాద్విధిప్రత్యయస్య ముఖ్యార్థ్యపరిత్యాగేన లక్షణయా గుణే భూతాభిధానప్రసంగాత్ శ్రుతివిరోధో భవేదితి త
థం సయాప్రథమం గ్రావాంకగ్రహాణామేవ న ప్రయాజాదీనాముపపద్యతే ప్రయాజాదయః పూర్వాణి ప్రధానాపూర్వాంగత్వ
ముదాహార ఇత్యర్థః। శ్రుతం శ్రుతాపి ప్రతిపన్నం రవభావాత్ సాక్యం శ్రుతిరవిరోధివాక్యాంతరేణ అధికారవాక్యేన సంబంధత్వం భవే
దితి తేషాం శ్రుతివిరోధసంశయగ్రావాంకగ్రహాణాం భావఫలముదాహరతి ద్వయోరితి జ్యోతిష్టోమే యుక్తం పరిసమాప్యతే ఇతి

ఘూ॰౪

చితించిదుచవృతేసాధికారాపూర్వసంన్నిధిసమామ్నాతాని ప్రయాజాదీనాం తావ్యాని సమనాంగపూర్వాంతరం ప్రతిపాదయంతి
అవఘాతాధికం నిరధికారవాక్యగత ఏవ విధిప్రత్యయః తేన గుణాభూతేనాన్వితం స్వార్థమధికృత్య తేషాం చాంగ-
త్వం కరణోపకారకత్వాద్వారం సుచ సంభూయ సర్వేరంగైర్జన్యతే న చ ప్రత్యేకం విశేషం యదితప్యో అనన్యనిష్ఠం స్వయం తేన
ప్రయాజాదీనాం భూతం ప్రయాజాదీనాం తాధికారవిధ్యన్వయయోగ్యమితి అధికారవాక్యగత ఏవ విధిప్రత్యయః తేన గుణాభూ-
తేనాన్వితం స్వార్థం వివదత్రైతేషాం చాంగత్వం కరణోపకారకత్వాచ్ఛతం సచ సంభూయ సర్వైరంగైర్జన్యతే న చ ప్రత్యేకం న
శ్యం తద్రూపాణాం తత్తేషాం స్వరూపేణాసంగతిస్సంభవతీతి అవాంతరవాక్యపాఠరూపాణాం అవాంతరాపూర్వాణి అవ
శ్యం కల్ప్యైకకర్తవ్యాని తథా చ యోసౌ విధిప్రత్యయః ప్రాగనుపాదవ్యమానర్థయా శంకితః స ఇదానీమపూర్వాంతరం గ్రా-
హణ ప్రసంగాపాదితప్రధానాపూర్వేదమర్థ్యయుక్త్యా యాగవపయోః అయోర్విహితప్రధానాపూర్వాంగత్వే నైవా
భిధత్తే న స్వప్రధానం ప్రధానాంతరశేషత్వేన ప్రతిపాదితస్య ప్రధానాంతరశేషత్వం న యుజ్యతే విరోధాత్ తస్మాచ్ఛేషి
త్వం తు తన్నిర్వాహకతయా యుజ్యత ఏవ తతశ్చ ప్రధానపూర్వశేషత్వేనావగతప్రయాజాదివిషయం పూర్వస్య
ప్రధానాపూర్వశేషత్వరూపహాన్యా ప్రయోజకీయమితి అనుపపత్తిబలాద్విధిప్రత్యయేన గుణీభూతాపూర్వాభి
హితానంమేతదేవవ్యతిరేకముఖేన ప్రతిపాద్యతే న స్వప్రధానంవిషయవిధియోగవిరోధాత్ ప్రయాజాపూర్వ

నిరూపయితవ్యం తత్ర తావత్ప్రాశస్త్యము ఖిలయుక్తి పత్తిం ప్రకృతమేవాధికారాంశాపూర్వజతాన్య ఇతి తత్ర యది కారక తద్ద్వారేణ తద్విషయా
నంతు ప్రదేశాంశం భావయత తతః ప్రత్యభిజ్ఞానం మద్ధ్యార్థక్విషయసర్వవినియోగమవఘాతాదివాంవను మంసవృతి అర్థతుప్ర
యత్నేన మృగయమాణాః న తద్విషయాణాం ప్రవేశద్వారం పశ్యతీతి తతః తత్ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన నియోగాంతరమేవప్ర
ధానరూపం సమిధాదిగదివయమధ్యవసస్యతి ఇతరథా శ్రుతిబాధప్రసంగాత్ నను ప్రయాజాదివాక్యగతవిధిప్రత్య
యస్యకర్థం విరోధః తదర్థ్యసాంపనిర్ణీత తాభ్యాత్యతద్విశేషాత్తవాక్యం గ్రావాణక గ్రహణాంశుపపత్తిరితి చేత్ అద్ధ్యాయ
ముపపాదయిష్యతుం సామాన్యసాన్వయః ప్రదర్శ్యతే పరిహార్యత్వశ్రుతిబాధం వాక్యబాధం చ గ్రావాణోః ర్యవాన్నాతి
న తద్బాధేనాపి గ్రావాంశాన్వయ స్వద్వారాన్వయనివార్యత్వాత్ తద్ద్వారాన్వయస్య దర్శితార్యదర్శనతత్వాత్తద్వి
రోధేన గ్రావాంశాన్వయవి ధనసిధ్యతి ప్రకృతితు విరోధశంకయా గ్రావాంకగ్రహణాంశానుపపద్యతే తథా తత్పత్తిబలాత్ప్ర
న నియోగాయమితి ప్రమితేరాదరనీయత్వం ప్రథమమేవనిర్ణీతం ప్రయాజాదీనాం తదన్వయశ్చ నిర్ణీత ఏవ నియో
గాయ యది గ్రావాంశసాధ్యత్వ పదానుశ్రుతి విరోధః యది నియోగాంతరం తదా ఏకసవ్యయుగ ప్రప్రధానత్వయాన్వయా
యోగాత్ ప్రయాజాదీనాం గ్రావాంశానాం స్వయోగాపనితావృత్తేః సయోగాత్కరాం స్వయోల్లిజ్జ శక్తి సర్వముఖాపర్థతాధ్య
గేన తత్సర్వప్రాధాన్యం దాపరితావ్యభృతమితి విరోధోఽస్యేవ తత్ర యద్యపి నియోగాంతరమదమితి ప్రథమం తావన్నిర్ణ

ధ్వయోర్దృశ్యమానయోః ప్రతిపదం కురాళ్ళీ ఏతే అశ్వప్రయుంధన ఇతి బహుశ్రూయతే యమభిషూయమాణే శృణ్వ ఇతి ప్రతిపద్యతయ మామార్జితం అత్ర కేచిన్మంత్ర
యోర్వార్త్రేణ ద్విబహుయభిషూయమాణ విశేషతయా విధియోగాం ప్రకృతానాం చ యభిషూయమాణానాం ద్వితాపది సందేహేన వాక్యేభ్యో విరోధయా శంకయా
యద్ధాతయోః గ్రావాంక గ్రహణం న సంభవతి సోమాయభిషూయమానకేషు వికృతికర్మసు చ వషట్కారే న ప్రకృతత్వం గతం ఏవం ప్రయాజాది
ష్వపి శక్యతే విరోధః శం. కంయాం గ్రావాంక గ్రహణానాం సంభవాం నైవ శక్య పూర్వం మానాం గతమితి ద్వర్థః వాతు రత్వతః శ్లాఘ్య యథ్యయ వాక్యశ్లో
పార్థస్యాంశ తిథినాం సాన్వయ రక్షమాణాం కృతాం తత్ప్రకారః ప్రదర్శ్యతే నాతికాలవాక్యేషు తావదమీషాం ప్రయాజాదయః విధివశాదపేక్ష
ప్రధాన కాలత్వేక త్రయః న సమిధాదివాక్యేభ్యో న్యనిష్టమనభిషవణత్వం కాలత్వమభిదాంతు మీమాంసతే యదత్ర ప్రధాన కాలత్వ
వ వచనత్ప్రత్తిః తదానంత్రానుపపత్తిబలాల్లక్షణయా తు శేషత్వం తాభిధానం స్యాదితి చేన్న లక్షణాయాం ప్రమాణాభావాత్ తన
వస్య విషయస్య గ్రావాంక గ్రహణమేవ ప్రమాణమితి వాచ్యం తదేవ హి గ్రావాంక గ్రహణం న యుజ్యతే స్వాభిధానాపదోపి స్థాపితం
సంస్థితం తమపూర్వం పరితశ్చ ప్రయాజాదియాగానాం వచనకేంతేన గ్రావాంకేణాన్వయ ఏవ న సిధ్యతి తదన్వయో త్ర రకాలం
తు సంస్థితే నాపూర్వేణావిషయతయాన్వయ ఇతి తు దూరే తదన్వయబలాచ్చ విధి ప్రత్యయస్య ముఖ్యార్థ తేతి దూ
రతతేనను ప్రయాజాదిషు యది ప్రప్రథమమేవ అపూర్వాంతరం నిష్పద్యతే తత్ సంస్థితం మపూర్వం పరితశ్చ ప్రయా
జాదియాగాం తద్గ్రావాంకాన్వయో న స్యాత్ తస్మైవాన్వయో భవత్యేవ గ్రావాంక గ్రహణమితి చేన్న ఏతదేవ హి ప్రథమం

ద్విరోధదర్శనేన పాంచవర్తతేంయథాపూర్వపక్షునా వ్యయమేన నిశ్చితే ప్రతిపదః ప్రకరణాంగ్రహణాత్ సిద్ధాంతసామ్యమేన శ్రుతివిరోధప్రతిబ్రా
నైసతి తాంధర్మనాపవర్తతే కిం చక్రియోరాంతరమివభూంతాంజి దప్రతిపన్నం తదస్త్రదాదెకస్యగతానామవవాం తాద్దిశబ్దానా దిత
ప్రయాజాదిభాగస్యగతానాముపి యజ్ఞాదిశబ్దానాం ప్రధానాపూర్వాపనివతసాబ్ధార్థాభిధాయకత్వం కింనామ్నధేయ ఉపసంహృ
తే ఏషాపి పద ప్రయుక్తిః యపిపశూనాం ప్రధానాపూర్వాపనివతసాబద్ధార్థాభిధాయకతాసావత పథాస తస్య తు తత్రాపి
వానవనిష్టతయా వగసప సర్వసంయోగాంతరవిశేషయుతాన స్థానవత్కారకద్వయసంబంధానుపపత్తేః సంశ్రితం కంవస్తుయు
గపత్ప్రాకరణద్వయసంబంధిశ్చ శక్యమవగమయితుమితి ఇదం చ ప్రతీతి నియోగాం తరే కేవలమభిధానం నాంప్రతి
పన్నేతి నయవియోగాంతరం ప్రతిపన్నం తతో విరోధం భావాదశ్రుతి శబ్దేనైవసమిదాదిశబ్దస్య గతస్య ప్రధా
నాపూర్వాపనివతసాబద్ధార్థాభిధాయకత్వమవపాంతాత్ దిపక్షాత్ అథప్రతిపన్నతత్ర శ్రుతి విరోధాత్తత్ర పా
కగ్రహణానుపపత్తిరితి సేయముభయతః పాశారజ్జుః అథ ప్రథమం ప్రతిపన్నే అపూర్వాంతరే యజతిరిహాధి
కారాపూర్వాంతరనివతసాబద్ధార్థాభిధానమవగతమపి పక్షాంనియోగాంతరావగతావపి దృశ్యతే తతో గ్రహాక
గ్రహణామపి శ్రుతివిరోధాద్బాధితవ్యం తస్మాన్నకథంచిత్ప్రయాజాదినామంగత్వం సంభవతీయతా
విషయవ్యవస్థయా భాష్యకారవార్తికసిద్ధయసర్వసమతానుసారాల్లభ్యముక్తం తదపి న నభావితమంగం భవతీ

४८

46

యాం భావాంతరాణిం శ్రుతి విరోధేన గ్రాహకస్య న విర్ణితః తదాపి నియోగతరవిరోపేరితి శంకితత్వాద్భిరోధ శంకాస్తి ఏ
తావతాపి గ్రాహక ప్రమాణం నయుజ్యతే విషయానుప్రవేశసంభవేసతి శ్రుతి గ్రాహకయోరపిరోధః అసంభవేత్ కేవ
తాన్ గ్రాహకస్య విరోధః సాన్ లక్షణప్రసంగాత్ నచైవం విరోధే శంకప్రమాణే గ్రాహకే హేతున్ కీర్తమిత్యేవా
గ్రహీష్య ఛే హోతీక్ష్ణ మోయ జమానశ్య యుక్తాం యువం దోష ఇతె తాం ప్రతి పదం తత్రాపి హింప్రథమం తా
వదస్త్రైవ సందేహః కిం కథం చి తప్రకృతావివయజమానద్వయం సంభవతి తత్వో విరోధా శ్రుతి ప్రకరణ=
యోః అథవా అసంభవాద్విరోధ ఇతి తదేవం సతి యదిసమిధో యజతీత్యత్ర ప్రధానాపూర్వ శంకాయాః వి
ధ సాన్యే? ప్రయాజ ప్రకృతసంబంధ ఏవ భవతి తస్మిన్ సతి తస్రుతేనైవ లిఙ్ శబ్దస్య లక్షణా ప్రయోజనమితుచ్యతే తతో
యజమానద్విత్వస్య చాన్నిరర్శంకత్వయా శ్రుతి విరోధస్యాన్నిశ్చయా ద్వాహక గ్రహణే ప్రతిపదద్విత్వసంఖ్యా యుతే తస్రుతేనైవ
ద్విత్వ శ్రుతేర్లక్షణయా ఏకత్వప్రతిపాదకత్వం వత్రిభి ప్రోయకత్వం వా ప్రసజ్యేరత విరోధ ఏతత్ర నిశ్రితేనాన్యశం
కామాత్రామితిచేత్ తదంత వాక్యేభి కర్తరాంశం భిః కింతు నిర్ణీతేనాన్యతమే విచార సంభవతి సత్యపి సందేహే ప
క్షాద్విరోధనిర్ణయః ప్రతిపదిసమిధాం గేపి భవతి యదిముఖ్యత సమిదాదిషు ప్రథమం సందేహః కింతు
సన్నిధానాత్ప్రధానాపూర్వమేవేదమితి భ్రాంతి ర్భవతి తత్వప్రావిరోధా ప్రాగ్రహణ గ్రహణమితి తథా హి ప్రా

శివిధురాంగా మంగానాం ప్రయోజనాపేక్షాస్తి సమానపదోపాత్తత్వాదాత్తదర్థమేవ భావ్యమానాయా దావనాయాః పరితుష్టత్వాత్ భా
వనాయాః స్వస్వభావాభావ్యమాత్రమాకాంక్షితం సమీపోపాత్తరూప భావాన్వకాంక్షాత ప్రవర్తనారూపవిధ్యాన్వయలభ్యాన్విధ్య
న్వయాం భావేత్వ ఫలుషార్థాపేక్షాస్వర్థ సన్నిధికాంతతయా భావ్యః స్యాదితి న సమీపాంతం భావాన్వకాంక్షాస్తి నాలెస్యానాం
కాంక్షా లక్షణానాం ప్రకరణానాం సంభవతి తథాచ ప్రకరణాత్ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం సిద్ధ్యతీతి తథాచాంగత్వసిద్ధ్యర్థం
సమిదాదివిషువిధీనామపి తద్యం ఏవ మంగవిధివ ప్రధానకర్తవ్యతా బోధకాధికారవిధిన్నైవ అంగానామనుప్రాయతా సిద్ధైరంగ
విధీనాం కర్తవ్యతాంశే అనువాదకత్వమంగవిధీనామపి తాంత్రికాణాం ప్రవాదోపి సంగచ్ఛతే తస్మాదుభయముపపన్నమితి సకల
మవదాతం తస్మాత్ప్రకరణామేవం ప్రయాజాదీనాం వినియోజకమితి. క్రమస్తు దేశసామాన్యలక్షణః స ద్వివిధః పాఠసాదే
శ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యమితి పూర్వం తావద్యథాంగాగ్నేయాసమానదేశపాఠః యథా దాశపూర్ణస్య దర్శపూర్ణమాసయోరితి మంత్రస్య
ఉపాంశుయాజస్య చ యత్ర సమానదేశానుష్ఠానం తత్ర విశేషయోః యథా దర్శస్య యస్మిన్నహన్యగ్నీషోమీయపశోరాల
మ్భనం తస్మిన్నేవాహని అనుష్ఠితయా పశుధర్మాణామామ్నాతానాం అనుష్ఠానసాదేశ్యమిత్యుచ్యతే పశోః పశుధర్మాణాం చ ద్వి
విధేనాపి సాదేశ్యేన దర్శమంత్రస్య పశుధర్మాణాం చ ఉపాంశుయాజే అగ్నీషోమీయే చ వినియోగో భవతి సమా
ఖ్యానామ యౌగికీ సంజ్ఞా సా ద్వివిధా వైదికీ లౌకికీ చ యథా హోతుశ్చమస ఇతి తదా ఆధ్వర్యవమితి తయా చ యమకర్త్సాని వా
తుః పదార్థకరణే అధ్వర్యో వినియోగ ఇతి ॥ అథ ప్రకరణాస్తు గ్రాహకసాధికారః ప్రధానవిధిరేవ వినియోజకః ప్రయోజన

మంధురితి ౪౭

47

షెతదంనృతవదనప్రతిషేధమదికృతాభిహితమారాదుపకారకాంగవిషయం అనువాదాభిధానం తు జుంజా యమానమంత్రవచనాధి
కారాంతుంశిపాతవిషయమితి భావవ్ద్వయసపమతానుకూలతాయుక్తా తదపి తత్త్వావస్థాత్రాలోచనేనైవోక్తం అనన్యథా తదుపన్యాసేకకార్యాణి తవ్యధత్రకే
రాం మపకారకత్వమేవ అభిప్రేతత్వపురుషప్రయత్నోనువాదమితి తదతేవవ భాష్యకారః ఇతి నైవం వాచ్యభాష్యతుం శక్యతే కథంత కేంధా
ధవ్ద్వయోరాం వాచ్యత్వయమితి చెకాధ్యయనత్వమాలాయాం పార్థసారథిమిశ్రైః వాచ్యభావ్యతం తత్ప్రకారః ప్రదర్శితి వినియోగాఖ్యే
ప్రాయం విదధభిధానం ఇతరత్ర ప్రయోగాభిప్రాయ మితేవవ మిత దృష్ట్వా నైవయం నవాచ్య సతిని ధానే సమిదాదినాం ఖంగత్వం నిధ్యతి
ననువిధవ్యభావే ప్రకరణమంత్రేణకథ మంగానాం వినియోగః వినియోగస్య విధిప్రమేయత్వాదితి చేన్న ప్రకరణేన ప్రధానభావనా
విశేషణతయా విధేయవిశేషణసమర్పణవిధేయత్వేన ప్రధానవిధేరేవ సహాయాచరణదంగానాం పృథగ్విధ్యభావేపి శ్రుతి యువ్యయావిధి
యుక్తస్య ప్రధానవిధినైవ విధానే ఏవం ప్రయాజాదీనామపి ప్రకరణేనైవ దర్శపూర్ణమాసయోర్వినియోగే సతి విశిష్టప్రధానవిధేరే
వ విశేషణాభూతానాం ప్రయాజాదీనామపి విధిసిద్ధేర్నార్థః పృథగ్విధినా స తర్హ్యం విశిష్టవిధివిశేషణాయాస్కందతి విశేషత్వమేవవిత్స
శిష్టోత మారాదుపకారకాంగవిషయం అనువాదాభిధానం తు జుంజ భూయమానమంత్రవచనాధికారాంతుంశిపాతవిషయమితి భావవ్ద్వయసపమ
తానుకూలతాయుక్తా తదపి తత్త్వావస్థాత్రాలోచనేనైవోక్తం అన్యథా తదుపన్యాసేకకార్యాణి తవ్యధత్ర ఆరాదుపకారకత్వమేవ అభిప్రేతపురు
షప్రయత్నోనువాద ఇతి వదతేవవ భాష్యకారః ఇతి నైవం వాచ్యభాష్యతుం శక్యతే కథం తర్హి భావద్వయం వాచ్యత్వయమితి చెత్ స్వాత్రా
ధానాభావేన సిధ్యతి ప్రకరణాత్సిద్ధ్యతీతి చేన్న తస్యైవ విద్యధీనత్వాత్ ప్రధానానాం సాకాంక్షోపకారాంకాంక్షైః వినియోగః ప్రక
రణం భావ్యాపేక్షణే క్షితరభావనాను ఫలభావనాయాం ఇతి కర్తవ్యతాకాంక్షా ప్రకరణం ఇతి పరభవసి తోర్థః నచవి

హాం క్రమధర్మః సంభావ్యతే తన్నిర్వాహకవాక్యైకవాక్యత్వస ఏవ గ్రాహకం కల్పనీయమేవ సప్రకరణోపకారద్వారకపరికల్పనేన కరణస్యైవమధ్యేమాక్షిప్యతన్ని
ర్వాహకార్థం శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నద్వారైర్ధర్మైరుపజీవతీతి ఏవం తర్హి తత్ప్రకరణమేవ సాంక్షిప్తప్రథమప్రమాణం ఆరాదుపకార
కాణాం కరణస్యైవ మధ్యే నిర్వాహకీయ కరణోపకారకోపద్వారపరికల్పకం ప్రకరణమితి వా [illegible] తం ఏకైదేవ సంనిపాతిష్వపి
గ్రాహకార్థతాం నిర్వాహకీయతమేవ ద్వారం పరికల్పయేదితి న తేషు తద్వారపరికల్పనాయ ప్రమాణాంతరమాశ్రయణీయ
మితి న నను శ్రుత్యాదిభిర్ద్వారైః తేషు సముపేతేషు కరణోపకారమేవ ద్వారయాం కల్పయతి తత్ప్రకరణం యత్ర తత్ర సముచ్చి
తేష్వపి ద్వారేషు గ్రాహకాణ్యయ బలాత్ కరణోపకారం తత్కరణం చ కల్పయతి తదుపాదానమితి ప్రమేయభేదా
ప్రమాణయోరపి భేదః సంభవతీతి చేన్న ఏవం సతి కరణోపకారసాక్షిత్వేన నిరంశకత్వాత్ తస్య చ ప్రకరణేనైవ ప్రతి
పాదితత్వాదుపాదానప్రత్యేతృతాయాం [illegible] సంభవేత్ ప్రమేయభేదేన సంభవతి తజ్జనకత్వాచ్చ సర్వేషామంగానామవి
శిష్టమితి సర్వేషామంగానామవిశిష్టమితి సర్వేషాం ప్రకరణం వినియోగః సాంప్రతం ప్రయాజాదీనామేవ ప్రకరణం
వినియోగః సంనిపాతినాం తు ఉపాదానేనైవేతి భవతి [illegible] అతః ప్రాకరణికమేవ [illegible] నను యద్య
ప్యపి ప్రమేయభేదేన సంభవతి [illegible] తథాపి వినియోజ్యేష్వంగేషు ద్వారాంశ్చేషు
సమస్తం ప్రధానస్య ఇతికర్తవ్యతాకాంక్షైవం [illegible] ద్వారపరికల్పన ఖలు ప్రకరణం ఏతద్ద్వారాదు

మాధురీ
౪౭

48

క్లృప్తసపరం యత్ప్రత్యక్షశ్రుతివినియోగప్రయోగాః అన్యతస్సిద్ధాంత త్రతానైవ ఉపజీవతే యత్ప్రత్యేతి నాన్యతస్సిద్ధాః తత్ప్రసవం యమేవ ననసా
మద్యార్థతాన్వ లభ్యత ఇతి తథా చ విధివాక్యపాఠః ఉపాదానాపరనామధేయః స ప్రథమం వినియోగ కారణమితి వదంతి తన్న నని
యోపాదానం నామ కల్పితావ్యవృత్తిరిక్తం ప్రమాణం సంభవతి తద్బోధాభావాత్ ననుపాదాన సన్నిప్రోక్షణాదికమేవ ప్రమా
ణీయమ్ తథా హి సంనిపాతినాం అపూర్వశేషత్వం తు నాన్యతస్సిద్ధమితి తేషాముపాదానమేవ తేషాం తద్భోషతయా వినియోజక
పదాశ్రయణీయమితి చేన్న ద్వారశేషత్వవత్ కరణశేషత్వస్య తత్తన్మతే తేషాం శ్రుత్యాదిభిరేవ సిద్ధత్వాత్ సోఽపాదానాభిధేయం ప్రమా
ణాంతరం కిమర్థమాశ్రయణీయం శ్రుత్యవాక్యపూర్వసాధనవినియోగాత్ న చైతావతా కరణశేషతాసిద్ధిః శ్రుత్యాదినా
సిద్ధ్యతీతి వాచ్యం ఏతదేవ హి తదనర్థకరూపశేషత్వం యత్ ద్వారేణాపూర్వశేషత్వం తద్బోధకం తత్ర ప్రవృత్తిర్న
త్వం ఇహ చ వ్రీహిపదాద్వా అపూర్వశేషత్వం వ్రీహ్యపూర్వమధ్యగత తండులాదిమధ్యగత సర్వశేషత్వం
తద్రీత్యా న సిద్ధ్యతీతి తత్పూర్వం శ్రుత్యైవావగమ్యతే తస్మాదేవమపి కరణమనేకమితి తచ్ఛేషత్వేఽపి శ్రుతిరేవ ప్రమా
ణమితి న ప్రమాణాంతరమాశ్రయణీయం కిం చ కథముపాదానే న ప్రోక్షణాదేః ప్రత్యర్థతాయుదితం నియో
గైవమర్థం తావత్ గ్రాహకప్రమాణే నైవావగతం తచ్చ కరణం తయా న సంభవతి స్వవాక్యావగతకరణావరోధాది
తి పరిశేషాత్ప్రకరణోపకారకత్వేనైవ తాదర్థ్యం నిర్వహతీతి వినియోగ ఏవ తదం నివృత్తః ప్రత్యేకం సః తస్య కరణో
పకారకత్వాం కల్ప్యయం కరణపదమర్థమాక్షిపతీతి అర్థాం భావస్య సంనిపాతినాం ప్రథమం గ్రాహకప్రమాణేన

యాంగఫలం ప్రత్యవగంపెళ్య తత్త్వాద్భావి నిర్మితసైవణిజాశుసమయపర్తిమధ్యం దినతపనాతపసంతప్తతనూరివ ఛా
లగర్భమేషుసర్వసంత్రక్రమేణ తానిదర్శితం కర్మణోపఫలజనకత్వం తాంశ్చ కృతసర్వప్రపాంత్రవత్ ఖ్యాంటనాదివత్తద్వ్యప
రుంధతతపెళ్ళితి విశేషాంశ్చ వగమూంశ్చప్రవర్తత విధిస్తు ప్రవర్తకః స్వభావత్వాత్ కతుర్థేదం ఫలం సాధయ
తీతి కల్పయత్యవతవ్యనుష్ఠాపకః ననుయది విధిరేవానుష్ఠాపకః తదేర్థం తస్య సాక్షాద్భావనయైవాంగ్యయాంతత్స్యా
యేవానుష్ఠాపకః సర్వం నత్వతు తదంగానామితి చేంతదేవ లభావనాయ అనుష్ఠాంతు ముక్త ●కల్పితయాంసకర్త్వం
గవిశిష్ట భావనాంగానాంచ ప్రాంవిధిః తత్ప్రవిశేషణానామంగానాము నుష్ఠానం సిధ్యతీతి తద్భావః ప్రయాంగస్య
విధ్యభిఃసత్వైనికారాపితప్రయోగవిశేషవిచారత్వ పుర్థే క్రియతేనైషాం తేన ప్రకారేణానుష్ఠాపకమో భవతతద్వ
తచతుర్థ చింత్యతే శేషామంగానాం కేన ప్రకారేణాత్ర ఫలార్థతయా ఫలార్థతయా వా విధానమిత్యేవమాదికం
చతుర్థే చింత్యత ఇతి యావత్ భావనాయాః సాక్షాద్విధేయత్వం తదంగానాంతు తద్ద్వారా విధేయత్వం ఫలస్యతు
నవిధేయత్వం ఫలాంశే రాగాంశే రాగాదివ పురుషస్య ప్రవృత్తత్వాత్ తేషాం విధిరనుష్ఠాపకో భవతి తథా చ నఫలస్య
విధేయత్వం చతుర్థార్థాయ దయతాపదత్వం ప్రమాణాంచ వ్యతిదథాప్రయనాంగానాముపామి క్షైత్రప్ర

ప్రకరణామేవ తేషాం శ్రుత్యాదిభిర్ద్వారసంబంధాలాభేన తద్వారాకాంక్షాయా అప్రతీతత్వాత్ సంన్నిపాతినాం తు శ్రుత్యా
దిభిర్ద్వారలాభే ద్వారాకాంక్షాపరిపూరణాత్ కేవలం ప్రధానకాంక్షావశాత్ప్రకరణోపకారద్వారం కల్పనీయమితి నా
త్ర ప్రకరణం సంభవతీతి కిం తూపాదానమేవేతి చేన్న సంన్నిపాతిష్వపి శ్రుత్యాదిద్వారలాభేపి తావన్మాత్రేణ గ్రాహకా
న్వయానిరపేక్షత్వాదతిరిక్తద్వారాకాంక్షాయాం కరణోపకారద్వారం పరికల్ప్యత ఇత్యుంనైవ్యూనాంవ్యకాంక్షాలక్ష
ణం ప్రకరణం అవిహతమితి న కశ్చిద్దోషః తస్మాత్ప్రకరణావిశేషసతి సంయుక్తానాం ద్వారకల్పకం ఉపాదానం అసం
యుక్తానాం తు ప్రకరణమితి సంయక్తమాత్రం తస్మాత్ శ్రుత్యాదిషట్కమేవ వినియోగే ప్రమాణం నాన్యదితి సిద్ధం॥
ఇతి శ్రీ కొల్లూరినారాయణశాస్త్రిణః కల్పతావిధివివేకసమాఖ్యాయాం ద్వితీయః పరిచ్ఛేదః॥ తృతీయాధ్యాయ
తృప్రతిపాదాం స ప్రమాణానాం చింతాం పరిసమాప్య వినియోగానంతరకాలత్వాత్ప్రయోగస్య సంప్రతి తదనంతరం
ప్రయుక్తిచింతా క్రియతే ఏవం శ్రుత్యాదిభిరుపమిత అంశత్రయమనుష్ఠానయోగ్య భావనాయామవగమయ్య
పురుషం ప్రవర్తయతీతి వక్తవ్యం తత్ర సర్వభావానామన్యమేన తత్ర సర్వః ఫలసాధనత్వేన గత్యపేక్షత్వాల్లత ఏవ రాగాదిభిర్నియమం
తరేణాపి ప్రవృత్తిః స్యాదితి చేన్న విధిమంతరేణ ఫలసాధనతామాత్రాప్రవృత్తిసంబంధ్య ఫిసాధ్యతామాత్రం చే

దృష్టార్థలాభాత్ప్రతిపత్తిత్వమేవ రాద్ధాంతితం తత్రాభిఘారణం శేషాత్ప్రయాజశేషస్య తదపచారే వచ్ఛిభిఘారణా
శేషత్వే ప్రయాజశేషస్య తదపచారే వచ్ఛిభిఘారణకాపి ద్రవ్యార్థం పునస్సంపాదనీయం ప్రతిపత్తిత్వే తు ద్రవ్యాంతరప్రయో
జకత్వాభావాద్భవతీతి తదర్థం తస్య ప్రతిపత్తిత్వప్రతిపాదనమితి వక్తవ్యం తత్ర ద్రవ్యార్థం అభిఘారణం ప్రతిశేషిభే
పి తస్య పురోడాశకపాలస్య ఘృతాపవాపే నైవ అభిఘారణేన ప్రయుక్తతాయాస్సంభవాదితి చేన్నాయ ద్రవ్యప్రత్యభి
ఘారణశేషత్వే ప్రయాజశేషస్య తదపచారేపి పునస్సంపాదనం ద్రవ్యాంతరప్రసక్తిం నివర్తయతి అథాపి ప్రయా
జశేషద్రవ్యస్య తుషోపవాపవిస్సంస్కారాభావమోపార్థం తద్వారకాస్యోపి ప్రయుక్తిం సాంత తస్య తద్వార
ణం ప్రయోజకత్వార్థం ప్రతిపత్తిత్వప్రతిపాదనం సాంధర్భకం న చ ఉపవాపవిస్సంస్కారకతాపక్షే ప్రతిపత్తిత్వప్రతి
పాదనం సార్థకం న చ ఉపవాపవిస్సంస్కారకతాపక్షే ప్రతిపత్తిత్వప్రతిపాదనం సాంధర్భకం న చ ఉపవాపవిస్సంస్కారక
తాపక్షే ప్రతిపత్తిత్వపక్షయోరనుష్ఠానే విశేషోऽస్తి ద్రవ్యకృతః ఇతి ప్రతిపత్తితా సాధకం స్యాదితి వా
చ్యం వాజపేయే అగ్నిషోమీయాణాం క్రతుపశూనాం ప్రాజాపత్యపశూనాం చ సప్తదశ పర్య
గ్నికరణాంతే పర్యగ్నికృతే ప్రాజాపత్యానాముత్సర్గవిధియుక్తత్వే శేషః ఏవం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతి తత
శ్చం ఏ పర్యగ్నికరణం పూర్వభావితయా తిష్ఠ . తే ఉపశూన్యుయుజంతీతి విహితాః ప్రయాజాంతే తి విహితాః ప్రయా

౫౦

50

యోంశస్తస్యం నవాక్యేనాదుర్భర్తతయా ప్రతిపత్తురర్థం ప్రతిపాదయంశ్చానుష్ఠాపయతీతి విశేషార్థః తత్ప్రత్యనుష్ఠానం తత్ప్రత్యర్థం తు
శేషాంశస్తాం భవతి ఏతదుక్తం భవతి దర్శపూర్ణమాసయోర్నస్యైవ శేషభూతః ఆమిక్షాయాం గః వాజినశబ్దస్యానుపకారకత్వమాత్రం తత్
తతః శేషస్యోపకారకయోరామిక్షాయోర్వాజినస్య కేవలమనుష్ఠాపయతీతి విధిః తత్ర తదుపకారకార్థమిత్యామిక్షాప్రయుక్తమేవ
దధ్యానయనం యోఽసౌ ప్రయుక్తం తత్ర చామిక్షాపచారేణ నదర్శపూర్ణమాసయోః సంస్కృతావామిక్షాం సంపాదయదేవాం
గః కారణభావో భవతీతి వాజినస్య తస్య నిష్పన్నతయా తదపి వాజినయాగ ఏవ ఉపన్యస్తేన తు పునర్దర్శపూర్ణమాసయో
స్తేన వాజినదేవస్య సంపాదనం భవతీతి తథా ప్రతిపత్తిరపి ప్రయోజకతా తథా హి ప్రతిపత్తేర్నార్థమకారకాత్ తల్లోపయ
క్తత్రవస్య సంస్కారకం కర్మ యదాకం దూరాయ తాం ప్రయుక్తా యాః కల్పనాపి వాక్యాః యాః చాత్వాలే ప్రాసనం చాత్వాలా
దికరణం ప్రాసనేన కృష్ణవిషాణాం ప్రతిపాదయతీతి శేషిణో పినప్రత్యసాదనుష్ఠాపకత్వం పురోడాశకపాలేన తు
షాణోపపత్తిరితి త్రితి యూపవత్ కాష్ఠపాలస్య తు భావ పావకే షష్ఠి పురోడాశకపాలస్య పురోడాశసాధనతా
వశేషిణాం పరిపీడితస్య విని యోగానాం తు పూరోపలాపప్రయుక్తత్వం నోపపతి ప్రయోజకశేషిణం వా విష్ణుభిఘారయతి
తచ్చేదవవిధాము భిఘారణం విశేషం తత్ప్రకృతి ముత్తరవావిసంవారకం తత్ప్రత్తః అధవాప్రయోజకప్రయు
క్తస్య తత్త్వేషస్య ప్రతిపత్తికర్మేతి విచారయ తృతీయస్యయాం కృతాభిఘారణావిశేషతావాశం కప్రతిపత్తిరితి

తిరశ్చః తస్మిన్ స్మృతే పాత్రాణాం యాగే వాక్యపర్యంతత్వేన ఏతాదృశప్రతిపత్తిలక్షణాసంస్కారాసిద్ధిరత్ర సంపాదితేషు కర్మసు కించిద్ద్వి
గుణం కార్యం సార్వత్రస్మార్తప్రతిపత్తిసిద్ధ్యర్థం సర్వేషాం పృథక్పృథగేవ ధారణాని అత సాధారణం పాత్రాణామేవ సత్రప్రయోగళి
రం ఖనీయః తథా చ యది ప్రతిపత్త్యర్థం ధారణస్య ప్రయోజకానాం సర్వత్ర తతః ప్రతిపత్తిలోపమనాదృత్యైకస్య
తిదే కస్య పాత్రైః ప్రయోగసాధ్యత్వసాధనార్థకం ప్రయాజశేషస్య ప్రతిపాద్యత్వాభిధానమితి సత్రే పాత్రాణాం
పృథగ్ధారణాభావే తేషాం విరోధాత్ప్రతిపత్తిరేకైవ న సిద్ధ్యతీతి ధారణామావశ్యకం ప్రాజాపత్యయాజశేషస్య తు ధారణా
వినామైవ పూర్వమేవ సిద్ధే విశిష్టప్రతిపత్తిసిద్ధ్యర్థం ధారణం న సుప్రయుక్తి విశేషశ్రుత్యర్థం చింత్యం తదిత్యయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తాది విచారాంత
రాణాం తత్ర తత్ర కృతత్వాదితి వేదచోదితధనార్జనాదినియమానాం క్రత్వర్థతా పురుషార్థతాది చింతా ప్రయుక్తిచింతాయాం
పరత్వవసతి క్రత్వర్థత్వే క్రతుప్రయుక్తతా ఇతరథా ఫలప్రయుక్తతేతి తథా చ విచారాంతరాణాం ప్రయుక్తిచింతాపరత్వ
వసానాత్తేనైవ ప్రాధాన్యేన క్రియతే విచారాంతరాణాం ప్రయుక్తిచింతాపరత్వవసానాత్తేనైవ ప్రాధాన్యేన క్రియతే విచారాం
తరాణి తాత్పర్యేణ క్రియంతే తథా హి క్రత్వర్థత్వే సారదాహానాం దః క్రతుప్రయోజ్యత్వం నావబుధ్య తథా హి శా
సూత్రే త్రేతి యద్వర్ణకే గోదోహనేన పశుకామస్యేష్టిః ఫలతావ్యపురుషార్థత్వం ప్రత్యుత కారకతావత్క్రత్వర్థం
చేతి ఉభయార్థత్వమాశంక్య ఉపకారకత్వలక్షణశేషత్వస్య ప్రతియోగినిరాకరణాత్ మతౌ ఫలతావ్యపురు=

51

బాదయః ఆరాదుపకారిణః తేన సర్వేషాం పశూనాం తం॰ త్రేణా పూర్వమేవానుష్ఠీయంతే తత్ర యః పూర్వః ప్రకృతప్రయా
జాదినామాజ్యశేషం తస్మై సర్వేషామవిశిష్టార్థత్వాత్ స్విష్టకృత్ప్రాశిత్రాద్యవదానానాం సంస్కారాపేక్షత్వేన తదుపకార
కాద్గ్రహణం ధారణం సాధ్యత్వాత్ తద్ధారణార్థం కించిద్ద్రవ్యం అనేకప్రవాహపన్నత్వేన పాత్రాంతరముత్పాద్య సాధ్యత్వం ప్రతిప
త్తిత్వాత్తు న ధారణం భవతీతి తదభావాయ ప్రతిపత్తిత్వసాధనం సాధకం ననురాభిఘారణస్య ప్రయోజకత్వే ప్ర
తిపత్తిత్వేపి తద్ధారణం సాధ్యదేవ తథాపి ప్రతిపత్తికర్మాణి అపయుక్తద్రవ్యసంస్కారకతయా ద్రవ్యే వ్యాపృతిలయం
కుర్వంతి తదాఖ్యా కర్మణ్యతిలయమాదధతే అపయుక్తద్రవ్యవినాశేతు ద్రవ్యాంతరే ప్రతిపత్త్యనుష్ఠానేపి పూ
ర్వద్రవ్యసంపాదితే కర్మణి అతిలయానిష్టః ఉపయుక్తే ఏవ ప్రతిపత్తిః ద్రవ్యం సంభవేతు ద్రవ్యసంస్కారాపేక్షితత్వా
త్ప్రతిద్వంద్వం ద్రవ్యమాప్రతిపత్తి ధారయితవ్యం అనవధావాదిసంస్కారాభావేన క్రమోపాదేయగుణస్య ప్రసంగాత్ ఏవం
చ ప్రతిపత్తిత్వేపి ధారణాప్రసంగాత్ తత్ప్రతిపాదనం వ్యర్థమేవేతి చేన్న ప్రతిపత్తిద్రవ్యధారణప్రయోజకత్వేన శాస్త్రార్థ్య
యాధికరణవిరోధః తథాపి బహుయజమానకర్తృకే సత్రే ధారణపాత్రేణా తద్బంధనం తత్త్రిమధ్యమితి చేదుచ్యతే సత్రే
షాం యజమానానాం పృథక్ పృథక్ పాత్రాసంభవేపి సాధారణాని యజ్ఞపాత్రాంతరాణి సంపాద్య సత్రప్రయో
గ ఆరభ్యః పాత్రాంతరసంపాదనస్య ప్రయోజనముచ్యతే యదిచ సర్వవిద్యజమానస్య పాత్రే॰ ప్రం॰ స ప్రయోగ

పురోడాశః అగ్నిభేదః స్విష్టకృదాద్యగస్సు అత్రశాఖాంతష్విష్టకృతే ఫమవదవృత్తేరితి వచనాదేకదేశాశ్రితః । అతో దృష్టార్థత్వేపి
ద్రవ్యాప్రయోజకత్వాత్ తహావినాశేఽపి ప్రకృత ఏవ స్విష్టకృదాద్యగః అతః క్రతుశేషత్వాదిచింతాయాః ప్రవృత్తిపరత్వం తత్రా
తాపం న్యాసంగతిః నను వారుణేనైవ కపాలేన తుషైశ్చావభృథం యంతీతి విధాయ తత్సర్వదవికే చితాపమలిత్తే
నావభృథం యంతీత్యేతి విహితం తత్ర అవభృథేష్టిః సోమావలిప్తం పావిత్ర్యేన విధియుక్తే అతనైతి విచారపుల అవభృథశబ్దేనల
న భృథేష్టిరభిధానాత్ తపితియుప్రయోగ తత్సాధనత్వేన సోమలిప్తవిధానాత్ సోమలిప్తమేవ పావిత్రతాపుశం నపుడు ప్రతి
సిప్త్రైక కపాలాశుద్ధపురోడాశావరుద్ధై యాగే సోమలిప్తానామనుప్రవేశాత్ వృథక్శబ్దేనావభృథదేశం
లక్ష్యమేవాపి తత్ర సోమలిప్తసహాయాశం గమనమేవవిధియుపతే తత్ర క్రతుపాత్రం అతో నావభృథాం గత్వా
మలిప్తమితి ద్వైవశ్లేషీభావవిచారత్వత సుకథం సంగచ్ఛతి ఇతి చేదుచ్యతే కల్పవిఘాతాయ అకం దూరాయతే ఇతి తన్యాయః తం
డూరాయనమేవ ప్రయోజనం తత్సామ్య శ్వాత బలెప్రాసశం తు ప్రతిపత్తిరితి ప్రతిపాదితం పూర్వాధికరణే తత్ప్రసంగా
త్సోమలిప్తానామవభృథదేశప్రక్షేపః ప్రతిపత్తిరితి అతః పరం ద్వితీయపాదశేషేణ నియమవిధివర్ణనాద్ది
తం సోమాపిప్రయుక్తివిశేషవిచారార్థః । తథా వీరారాజ్ఞా రాజసూయేన యజేతేతి రాజాదిః కర్తా కస్మిన్ యు
జ్యేతేతి సమాదిదేశః హారమాసాదిః కాలః ఆరుణ్యాదిగుణః ప్రవాహ్యాదిద్రవ్యం అవఘాతాది సంస్కారః

షార్థత్వం క్రతూపకారకత్వాచ్చ తత్ర త్వర్థత్వమేవ పురుషార్థత్వేనైవ క్రతూపకారోపేక్ష్యత ఇతి నిర్ణీతం తథా చ క్రత్వర్థత్వ
పురుషార్థతావిచారః ప్రయుక్తివిచారే పర్యవస్యతీత్యనయోర్విరోధః తథా పశూనాం యజేతి తత్ర విధిశ్రుతపాత్రం ఏకత్వం క్రియాం
గముపనేతి విచారస్తత్ర తద్యుక్తపశుగుణత్వస్యైవాభిధానాదేకత్వస్యాకారకత్వేన క్రియాన్వయాయోగాత్పశువపాహోమా
త్ర పశుపరితాన్యగ్నేన యాగాన్వయాయోగాచ్చ న యాగాంగత్వమిత్యాశంక్య ఏకత్వస్య ప్రకృత్యుపాత్తత్వాత్ప్రాతి
రపి సన్నిహితత్వేన ప్రత్యయోపాత్తకారకత్వేనాన్వయాదరుణైకహాయనీన్యాయేన ఏకత్వపశుత్వయోః ప్రథమం క్రి
యాన్వయే సతి పశ్చాదన్యోన్యాన్వయాదేకత్వం యజ్ఞాంగమితి నిర్ణీతం తథా స్విష్టకృదాద్యంగః సర్వహోకారప్రయాజప్ర
క్షేపాంశేన చ మంత్రాంశేన చ పూర్వవిధియుక్తద్రవ్యదేవతాప్రతిపత్తిరూపం దృష్టం కుర్వద్దృష్టార్థమేవ ఉతాదృష్టార్థ
మపీతి విచారస్య ఏకస్య కర్మణః నానాప్రయోజనానాం యోగాదృష్టసంభవే అదృష్టకల్పనాయోగాచ్చ దృష్టా
ర్థమేవేత్యాశంక్య ప్రక్షేపాంశేన చ ద్రవ్యప్రతిపత్త్యా మంత్రేణ చ దేవతాప్రతిపత్త్యా ప్రయోజనే సత్యపి మానసత్వాద్యాగాం
శస్య యాగస్య దృష్టప్రయోజనాభావేన అదృష్టకల్పనావశ్యంభావాదుభయార్థ ఇతి నిశ్చితం నను స్విష్టకృదాద్యా
గః ప్రతిపత్తిరేవ యది స్యాత్తదా ద్రవ్యప్రయోజకత్వాద్ద్రవ్యవినాశే లుప్యేత ఏవ యది చ పూర్వార్థోపి తదా
అపూర్వార్థత్వాద్వినాశేతరముత్పాద్య స్విష్టకృదాద్యంగకర్తవ్యః స్యాదితి చేన్న అగ్నిహోత్రహోమకపాల ఇతి సర్వాపి

ప్రయుక్తిచింతాపరత్వసంగత్యేతి నా సంగతిః । కావకాశః తదనంతరం విశ్వజిత్సర్వఫలార్థః ఉత ఏకఫలార్థః । ఏకత్వప
క్షేపి స్వర్గార్థః ఉతాన్యార్థః ఇతి తథా రాత్రిసత్రే అర్థవాదావగతప్రతిష్ఠాఫలం ఉత స్వర్గ ఇత్యాద్యర్థః ద్వాభ్యాం
రః చతుర్థే ప్రవృత్తః సోపిదత్ర త్తులవిశేషప్రయుక్తిసిద్ధ్యర్థం తంత్రాలక్షణసంగతః న సత్రే తు ప్రయుక్తిత్వఫ
లప్రయుక్తత్వచింతా చతుర్థే క్రియత ఇత్యనుపపన్నం క్రతుప్రయుక్తత్వం నామ క్రతుః ప్రయుక్తత్వం ఫలప్రయు
క్తత్వం చింతా చతుర్థే క్రియత ఇత్యనుపపన్నం క్రతుప్రతువిధిమంత్రేణ ఫలమాత్రానుష్ఠాప్యత్వం తచ్చానేనైవవచనేనలిం
గానాం విధిప్రయుక్తత్వం కరణస్య తు ఫలప్రయుక్తత్వమిత్యేవముక్తం స్యాత్ ఇదం తు సుశోభితమేవ మతం ఆచార్యమ
తే తు సత్రేష్వాం విధిప్రయుక్తతాపి తన్మతవిరుద్ధమితి చేన్న విధిరేవ సత్రేష్వామనుష్ఠాపకః స చానుష్ఠాపకత్వవిశ్రు
తో బ్రూనస్య ఫలధ్యర్థం తత్సాధనమనుష్ఠాపయతి తదపి ప్రయోజనం విధివ్యాపారరూపప్రయుక్తినిర్వాహకత్వ
స ఏ యముపి ప్రయోజకమిత్యుచ్యతే తద్విశేషవిచారముఖేన విధేః ప్రయుక్తిలక్షణవ్యాపారవిశేష ఏవ చతుర్థే చిం
త్యత ఏవం చ న సిద్ధాంతవిరోధ ఇతి తథా విదేవనాదీనాం కిమభిషేచనీయస్య యాగాంగత్వమ్ ఉత రాజసూయాం
గత్వమితి విచార్య సూపొంద్రసాత్ర త్రం ప్రత్యభిషేచ్యత ఇతి వచనేన అభిషేచనీయప్రాకరణాంగమభ్యామాపెంద్రస్తో
త్రకాలే తేషామనుష్ఠానాత్ తదంగత్వమితాయాం కర్తృల అస్య త్రాత్వం నామ్నాం ప్రకరణావగత రాజసూయాం గభావా

స్వ కర్త్రాదిస్వరూపం న విధేయం। అర్థప్రాప్తత్వాత్ కర్త్రాదికమంతరేణ క్రియాస్వరూపస్య యాగస్య సంపాదయితుమశ
క్యతయా కర్త్రాదిస్వరూపం క్రియావిధినైవాక్షిప్యతే న చ స్వరూపస్య విధేయత్వే కర్త్రంతరాదివ్యావృత్తిః ఫలకాలవిధి
శక్తిర్భవతీతి వాచ్యం। శ్రుతహాన్యశ్రుతస్వీకారప్రాప్తబాధరూపలక్షణాదోషత్రయప్రసంగపాతాదితి వాచ్యం। క్రియాక్షే
పవశాత్ యదా చ ప్రత్యవిశేషాణాం వరాక్షేపాత్ప్రాప్తావపి కదాచిదప్రాప్తిరపి సంభవతీతి తస్మిన్నంశే విధిసార్థక్యం తథా
చ నంశంకితదోషః। యదిదం నియమవిధివ్యుత్పాదనం తదపి దర్శపూర్ణమాసాదివిధీనాం నియమేన సమాదిప్ర
యోజకత్వసిద్ధ్యర్థం తథా అవాపకేష్వగ్నిశ్రవణాదీనామర్థవాదత్వపరిహారాయ విధీనాం క్రమవిధిప్రయుక్తిం
న ఫలవిధిత్వే విశ్వజితాయత్తే తత్ర కిం ఫలం విశ్వజిదాద్యాగస్యేతి విశయే తస్య ఫలవత్తాభిధానాకాంక్షే చ వి
షయే తస్య పురుషబుద్ధ్యనుసారేణ కల్పనాయోగాద్వ్యాపారాంతరాయాశ్రయస్య మాపదోషాపత్తేః తథాష్టవైకైవ
పురార్థానాం న ఫలసంబంధాభావాదిరితి నిష్ఫలత్వమాశంక్య శబ్దభావనావిధిరూపయుక్త్యా యాం భావనాయాం పురు
షార్థస్యాభావప్రతియోగి [illegible] వయోంయోగేన పురుషార్థాభావాపేక్షాయాం కల్ప్యమానస్య ఫలస్య వేదాంతరాంశ్రయాము
ల ప్రయోజనైరిది కతాబదిత్య్రతమపి ఫలమధ్యాహారశ్రమిత్యుక్త్వాంతదపి ప్రయుక్తిసిద్ధ్యర్థమేవ ప్రవర్తకస్యాభావే నావేవి
ధీనాం నిష్ఫలే పురుషస్య ప్రవర్తయితుమశక్యతయా విధేః ప్రయుక్తిరేవ ఉపపత్తేః తథా చ ఫలచింతాపిప్ర

కతఏవ సమానాధికరణనయష్ఠేన నిమిత్త త్రావిపాదికానిమిత్తికత్వమేవేతి పాదనాంనిమిత్తికత్వమేవేతి రాద్ధాంతం ఏ
తయోరపి విచారయోరనిత్యేణాసంగతి కౌశ్చైవనిత్యత్వే నిత్యపక్షో వ్యతిష్ఠామానాది పురస్తాం ప్రయుక్తాః నైత్యాప్యనరాదే
స్తు నైమిత్తికతాయాంన్నిత్యవత్ప్రయోగః అమావాస్యాయామపరాంహ్నే పిండపితృయజ్ఞేన చరంతీతి అనార
భ్యవిహితః ఏతద్యజ్ఞః కిం దర్శాంగముత పురుషార్థ ఇతి విచార్యమభివాక్యశేషాదమావాస్యశబ్దః
కాలపరత్వాత్ తన దర్శాంగమితి పురుషార్థ ఇతి విచారసాంఖ్యయుక్తే విచారే పర్యవసానే నత్వాంశేషలక్షణసేత్య
భావ ఇతి వేదనియమపూర్వపక్షైకర్తృప్రయుక్తాః సిద్ధాంతేతు ఫలప్రయుక్తా సతావత్ తథాయూపస్య స్వరుం కరో
తి స్వరుణా పశుమనక్తీతి విహితః స్వరుం కిం యూపార్థః ఉత పశ్వంగానాథ ఇతి విచార్యయూపస్యేతి
వ ప్రాప్య యూపశేషత్వం స్వైరాః పశ్వభిదవసమంజనం ప్రవృత్తిరితాపశం కావస్వరుణేతి తృతీయయాయూపసంబంధాః విశ్వ
జ్ఞ నశేషత్వం అనుపాతస్య అంజనసాధనతాయ యోగాత స్మాదిత్యపాదానాకాంక్షాయా యూపాదితయాప్రాధా
న హా త్రం విధియుక్తేత షష్ఠీ చారయమాదయ విభావలక్షణాసంబంధే ద్రష్టవ్యేతి సమర్థితం తథా శిక్షాసంగ్రహం
గృహీతాప్రవృత్త్యాయాపం పరిక్షియాయాగ్నిరయగసవనియమం పశుముపాకరోతీతి విహితారశనాకిం పశు

౨౮

54

నాంతధియాశ్చయాహ్వేంద్రస్తోత్రశ్రుతావపకర్షాభావస్తు స్థానమాత్రవిధ్యామాత్రవిధానాం స్మృతదంగతా కిం తు రాజసూయమా
త్రాంగతేతి తథా రాజసూయ ఏవ స్తాంభమాభ్యం చరుం బభ్రుర్దక్షిణేతి విధాయ యా మాసాయతే పురస్తాదుపసదాం సౌమ్యే
న చరంతీతి కిం సౌమ్యేన చరంతీతి కిం సౌమ్యేప్పీరుపసదంగం ఉత గయాగాంతరపద్ధా జ్యోతిష్టోమాంగమితి
విచారశ్చవిశేషవచనాదుపసదంగత్వమాశంకశ్చవచనస్య అనుష్ఠానకాలమాత్రవిధానే తాత్పర్యాం స్మృతదంగ
త్వమితి ప్రతిపాదితం అనయోరపి విచారయోః ప్రకృతసంగతి వేదాశ్చవిదేవనాదినాం శేషివిశేషవిచారస్య ప్ర
యుక్తావిశేషపర్యవసానాత్ తథా జ్యోతిష్టోమేంయాంవా అధ్వర్యుశ్చ యజమానశ్చ దేవతామంతరితస్తస్యా
అవృధ్యేత ప్రాజాపత్యాదధిగ్రహం గృహ్ణీయాదితి విహితో దధిగ్రహః కిం నిత్యః ఉత దేవతాంతరాయ
నిమిత్తక ఇతి నిమిత్తశ్రవణాన్నైమిత్తికత్వమాశంకశ్చ జ్యోతిష్టోమాంతర్గత ఏష దధిగ్రహ ఇతి తస్య ప్రథమాభ్యభిధానాంభిమ
ధేయకస్య నిమిత్తైకకల్పేనసతఽనుష్ఠీయమానస్య ప్రాథమ్యయోగాదస్య జ్యోతిష్టోమసమానాధికరణతాభావేన ని
మిత్తప్రతిపాదికత్వాభావయోగాన్నిత్యఏవదేవతాంతరాయత్వశ్రవణం తదర్థవాద ఇతి నిర్ణీతం తథా యోగవైశ్వ
తసరము ఉపమశ్చతాబగ్రిం విను తేయధాసావిగభేదాపపద్యతే తాదృశి వశదార్శమాంచ్యే దేవశ్చాద్యసరం ద్వాదశకపా
లం నిర్వపేత్ ఇతి విహితా వైశ్వానరేష్టిః నైమిత్తికీ ఉత నిత్యేతి విచారశ్చ దధిగ్రహం న్యాయమేవ నిత్యత్వమాశంకశ్చ

ధాత్రీపురోత్వం చపశ్చసప్తదశ ఏకవింశః ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి ప్రియ ఏతస్య స్తోమా ఇతి వచనేన స్తోత్రసాధనీభూతానాం తు చాం
త్రివృదాదిచతుష్టయే హి జ్యోతిష్టోమః ప్రసిద్ధః స్తోత్రాగాం సామయాగస్య చ అంగభూతస్య సంబంధః గ్రహాణాం చా
హి తాదిచమసం వ్యాగ్నియస్తోత్రమను శంసతి వదతీతి వచనేన ప్రసిద్ధః తతశ్చ జ్యోతిష్టోమశబ్దస్య ప్రసిద్ధిః సంభవా
త్తస్యైవ ప్రాధాన్యమితి తదేషాం తు తదంగత్వమితి సమర్థితం ఏవమాదివిచారః కింసర్వేషాం ఫలమేవ ప్రయోజనం
ఉత కారంచి తత్ర తు శేషత్వం ప్రయుక్త్యాదివిచారశేషతాల్లక్షణసంగతిరవగంతవ్యా ఇతి శ్రీ భట్టారి నారా
యణ శాస్త్రిణాః కృతా విధివివేకసమాఖ్యాయాం చతుర్థపరిచ్ఛేదః ఏవం ప్రయోజకతాప్రయోజన
తాలయోః విచారితాయాం ఏకప్రయోగవిధివిధేయానాం బహూనాం అంగప్రధానానామేకక్షణప్రయోగానాం అవస్యం
భావి క్రమే సతి తద్విశేషపంచమిచింతేతి చతుర్థప్రయోగచ్ఛింతితః పంచమే తదంగభూతః క్రమశ్చింత్యత
ఇతి చతుర్థపంచమాధ్యాయసంగతిః అనంతరం చ క్రమవిచారస్య విధేయం నచాన్యస్మిన్ యత్తాద ప్రయోజకస్య కథం ప్ర
యోగవిధివిధేయత్వమితి వాచ్యం పదార్థానాం విధాయకత్వాత్ తదాశ్రితస్య క్రమస్యాపి విధేయత్వం భవితవ్యం
అన్యథా ఏకకర్తృకాణామేకప్రయోగవిషయత్వాద్యోగాత్ యద్యపి దర్శపూర్ణమాసాదిషు బహవః
కర్మాంగోపాంగభూతాః తథాపి యావతాం కర్మణామేకకర్తృకత్వం అవగతం తావతామేకేన కర్త్రానుష్ఠానం

౫౫

55

బంధనార్థాచితయూపసంస్కారార్థేతి విశయే యూపార్థత్వే అదృష్టార్థత్వప్రసంగాత్ పశుబంధనార్థత్వే తు తదన
పక్రమణరూపదృష్టప్రయోజనలాభాత్ పశ్వర్థతాశంకళ్య యూపమితి ద్వితీయాశ్రుతాశ్రుతి వాశ్యాసశ్యయూ
పార్థతాప్రతీతేః తదర్థత్వేపి తద్ద్వారార్థ్యజనకైన దృష్టార్థత్వసిద్ధిరపి యూపార్థాధికరణేతి చింతాపి ప్రయుక్తిచింతో
పయోగితయా కృతేతేన లక్షణాసంగతిః తథా పైశ్వదేవింసంగ్రహణీం నిర్వపేదితి విధాయ ఆమనమసాశ్యనమనస్యదే
వా ఇతి త్రిప్రభృతి జుహోతి హోమానితి విహితా హోమాః కింగ్రాకునామపదానుషంగేన పురుషార్థాః ఉత వైశ్వదేవ్యా
గమితి విశయే సాంగ్రహణ్యాః ప్రాకృతాంగనిరాకాంక్షతయా అంగాంతరాపేక్షాభావాత్ సంభవతి చ ప్రాధాన్యే
ఆమనహోమానామంగతాబ్యాగాచ్చ ప్రాధాన్యమితి ప్రాప్తే ప్రాకృతాంగమధ్యపాతత్వేన ప్రకరణేన సాంగ్ర
హణ్యంగత్వమితి వచనాత్సిద్ధాంతం తథా దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి వాక్యగతేన యజినా కాలయు
క్తానామ కాలయుక్తానాం ఫలాపూర్వసంభవేన ప్రాకరణికసర్వయాగానాం ఫలసంబంధేన ప్రాధాన్యం ఉత
కాలయుక్తానామేవేతి విశయే విధ్యుద్దేశకళ్యయసాధనవాదకతామకేంద్రదర్శపూర్ణమాసశబ్దస్యావిశేషాత్
పదస్య ప్రసిద్ధార్థతయా అకాలయుక్తస్యకాలయుక్తేషు సంకోచాత్కాలయుక్తానామేవ ప్రాధాన్యమితి చింతాపి ప్రయాజాది
నాం ఫలప్రయోజకతాకింతు క్రతుప్రయోజ్యతేతి ప్రయుక్తివిశేషచింతా పరత్వసానాం అలక్షణాసంగతా । త

ష్టా తదాశ్రయ ఇతి న చ సంభూత విశేషణతయా విధేయతా భవతి సంఖ్యాదివదితి వాచ్యం నామార్థే తత్ర సంఖ్యాదే
యాః విధేయత్వాభావాత్ విశేషణత్వేపి విధేయతాఽపలక్షణత్వాత్ తత్ర సాధ్య ఏతదుక్తం భవతీతి న పౌర్వకాదశ
ప్రయోగానాం చాత్ర తత్ర ప్రయోగానా ముక్తిశబ్ద ఏకాదశతా విధీయతే పదానామేకాదశత్వ యోగాత్ కిం
తు సంఖ్యాంతరాభావ సముపలక్షితవిధిర్యుజ్యతే తత్ర అభ్యుపేత్య క్రియమాణే ఏకాదశత్వం [illegible] యమేవ సం
పద్యత ఇతి నాభిధేయత్వం తస్యేతి వేద్యం తస్మాత్ తార్తీయః క్రమో పాంచమికః తత్ర న విధేయ ఇతి వరణకారః వపట
ట్కర్షః ప్రథమ భ[illegible] ఇత్యాదిషు ప్రథమాదిశబ్దార్థగమ్య పదార్థద్వయాశ్రితః పాఠాపరలక్షణస్తార్తీ
యః పాంచమికస్తు [illegible] పదార్థాశ్రితః ఏతల్లక్షణః శబ్దానభిధేయ [illegible] విధేయత్వాదనభిధేయత్వ
లక్షణాభ్యేష [illegible] భావపరాబ్ధతో వనాయాం తథైవ [illegible] నాయ [illegible] మంత్ర
తేఽవివరణం నామ ప్రథమం సావిపే [illegible] గురుణా కృతాలఘుపాదినైతి తత్సంప్రదాయః నిబంధనం నామ
[illegible] తత్సంప్రదాయః నిబంధనమత మాత్రితస్య ఇదానీం పూ
ర్వపక్షః ప్రదర్శ్యతే స తు [illegible] బలవాదితయా [illegible] భావపరాబ్ధతో వనే నాభిధేయక్రమస్య సంఖ్యాయా
శ్చ విధేయత్వం [illegible] నము తస్మాత్ కథం పూర్వపక్షప్రవృత్తిః శబ్దాభిధేయస్య అవివక్షాయాం

విదధః ప్రయోగవిధిస్తేషాం క్రమం వినానుష్ఠానాయోగాత్క్రమవిశేషమాకాంక్షతే న చ శ్రుత్యాదిభిరుపస్థాపయతి తథా చ
తదుపస్థాపిత క్రమవిశేషిత పదార్థానుష్ఠానం విధత్త ఇతి పదార్థవిశేషణతయా క్రమస్యాననుష్ఠేయస్యాపి ప్రయోగ
విధివిధేయత్వం సంభవతీతి వేదితవ్యం తత్రాపి చతుర్థ ప్రథమతాధికరణే క్రమవిచారః ఆరంభణీయాః ఉత్తానాం యత్రాఙ్గం
త ఏవ ప్రయోగవిధిః స్వవైగుణ్యపరిహారార్థం స్వీకరోతి న తు సంగతప్రాపి స్వసాహ్యవైగుణ్యాదతోఽనత
వాదరః కదం పురః క్రమస్యావిధేయత్వం డ్ చ్ఛ్రుతేన తాద తత్క్రమః స్వరూపేణావిధాతుం శక్యతే అననుష్ఠేయత్వా
త్ కింతు స్వతంత్రః క్రమః అనుష్ఠాతుం శక్యతే న చ యథా ద్రవ్యాదీనాం స్వతోఽననుష్ఠేయానామపి అనుష్ఠేయ భావార్థ
విశేషణతయా విధేయత్వమితి వాచ్యం విధేయవిశేషణత్వాభావాత్ ద్రవ్యాదయో హి విధేయభావార్థవిశేషణభూ
తా యుక్తం యద్విధేయంత ఇతి క్రమస్తు న తథా సంభూత విశేషణత్వాత్ యుగపదనేచ యథా ద్రవ్యాదీనాం స్వతో
ననుష్ఠేయానామపి అనుష్ఠేయ భావార్థవిశేషణతయా విధేయత్వమితి వాచ్యం విధేయ విశేషణత్వాభావాత్ ద్ర
వ్యాదయో హి విధేయ భావార్థ విశేషణభూతాం యుక్తం యద్విధేయంత ఇతి క్రమస్తు న తథా సంభూత విశేషణ
త్వాత్ యుగపదనేకపదార్థ సంభూతగోచరో విధిర్నక్వచిదపి దృష్టచరః విశిష్టవిధిరపి నానావిశేషణ వి
శిష్టైకపదార్థగోచరః న తు సంభూతగోచరః అతో యః క్రమాశ్రయః నాసౌ విధేయః యస్తు విధేయః నా

కథం తర్హి షుత్రైవప్రబజతి తాళ్యాదిషు పూర్వకాలతా ప్రతీతిః ఇతి చేదుచ్యతే ప్రథమప్రయుక్తే స్థానాత్ తత్రాపి ప్రత్య
యవిధానాత్ ప్రయోగస్య ధర్మో నైవ పూర్వకాలతా ప్రతీతా తత్ర తస్య వాచకతా కల్పనమయుక్తం
తథా వసమాన కర్తృకత్వమేవ తదర్థః తత్ర త్రైవ ప్రత్యయశ్రవణాత్ పూర్వప్రయోగస్యాభావాత్ అవగ
మ్యతే యథాప్రయోగమర్థావగమః యథావగమం చానుష్ఠానక్రమః ప్రతీయతే తత్ర [illegible] పూర్వకాల
తాభిధానాత్ అర్థపాఠస్థానముఖ్యప్రవృత్త్యవగమో మధ్యమక్రమేషు త్రైవ ప్రత్యయస్యాభావాదర్థ
తః క్రమవిచార ఇతి నిబంధనకారమతరీత్యా పూర్వపక్షః ప్రథమం మతద్వయసాధారణసిద్ధాంతః
ప్రదర్శ్యతే యద్యప్యంగం క్రమః తథాపి విధ్యపేక్షితతయా దాదరణీయ ఏవ తదుక్తం క్రమస్యానం
గభావేఽపి నైరాకాంక్ష్యానాదరణీయతా తదభావే విశిష్టస్య ప్రయోగస్యాపేక్షితః । సత్యమనంగమేవ క్రమః
తథాపి నానారంభణీయః క్రమవిచారః అనంగస్యాపి తస్యానాదరణీయతాయాం పరస్పరమంగాంగి
భావాపన్నానాం పదార్థానాం క్రమేణ ప్రయుంజానో విధిరవర్జనీయతయా క్రమమపి ప్రయుంక్తే ఇతి త
ప్రయుక్తిరార్థికీతి క్రమలక్షణమారంభణీయమితి తాత్పర్యం ఇదం తు నానుమన్యంతే యుక్త్యా

౫౨

57

కారణాభావాదితి వాచ్యం ఇత్థం పూర్వపక్షప్రవృత్తిః భవతు తావత్ యస్య క్రమస్య సంజ్ఞాయాః ఏకాదశకాయాం
అభిధానసంభవాత్ ప్రాకరణిక్రమాణాం న విధేర్వేదమధ్యేన స్థితివిధానాత్ కేవలానుష్ఠానాయ విధేయత్వం ప్రథమం ప్రాకరణిక్ర
మాణాం న తు ప్రాకరణిక్రమత్వం తదనంతరం కరణాదేవ తత్ప్రాప్తేః పశ్చాత్ దార్ఢ్యత్వం తతః ప్రయోగవిధ్యనుష్ఠా
ప్యత్వం తదేవ చ విధేయత్వమితి తత్కృతపరిపాటి తావత్ యస్య క్రమస్య సంజ్ఞాయామభిధానసంభవాత్ పూర్వం
సంభవతి పాంచమికస్య తు తత్ప్రతిపాద్య ప్రమత్తాదికం న సంభవతి నహి తస్య క్రమస్య కించిదభిధాయక
మస్తి అనభిహితం చ న ప్రాకరణిక గృహీతుమపేక్షాధికారస్య విధేః ప్రయోజకస్య తస్య సంనిధి సమామ్నా
తైః ప్రయోజకప్రయోజ్యభావేనాన్వితాభిధానం ప్రాకరణిక్రమాణామిత్యభిధేయత్వే యస్య నాభిధేయత్వే
తేన తస్య ఏవంరూపం ప్రాకరణిక్రమాణసంభవతి తదా గృహీతస్య న విధ్యుద్దేశమధ్యే ప్రమాణమస్తి తావదద్య
కరాంశస్య సన్నిధిరనుష్ఠానాపేక్షతే అవదాత్ క్లృప్తానుష్ఠానస్య చ న విధేయత్వసంభవః యదాహుః య
త్తు తత్ సిద్ధవద్గృహీతం సిద్ధియత్వమితి కథం పునః క్రమస్యాభిధానం నాస్తి క్త్వాప్రత్యయో హి పూర్వకాలతా
మభిధత్తే అథ తదుపపత్తిం దీక్షణీయాతో ఆదాన దీక్షణీయాదితి తిష్ఠేయ్యతే యుక్తం వాచ్యం యస్యపేతి
తావదావ్యభిచారాత్ క్త్వాప్రత్యయో న పూర్వకాలవాచికం తు సమానకర్తృత్వే దావ్యభిచారాదర్థః

యాగోపరక్తవిధిమంతరేణాథధర్మః పృథక్సిద్ధ్యభావేపి తద్భిన్నైవ తద్విశేషణతయా విధేయత్వాంత థాక్రమస్య తత్రత్యదా
ర్థవిశేషణతయా తత్రభిద్ధిభిరేవ విధానం సిధ్యతీయత్ర పాంచమిక క్రమస్య విలక్షణక్రమస్య అనభిహిత
త్వేన గ్రావారకగ్రహణాసంభవాం గ్రవిధేయత్వమితి బుద్ధిసంనిధాన [illegible] అంన్వితాభిధానే హేతుః నతుశా
బ్ద ఇతి గురుమతస్థితిః తథాదాకాంక్షాదిసత్వే అంన్వితాభిధానం సంభవతి సంభవతి ప్రకృతి తవకైనకర్తౄణా
నాపదార్థానాం క్రమమంతరేణానుష్ఠానాయోగాత్ప్రతీకాంక్షితః సంనిధాపితశ్చాగా [illegible] భిః వాక్య
ష్ఠ తథాచ ప్రధానవాక్యగతోం విధిః క్రమాన్వితస్వార్థమభిదధాతీతి నానభిధేయత్వం యస్యాపి వా న్యస్యాభి
ధానమస్తి ప్రయాజాదిస్త్రదపి నస్వశబ్దేన ప్రధానాపూర్వాన్వితమభిధీయతే కింతు ప్రధానవాక్యగత ఏవ
విధప్రత్యయః తదన్వితస్వార్థమభిధత్తే స్వశబ్దస్తు తత్సంనిధాన మాత్రోపయోగీతి తదర్శనం సంనిధా
నం చ వినాప్యభిధానం క్రమస్యాపి విద్యత ఏవేతి భవత్యసాగ్రావాంక గోచరః తద్వ్యాపేత్యయ [illegible] విశ్రుతే
హానభిహితస్యాపి కర్తర్మకాంగత్వం ఏవం క్రమస్యాపి భవిష్యతి కించన సర్వత్ర క్రమస్యాభిధేయత్వం సం
భవతి అథవరభ్యగృహాంపతిం దీక్ష ఇత్యవాద్యా దౌ క్త్వాప్రత్యయేన పూర్వకాలస్యాభిహితత్వాత్ [illegible] వ్యభిచారా
నాపూర్వకాలత్వమర్థ ఇతి నవ్యభిచారాదశబ్దార్థత్వం భవతి తథాసతి జవలన వాచకస్యాభిగేశ [illegible] స్యమా

౫౮ ధవిశేషాధతః అనుష్ఠేయరూపోపి తద్విశేషణభావతః విధేయత్వం కథం కారం క్రమోనప్రతిపదభూతే అభిధానిద్ధు
కోపెష్యేషః। కథం చిద్బుద్ధిమారోగతః। అకాంక్షయోగ్యతాయుక్తః। పిత్ర్యయజ్ఞాదికర్తృవత్। గ్రాహకక్రమా
ణాంగత్వే పిండపితృయజ్ఞే అనభిత హర్యధ్యార్య వ్యుతస్య కర్తుః యథాతత్ర గ్రాహకగ్రహాణామంగత్వే
చ తద్వ్యక్రమస్యాపి సంభవతీత్యర్థః అకాంక్ష్యరాదికమంగాంతరాణాం గ్రాహకగ్రహానైవేంతుః। త
దేత్రక్రమేపి తుల్యం క్రమస్య నభిధేయత్వమపి నసంభవతి స్మృతి పరాభిలోచనయా పప్రయోగపర్యా
లోచనయా పూర్వకాత్ తాత్పర్యయార్థ ఇతి వక్తవ్యం యుతాప వప్రయరూపే ప్రయోగవిధి
యత్వ ఇతి తదనుమన్యమానోవిధేయరూపప్రయోగవిశేషణాత్వేన తస్య విధేయత్వం న హాతేయుతం। శక్య
తే కాలాదివత్ పదార్థానాం కాలః ప్రయోగానుబంధితయా విధియతే తద్వత్ క్రమోపి యత్నసంపూర్ణతవిశేష
ణత్వం న విధేయవిశేషణాత్వమితితం శ్రుతస్య వికల్పేన క్రమస్యానైకాంత్రిత త్వేన న సంపూర్ణతస్య క్రమోస్తి కిం
తు అనయో సంయోగ ఇతి వదనయోః పౌర్వాపర్యమితి ప్రతీతేః పదార్థద్వయాశ్రితః క్రమః యదాచ ఏకైకపదా
ర్థాశ్రితః పౌర్వాపర్యం నాత్మమాత్రః పదార్థే కింతు [illegible] పరత్వం చ తద్విద్యమానత్వేక్ష ప్రమా[illegible] ఉభయోరు
భయం తస్మాత్ సంపూర్ణతాత్రయః క్రమః అస్త్యేవం విధేయత్వే కిమాయాతమితి చెదుచ్యతే యథా దధ్నాజుహోతి ఇత్యత్ర

గత్వం సంభవతి ఏకాదశప్రయాజానుకృతిత్వాత్ తత్ర కర్మసామవాయినీ సంఖ్యా కర్తృణాముత్పన్నానాం విధానా
సంభవాత్ స్వయమేవ విధేయత్వేऽప్యుపదిశ్యమాన కర్మసమవాయినీ తు కర్మసు బహుషు విహితేషు కేవలం తత్ర భేద
గతమేవ శ్రుతిస్వయం న విధేయత్వే కిం తు విధేయానాం కర్మణాం స్వరూపానాధిక భావ ప్రవృత్త్యేకదేశోపలక్షణం
భవతీతి చేన్న దృష్టాంత వైషమ్యాత్ సంఖ్యాయాం తత్ర వేదాంశసమవాయయోగ్యాని పృథక్ కర్మాణ్యుప
స్థాపయతి న కేవలం తేషు కర్మసు కృతేషు ద్వయోః సంఖ్యాం సంపద్యత ఇతివత్ అస్మిన్ ప్రయోగే అగ్నిష్టోమే అయం
క్రమ ఉపపద్యత ఇతి శక్యం నిరూపయితుం నను ప్రయోగానాం తథా ప్రయోగాంతరే తద్విలక్షణః కశ్చిత్క్ర
మో ... సవకత ఉపలక్షణం స్యాదితి చేన్న యద్యపి స్వవిప్రయోగాంతరే విశేష క్రమవిశేష
దవస్థితః తథాపి నానా ... ప్రయోగాంతర ... అస్మిన్ నయం క్రమః నాన్యస్మిన్నితి క్రమ
క్రమః విలక్షణం ... ప్రయోగవిశేషముపలక్షయితుం శక్నోతి తద్విశేషణత
యా తేన న సర్వం ప్రత్యేతుం శక్యతే తథా చ భవతు ... ఇతి చేత్ తథాపి విధేయాంశే ... దపి తత్ర
మవిశేష విశిష్ట పదార్థ ... విధేయత్వ ... మనుపపన్నం కించ యద్యుపలక్షణార్థమంశో
... విధేయత్వముచ్యేత ... యదితే ... సోమాదిరుపలక్షణతాం

౫౯

ణావశ్యకేపి ప్రయోగాదర్శనాచ్చ కర్తా న సాధ్యత్వ యదేవార్థంక్త్వం నరః శ్రుత్వా సుఖప్రాప్తిప్రముఖమలిత ఇత్యాదౌ భిన్నైక

కర్తృకత్వేపి ప్రయోగాత్ సమానకర్తృకత్వమపి తదర్థో న భవేత్ న చ వక్ష్యమాణారీత్యా తదర్థతా క్త్వాయాం తు అనన్యల

భ్యః క్త్వార్థ ఇతి స్థితిః సమానకర్తృకత్వం చ న తథా న తేన సాధ్యత్వతః కుతశ్చిదపగతి సంభవతి

పూర్వకాలవృత్తిత్వం తు పూర్వయోగనియమాదుపపద్యతే సమానకర్తృకా హి నైరపేక్ష్యం పూర్వకాల

ప్రయుజ్యమానాద్ధాతోః క్త్వాప్రత్యయో లోకే ప్రయుజ్యతే । తస్మాత్ పూర్వకాలప్రతీతేర

న్యథాసిద్ధత్వాన్న క్త్వార్థత్వమితి నైవ యుక్తం ప్రయోగనియమాభావాత్ । భవతి హి గచ్ఛతి

భుక్త్వా తృప్తిర్లోకే ప్రయోగః । కించ సూత్రవిరోధాదపి క్రమస్యానభిధేయత్వకథనమనుపపన్నం

తథా హి క్రత్వర్థలక్షణమాహ పూర్వమితి స్పష్టమేవాభిధీయతాం ప్రవృత్తయతి భాష్యకారోపి ఏతద్

క్రమం విదధాతి తేన క్రమో విధీయత ఇత్యాదిషు సూత్రతత్ర క్రమస్యాభిధేయత్వమనుమీయతే

స్యానాయ తు తత్రోక్తః క్రమస్యాభిధేయతా న ఘటతే ఏవ ధర్మ్యభావాదేవ ధర్మ్యకరణా

ధర్మధర్మ్యభా... తరత ప్రమాణాభావాత్ ప్రక్రమస్యాభిధేయతా న యుజ్యతే । కించ క్రమస్యాభిధే

యత్వే చోదనాప్రమాణకత్వాభావాద్ధర్మాధర్మవిచారానర్హతాస్యాత్ స్వవిధేయస్యాపి చోదనాలక్ష

జుహ్వమానేషు ఆరాదుపకారకాణాం తంత్రేణానుష్ఠానం సంనిపాతిముపాకరణాదీనాం ప్రతిపశ్వావృత్తాశ్చ అనుష్ఠా
నేపి ఏకస్య పశోరుపాకరణాది యోజనాద్యంగ కాండం సర్వం కృత్వా అపరస్యాపి తద్వత్ కర్తవ్య మితి కేచిత
సర్వేషాముపాకరణం కృత్వా తతో నియోజనం తతః పర్యగ్నికరణం ఇత్యేవ మనుష్ఠేయం తత్ర ప్రాథమి
కముపాకరణం యత్ర మంత్ర బ్రాహ్మణాదౌ తత్ యత్ర మంత్ర బ్రాహ్మణ సమాపత్తేన తత్రాని యము భియో జనా
దీనాం తథా పాకారణాం క్రమశ్చైవానుష్ఠానమితి అత్ర ప్రాథమికాంగ ప్రవృత్తి క్రమః యః ధ్రుతే యూప్యాది
నాం మాన్త్రిశ్రియపి స ప్రవృత్తి క్రమ ఇత్యాదినిప్రమేయాగవిధి ప్రమేయ ఘరాంతాని తత్రైకస్య పశో
రుపాకరణాని యోజనాదీనాం నైర్మాణస్య నిహితాని నారామ్ని తత్రైకస్య పశోరుపాకరణే కల్పితస
ర్వానుష్ఠాన విధిబలాత్ప్రపత్త్యంతరే ష్వకర్తవ్యే ఏకాదశభిరుపాకరణైర్వ్యవధానం నాస్త్యయుక్తం నాస్తి ద్వైః
ప్రవృత్తి క్రమాత్ క్రయణిశితావద్భిరేవ వ్యవధానం ఏవ దశభిః ఆదిశైరపి వద్భాద్వైః వ్యవధానం నాస్తి అపరా
నోనస్య సాంహితం తథా ఛాయ ప్రవృత్తిక్రమమాశ్రయణీయః స్థానక్రమః ప్రదేశేతి జాంబత్తి ష్టామే త్రయః పాఠః
తత్ర ప్రథమమగ్నిష్టామీయః స్థాపవసథ్యేవాం స్యుకుష్టియత్తేసాత్యోహాని సవనీయాః ఆశ్లిసా బంధ్యస్తవక్ష్య
థాంత్రే ... దుహిత్రుకు వికృతా సువాం పశూనాం లక్షిత ఇతి ... తంత్ర ప్రధాన భూతానాము యాగసంనిధి

క్కృత్యసోమయాగాపూర్వవిధేయతాపాదనం శక్యత ఇత్యేవిశిష్టవిధానం న సంభవత్ । అథ విశేషణత్వేన భవతే సోమవల్లక్ష్య
ణాం తాం యుక్తేతి సోమవిధానం తత్రాపి చితులభ్యం కిం చాధ్వర్యు గృహపతిం దీక్షయిత్వేత్యాద్యా క్రమాదిరిక్తవిధిరుపా
రాం ఛాంపా త్రావసర్వవిధేయతాన్వితకర్తా పాత్ర తథా విధిదీక్షా తావత్ సర్వేషాం సత్రే యజమానతాప్ రాదశైనైవ ప్రాప్తా అథా
ధ్వర్యరపి కర్తా తెన్నైవ ప్రాప్నోతీ తథా చ యది క్రమోన విధేయో భవతి నివికమయమేవ వాక్యం స్యాత్ తస్మాద విధేయత్వా
భిధానమనువపన్నం దిజ్ఞాత్ర మంత్ర ప్రదర్శితం ఇతోధికం తు నాలంకరత్వమారాయాం ద్రష్టవ్యం । తత్ర ప్రథమం
శ్రుతి ప్రకారాంగాకః క్రమాని రూపవృతే శ్రుతిక్రమోనామ యత్ర తుక్రమపరం వచనం తద్విశిష్టపరం వా యథా ధ్వర్యు
గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతీ ప్రవాయ వాగ్రాగ్ గృవేశ్చయాంత్ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షః ఇ
తి ప్రయోజన వశేన నిర్ణీయమానః క్రమః స అర్థక్రమః యథా అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీత్యా
దౌ హోమార్థం తరం క్రియమాణాయవాగూపాకస్య తత్రప్రయోజనాభావాత్ హోమానన్తరం పాకరూపదృష్టప్ర
యోజనవశేన పాకానన్తరం హోమ ఇతి ప్రయోజనాదిషు పాఠక్రమః సమిదాదినాం క్రమేణానుష్ఠానం యు
త్ర సమప్రయుజ్యమానేషు సన్నిపాతినామపవ్యతాన్యనుష్ఠానే కర్తవ్యే తత్ర పఠితాదభ్యమానః క్రమః ప్రవృ
త్తే క్రమః స్థైశ్చ దేవం కృతాపి ప్రజాపత్యై చత్వారం తి పచనాం తత్ప్రదేశసు ప్రాజాపత్య పశుషు సమప్రయు=

యథమముక్తం ఆచార్యైః ప్రస్తావితము ఖ్యప్రవృత్తిక్రమయోరివ తదుక్తం తత్ప్రథరితి చెదుచ్యతే సక్లేషామేవ క్ర
మాణాం ప్రయోగవిధివిధేయత్వేన తత్త్వమిదము ఖ్యప్రవృత్తిక్రమం తయోః ప్రామాణ్యమపి ప్రయోగవిధ్య
వగతసాహిత్యనిమిత్తం అంగప్రధానసాహిత్యం ముఖ్యం క్రమస్య నిమిత్తం అంగానాముం నైపూర్వ్య
సాహిత్యం ప్రవృత్తిక్రమస్య నిమిత్తం ఇతః పరం క్రమః ప్రమాణషట్కస్య నాఖ్యతానాం పరస్పరవిరో
ధే ప్రాబల్య దౌర్బల్య చింతా క్రియతే పంచమాధ్యాయక్రమ కారణాధికరణేషు ఏవం విచారితం కిం శ్రుత్యర్థ
భ్యాం తుల్యబలః పాఠః ఉత దుర్బల ఇతి తత్రాక్షిన ప్రమాణస్య శ్రుతి యస్య పరవశీ పాఠః సహాత్ర్యైనోదశమోం గ్రహాం
త ఇతి వచనాదశమపరవాంశినగ్నిష్టైయత యాం శ్రుతః తథాపాఠాదేకాం ము పాంకయోః పాఠ్యపర్యం అ
ర్థవశాత్ వేదానామానుపూర్వ్యం పాకః తత్ర శ్రుత్యర్థపాఠానాం ప్రమాణానాం తత్త్వవిశేషాత్ శ్రుతి మథ్యదశమ
వాస్తానే అత్యన గ్రహాణాం సార్వత్ పాఠాత్ పూర్వం పశ్చాదావాహనమః అ హోని యమ ఇత్యాదౌ కర్త్రల
త్వేసాంఖ్యా క్రమవిహితే పాఠాత్ త్వరల్పనాయాగాత్ పాఠానురోధి పాంకవాహానమయోత్తరానర్థక్రత్వ్సం
గేని అసుతానాం ప్రయోగాద్పదశమస్థానే ఏవ ప్రాశన సర్వగ్రహాణాం పాకానాం తదంబవాహానమ ఇతి నిర్ణీతం
కల్పార్థపోనసూవిరోధ చింత్యైక్రమో పపద్యతే సమయ శ్రుతి యథా కల్పైవ ప్రయోజక కల్పనాత్తయ

౬౧

61

లాఘాంయ సవనీయస్య స్థానే ఏవానుష్ఠానేపి పశుద్వయం ఆలభ్యతే తత్ర ప్రకృతిక్రమాత్ ప్రథమమగ్నీషోమీయస్య
పశ్చాత్సవనీయ ఇత్యేవం క్రమే ప్రాప్తే అగ్నీషోమీయానుబంధ్యయోరాసన్నసవనీయస్య స్థానే కత్వవత్కర్షేణ చ
లిత స్థానస్య తత్ప్రచ్యుతఖాత్ప్రథనం గ్రహాం గృహీత్వా త్రివృతాంయూపం పరివీయాగ్నేయగం సవనీయం పశు
ముపాకరోతీతి ప్రకృతత్వవగతాత్మన గ్రహణేంతరఙ్గలక్షణేన స్థానాబాధేన ప్రథమం సవనీయః పశ్చాదితరస్య
ద్వయమితి యః క్రమః ఆశ్రీయతే స స్థానక్రమః అంగం తు భిః క్షలితస్థానైః ప్రధానానాం యః క్రమస్స
ఏవం యత్రాంగానామాశ్రీయతే యథా సాగ్రస్వతౌ భవత ఇతి యుగపదుపున్నయోః ప్రాప్తయోర్దేవతయోః యా
గయోః యాజ్యాపురోనువాక్యయోః తత్పాఠక్రమేణ ప్రథమం స్త్రీదేవతాయాః పశ్చాత్పుందేవతాయా ఇతి ప్రధా
నయోః క్రమో నియతే తత్రాపి తదంగభూతానాం నిర్వాపాదీనాం క్రమో భవతీత్యయం ముఖ్యక్రమః
అంగానామపి ప్రధానక్రమాశ్రయణేనైవేత్యుచ్యతే ప్రథమం స్త్రీదేవత్యస్య పశ్చాత్పుందేవతస్యేతి శాస్త్రే
యమాణయోరవదానజ్ఞాతమేవ ప్రధానానాం కస్మిన్ అవధానం నాస్తి పశ్చాద్భావినః ప్రథమమంగానుష్ఠా
నే అంగప్రధానయోః కత్వం తదవదానం సన్నిపత్య సహ సర్వత్రయోరవదానజ్ఞాతసాహిత్యసిద్ధయే ప్రధానక్ర
మేణైవాంగానాం క్రమసమాశ్రయణేన యః ననుశ్రుత్యాది ప్రమాణానాం షణ్ణామపి ప్రయోగవిధివిధే=

యః పురోడాశచరుదధిరితి ప్రధానక్రమః అగ్నేయనిర్వాపానంతరం అగ్నీషోమీయనిర్వాపోపకల్పితః తత్రాగ్నేయా
నంతరం కిం ముఖ్యక్రమాదుపాంశుయాజస్య నిర్వాపః ఉత పాఠక్రమాదగ్నీషోమీయస్యేతి విశయే తత్ర
ప్రధానగతత్వాన్ముఖ్యక్రమస్యైవ ప్రాబల్యమితి ప్రాప్తే ఉచ్యతే ముఖ్యక్రమో హి ప్రథమం ప్రధానయోరనేన
నాపి ప్రమాణేన క్రమేణోపగమ్య అంగానాం తదుపకల్పితత్వసంతత్యై పశ్చాదంగక్లృప్తౌ విలంబితేనాపేక్షణం
నాపేక్ష్యతే తదంగానామేవ పాఠక్రమోపగమ్యత ఇతి పాఠక్రమస్యైవ ప్రాబల్యాత్తత్ర ద్వితీయే నాగ్నేయా
నంతరమగ్నీషోమీయస్య నిర్వాపః తథా ముఖ్యక్రమాత్ప్రవృత్తిక్రమో దుర్బలః తథా హి దర్శ
పూర్ణమాసయోః అమావాస్యాయాం ప్రథమమాగ్నేయస్య నిర్వాపః పశ్చాదైన్ద్రాగ్నస్యేతి ప్రధానక్రమః
సాన్నాయ్యప్రథమాః శాఖాహరణాదయః పూర్వమేవ ప్రవర్తంతే పశ్చాదాగ్నేయధర్మా నిర్వాపాదయః అతస్తత్ర
కలదేవతానాం ప్రయాజశేషాభిఘారణం వేదావంతావిరామాసాదనం చ క్రియాం ప్రవృత్తిక్రమాదాగ్నేయస్య పూర్వమేవ
ఇతి ముఖ్యక్రమాదాగ్నేయస్యేతి విశయే ప్రమాణద్వయాతిశయాత్ అగ్నేయమేవ ప్రథమే అంగానాం ప్రధానానాం
కాలకల్పనే అంగసాహిత్యాదపి ప్రధానసాహిత్యస్యైవ ఆశ్రయణీయత్వాత్ ముఖ్యక్రమ ఏవాశ్రయణీయో మానాదౌ ప్రాథ
మికస్యైవ పూర్వమనుష్ఠానార్థాద్విప్రకర్షో భవతీతి ద్వితీయాదీనాం తు లిఖితవ ఏవ సాహిత్యం ప్రవృత్తిక్రమేణ =

62

దికేంవాలుత్వాపవేదితిశ్రూయతే తత్పాకసంస్థధృష్టార్థతాంపరికల్ప్యయేన కేనచిద్ద్రవ్యేణవాయాయేతపౌర్ణమాసేపి మం
త్రగతాశ్రావ్యాణాగతసన్నిధుబలత్వం మంత్రగతేస్తువిరోధపాఠ్యాదితత్ప్రోక్తం తదాపిదర్శపూర్ణమాస
యోరగ్నిహోత్రమీమాంయస్యప్రథమంత్రాంవర్ణ్యానాంతత అగ్నేయస్యమంత్రామ్నానంతుదిపఠితం తత్రప్రాంవ్యాణా
క్రమాదగ్నిహోత్రమీమాంయస్యప్రథమమనుష్ఠానం తత్క్రమంత్రక్రమం దాగ్నేయస్యైతవివశయెపధిక్రమస్యపవా
ధ్యార్థత్వత్రైవేళాయామేవసపదార్థేషుప్రాప్తత్వాత్ మంత్రక్రమస్యపదార్థేషుతత్పుంన్నేషువినియుక్తే
షుపశ్చాత్ప్రాప్తత్వేన తత్రదౌర్బల్యాదగ్నిహోత్రమీమాంయస్యైవప్రాథమ్యమితావ్యోశంకస్యపదార్థానాంతుగ
తార్థక్రమస్యార్థసాకాంక్షితత్వేన అనుష్ఠానవేళాయాంతదాకాంక్షాయాంతు తత్రస్థరణంక్రమస్యైవోపయో
గార్థమంత్రాణాంతుస్మరణప్రకప్రయోజనతయా తత్రతేషాంప్రాధాన్యాచ్ఛ్రుతీనాంతు విధానేనచ
పితార్థతయాస్మరణే లింతత్వం తమపయోగాదనుష్ఠానక్రమే మంత్రక్రమస్యైవప్రాబల్యమి
తి తద్క్రమేణ ఆగ్నేయస్యప్రాథమ్యం తదభావేతువిధీనామప్యాకాంక్షావశాత్ స్మరకత్వమస్తీతి తద్గ
తక్రమేణానుష్ఠానం యథాప్రయాజ్యేష్వితిపాఠక్రమాన్ముఖ్యక్రమస్యదౌర్బల్యం దర్శపూర్ణమాసయోః
పూర్ణమాస్యంప్రథమంపూర్వోదాంశ్రవాంవిరాజెన్నయః తతఆజ్యభావివిరుపాంశుయాజః తతోగ్నిషోమీ

పగణ్నత్వస్యార్థః ప్రమాణాభావాయె అనుష్ఠేయపవర్గాని రూపసౌఖ్యప్రామాణ్యవిచారస్య సమోర్ణపేలా దాఘు తత్రాపి పంచలక్షణ్యానమిత్యుక్తం౹ స
చపూర్వధాన యెన్నైవ సష్టాధానయస్య సంగతివర్ణత్ర వానసాధానయపంచకేనేతి వాచ్యం౹ అధానయపంచకస్యోపపాదకత్వాదిక శ్రుతిపా
దకతాత్కారేణావకతావాపన్నస్య పూర్వపక్షయోస్తత్ర కషర్కుయోరివసంగతిరవిరుద్ధత్వాన్నాహుః తత్ర ప్రథమం తావదుపోద్ఘాత ఏవ నాధికా
రసద్భావః ప్రతిపాద్యతే సతి హి తస్మింక సత్త్వయమితి విచారసంభవతి నాన్యథేతి అత్ర సాధికరణాస్య స్వర్గకామస్య పుష్పవ్యాధికారవాక్యనివిష
యః అధికారో నామ మమేదం యస్య ఫలసాధనతావన్న ది యస్యమిదం కర్మేతి ఫలసాధనధనం కర్మగి మామదధ్వ జ్ఞానం తాదృశాధికారస్యం
భవతి న వేతి ప్రధానవిచారః తదర్థం చ భావనాయాః కిం ధాత్వర్థః భావ్యస్తయా స్వేతి అత్ర స్వర్గాదిరేవ భావ్యతయాన్వేతి వశ్యే
షస్య ధాత్వర్థ ఇతి విచారస్తే వత్ర పూర్వపక్షః స్వర్గకామశబ్దాద్విశేషణత్వేన ప్రతీయమానే స్వర్గకాంక్షైవ విశేష్యస్య భావ్య
త్వేనాన్వయః కిం చ స్వర్గశబ్దస్య చందనాదౌ ప్రయోగాత్ సుఖసాధనభూతద్రవ్యవచనత్వాత్ ద్రవ్యస్య కద్రవ్యస్య కర్మార్థత్వే దృష్టా
ర్థత్వాత్ ప్రమాణాః ద్రవ్యానర్థత్వే ఋదృష్టాపత్తిరాభావాత్ స్వర్గాదిద్రవ్యేణ యాగం కుర్యాదితి వాక్యార్థ ఇతి స్వర్గాదేః ఫలత్వే కథం
కామ్యమానత్వమితి వాచ్యం కర్మణః ఫలా కామస్య తత్త్వం ధనార్థం కామనా భవతి యథా సువర్ణం తథా చ శ్రుతిః నా భావ్యం శ్రుతిసమానపదో
పాదానం చ లింగం వక్తుః స్వభావతరాణాం చ సంతాపనాం వాక్యబాధేన యాగస్య ప్రధానత్వే స్వర్గం కిం బద న సఫలం సాధనమితి రాద్ధాంతస్తు
స్వభావపరత్వాభావాద్విధిః శబ్దభావనాసాం చ ప్రవర్తనారూపనాం తద్రూపతాఖ్యప్రవృత్తస్య సుకూలతామంతరేణానసంభవతి ప్రవృత్తేశ్చ సు
కూలతామంతరేణానసంభవతి ప్రవృత్తిః సుఖాభావే తస్య భావే న సంభవతి త్వేన ప్రత్యయో ప్రాంతరంగ ప్రవృత్తాన్వితేనైవాస్య స్వభావ్య

శిపదానాంపదార్థానాం గప్రధానేన విప్రకర్షసాపేక్ష అత ప్రముఖ్యక్రమస్య ప్రాబల్యమితి పంచమే నిర్ధారితం తత్ర ధ్రువ
నాం ద్వికలత్రాయ ధర్మాప్రధానం సాంబది తన్త్రాపి ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేదభిచరన్ సరస్వత్యాజ్యభా
గాస్యాద్బార్హస్పత్యశ్చరురితి యాగప్రయుక్తానామ్నాతం అత్రాగ్నావైష్ణవధర్మాణాముత్తానంతరం కిం ముఖ్య
క్రమేణ సారస్వతాజ్యధర్మాణాం ప్రవృత్తిరుత ప్రకృతావాహనీయధర్మేణ్యాః పూర్వమేవ బార్హస్పత్యధర్మప్రవృత్తిరితి
దృష్టవాత్రా ప్రాకృతధర్మాణాం పూర్వమేవ బార్హస్పత్యేషు ధర్మప్రవృత్తిరితి అత్ర ముఖ్యక్రమస్యాపవాదకత్వేన అ
తిదేశకాంక్షణీయస్యైవ ప్రత్యాసత్తి ఆతిదేశికబాధేన అంగానాం ధర్మాణామేవ ప్రాథమ్యమితి ప్రాప్తే ఆతిదేశికస్య క్రమాణామేవ పదా
ర్థానాం ప్రాప్తిః క్రమాకాంక్షాయాతేన పునః క్రమాంతరాశ్రయణాయోగాత్ క్రమకల్పకస్యాపవాదకస్యాతిదేశికస్యాపి ముఖ్యక్రమస్య
తదపవాదానుదయాదేవ తేనాతిదేశికక్రమబాధాయోగాన్ముఖ్యానాం సత్యే సాంగధర్మాణామేవ ప్రవృత్తిరిత్యవధారితం ఏవం క్రమ
ప్రమాణాని సవిశేషం నిరూపితాని ననుచ తద్విధేఃపి ప్రయోగవిధానసారక్షుంటితః అప్రాపితస్య వైతిలక్షణానాతైర ఇతి చేన్న ఉ
భయత్రాపి ప్రయోగవిధానసారచింతాసామ్యేపి తత్ర ప్రయోగోపపాదకప్రాధాన్యం అత్ర ప్రయోగనైరపేక్ష్యమితి న లక్షణైకై
దశ్యమితి సర్వమవదాతం ॥ ❀ ఇతి శ్రీకేలుస్వామినారాయణశాస్త్రిణాః కృతాయా వివిధవివేకసమాఖ్యాయాం పంచమః ప
రిచ్ఛేదః ॥ తదేవం పంచలక్షణానాం క్రత్వర్థత్వం నిరూపితం క్రమేణనాధికారోయేతి షష్ఠాధ్యాయేన నిరూప్యతే । క్రత్వర్థత్వ అనుష్ఠేయ

ష వాచకస్య పూర్వపక్షసిద్ధాంతయోరాంబుసనాత్ న తు త్వన్మతే పూర్వపక్షరాద్ధాంతావితి చేదుచ్యతే పూర్వపక్షవాదితావదేవం మన్యతే క్రియా
సామర్థ్యాద్దేవగుణభూతం పురుషః ప్రాప్తః స్వర్గకామశబ్దేన తచ్ఛ్రుత్యపురుషవిశేషస్య మప్యనే తేత స్మాత్స్వర్గకామనా విశిష్టస్య పురుషస్య
న విశేషణాత్వేనాన్వయః తత్ర విశేషణాంశస్య ప్రాప్తత్వాదుద్దేశ్యవిశేషణాపరత్వం లోపిమోక్షాదివద్భవతి న చ తథాపి సముత్రముసనాథానవత్స్వ
ర్గకామనాయాం వత్తాంగత్వప్రతిపాదనం కిమితి న స్యాదితి వాచ్యం తథా సతి సముత్రమనోర్థానవదారాదుపకారకతా స్యాన్న చ పదార్థ[illegible]స
న్నిపాతి మాసంభవాత్ న హి స్వర్గకామనాయాః కర్మణోదృష్టోపకారసంభవతి కారవం చ స్వర్గవిశిష్టకామనాయా అంగత్వోపదేశే విధేః
స్యాత్ స్వర్గమాత్రపరత్వే తు నాయం దోషః ద్రవ్యరూపస్య స్వర్గస్య కర్మసాధనత్వేన దృష్టార్థత్వం తస్మాత్ స్వాంగత్వవిధానే లాఘవం
చ మాత్రప్రాప్తదేశ ఏవాయం సాధనత్వం కామనాయాః పురుషస్య [illegible] స్యత ఏవ ప్రాప్తత్వాన్న తత్పరం సిద్ధాంతస్తు విధిబలేన విధ్యన్వయ
బలేన [illegible] తదాపారర్థ్యే [illegible] పురుషార్థత్వం పురుషశేషత్వమవగమ్యతే ఏవం చ విధిబలాదప్యవసాన శేషభూతః
పురుషస్యాయమేవ ప్రాప్యత్వమితి [illegible] ఫలసాధనత్వం భావనాయాః పురుషార్థత్వేతి వాచ్యం [illegible] ర్థత్వే శ్రుత్యపత్తేః తాద
ర్థ్యం చ తదపేక్షిత ఫలసాధనత్వాన్నిర్వహతీతి [illegible] ఉపకారవిశేష ఏవ సాధనత్వాపేక్షితో పురుషార్థత్వాన్వయః అ
వగతే తత్ర తస్య ఉపకారవిశేషాపేక్షాయాం స్వర్గకామశబ్దేన [illegible] వదాతి [illegible] పురుషవిశేషప్రతిపాదకత్వానవిశిష్టాఖ్య
తాపేక్షణాత్ పురుషస్యానర్థ [illegible] అవగమ్యమానాం విశేషణాంశ [illegible] ఉపకారవిశేషప్రతిపత్తిపరం భవతి అత ఏవ స్వర్గకామశబ్దః
పన్నద్ధుయమపిన పురుషః పరః కింతు స్వర్గపరః గుణప్రధానభావే తు వివాదః పూర్వపక్షే స్వర్గశబ్దస్య ద్రవ్యవాచకత్వమాత్రేణాయోగా

౬౪

64

భూతార్థజ్ఞాపనాయాః సమీహితసాధనత్వేపి విశేషజిజ్ఞాసాయాం స్వర్గకామపదం తత్ర విశేషసమర్పకమితి అధికారసద్భావా
త్ఫలకామనామారంభకత్వేయం న చ తథా సతి ధాత్వర్థస్యాప్యుపయోగలక్షణత ఇతి వాచ్యం ఛాన్దోర్థాధికరణన్యాయేన సమాసదోషాపత్తుదాప్తే
ర్థం కరణతయాన్వితకేరోవిప శబ్ద ఇతి తదర్థస్య తాకాంక్షాయాం కృతాన్తతయా తానాసంగాన్ ఇత్థం భావేన గృహ్యతే తి తస్య కారకంగవి శిష్టభావనా
దియన్నేతి తత్రైవ ప్రథమమేవ విధ్యస్య ప్రతీతేః పురుషార్థస్య భావ్యతానిర్ధపతిత్రసంగాత్ [illegible] చికీర్ష్యతే విధిశ్రుతువిరోధః ప్రవృత్తస్యాధికారవిని=
యోగప్రయోగవిధిభేదాత్ చతుష్టయమపి తస్మిం త్రైవిబిత్తిం బిధ్యవక్షితం ఏకం ద్వయం త్రయం వాపి క్వచిద్వాపి చతుష్టయం అగ్నిహోత్రం జు
హోతీత్యాదౌ ఉత్పత్తిమాత్రపరత్వం వినియోగాధికారప్రయోగాణామప్యగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామ ఇత్యనేనైవ సిద్ధత్వాదధ్నా సమిధో
యజతీత్యాదౌ రుత్పత్తివినియోగపరత్వం ప్రయోగాధికారయోః ప్రధానవిధినైవ లాభాత్ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి వినియోగాధికా
రప్రయోగపరత్వం ఉత్పత్తిర్నామ మేనయా [illegible] సిద్ధత్వాత్ ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యాదౌ చతుష్టయపరత్వం ఏకస్యాప్యస్య
తాసిద్ధేః న చ విధిశ్రవణే వినియోజకత్వే శ్రవణాద్వినాం వినియోజకతాప్యస్తాపాదకం [illegible] సంగతం స్యాదితి వాచ్యం వినియోగవిధ్యపేక్షిత
సాధ్యసాధనభావాదిబోధసంపాదకతయా తేషాం వినియోజకతాసంభవతీతి న విరోధః ప్రకృతమనుసరామః [illegible] విధిబలేన పురుషా
ర్థస్య భావ్యత్వేప్యవధారితే తద్విశేషాపేక్షాయాం కామనాసంబంధావగత స్వర్గాదేర్భావ్యత్వం న చ [illegible] స్య
ర్గస్య కథం సాధ్యతయాన్వయం ఇతి వాచ్యం పూర్వపక్షేపి తాదృశస్యైవ సాధనత్వం యథా [illegible] తథా [illegible] సిద్ధాంతేపి [illegible] దోషః న
ను గురుమతే స్వర్గకామశబ్దస్య నియోజ్యపరత్వం పూర్వపక్షయితౄణాం నియోజ్యపరత్వసిద్ధాంతః కృతః తదేవ సమంజసం స్వర్గకామశబ్దస్య పురు

చతుర్థ్యాన్తకర్మసంప్రదానయోః శేషిత్వస్యాభిధానాచ్చ వతుతయోః శేషిత్వసంభవః కర్తృకరణయోస్తు తృతీయాభిధేయః శేషిత్వస్యైవాభిధా
నాత్ కథం సర్వకారకాణాం శేషిత్వసంభవః తత్సంభవేవా కథం విభక్తీనాం శేషశేషిభావప్రతిపాదకత్వమస్తీతి చేన్న విభక్తయః శేషత్వం శేషిత్వం
సాక్షాత్ప్రతిపాదయంతి కింతు శేషిత్వప్రయోజకస్య సాధనత్వం శేషత్వప్రయోజకస్య సాధ్యత్వం సాధనతాభిధాయకానాం శేషివిభక్తి
త్వం న్యత్రాసామాన్యతరవిభక్తిత్వమితి వ్యవస్థా తాభిస్సాధనత్వసాధనతాప్రతిపాదనాచ్ఛేషశేషిత్వవిషయోరభిధానాత్ కృచిన్నామయభలా
త్వఖపలత్వస్యాపి సంభవాత్ కర్తృకరణాదీనామపి శేషిత్వం సంభవతి సర్వకారకాణాం శేషిత్వసంభవః యత్రతు కరణాదిశేషత్వం
తత్రాపి తృతీయాభిధానసాధనత్వమేవాభిధీయతే నాపాయబలాచ్ఛేషిత్వే వర్తతి సాధనంతు పశ్చాత్ఫల్యత ఇతి కాసాం శేషివిభక్తిత్వే
నోచ్యతామితి వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా తత్ర క్రియాయాం యాంత్రరూపేణ కాపి తయోః రాజస్య రాజునకామయోః పశ్చాన్నియమపతేన శేషశేషి
భావః పర్యవసిత ఇతి సామానాధికరణ్యమవిరుద్ధమితి వేది తద్వ్యం స్వర్గకామస్స్వపష్టత్వయేపి కర్తృమంగత్వత్వేనపూర్వపృష్ట శేష
త్వనాన్వయః సిద్ధాంతేతు శేషితస్సాన్వయ ఇతి నైతదుక్తం ప్రధాకరాసు కర్తృత్వాన్వయవ్యతిరేకేణ నియోజనత్వేనాన్వ
న్వయమిచ్ఛంతి పొన్నన్వయః శేషిత్వాన్వయ ఏవ పర్యవస్యంతి ఇతరథా నః అన్వయమనన్వయః శేషిత్వాన్వయో వి
నా ప్రకారాంతరేణాసంభవన్నం తిష్ఠతః యది నాన్వయం శేషిత్వాన్వయః తదాపూర్వపక్షేసిద్ధ శేషత్వాన్వయ ఏవ స్యాత్
కర్తృత్వస్యాత్ సన శేషత్వమంతరేణ ప్రకారాంతరాసంభవాత్ తథాపి నియోజ్యానామయః కార్యమాత్రే యన్వయే సబుద్ధ్యతే

౬౫

65

త్రేతి గుణాత్రముక్తం। సిద్ధాంతే తు సుఖపరత్వమాత్రేణ శేషిత్వమితి పురుషః పరత్వమాత్రేణైవ గుణాత్ప్రధానభావమాత్రేణావి బాకే ప్రవృ
త్తాషాష్ఠ్యమప్యనుగుణాం కిం స్వర్గాగుణాః కర్మప్రధానం ప్రుతకర్మగుణాః స్వర్గః ప్రధానమితి రాద్ధాంతే శేషిత్వనాస్వయమే స్వర్గకామస్య
పురుషం ప్రత్యుక్తామస్తు త్రపరాంగీకారం పృచ్ఛతి కిమిదానీం శేషత్వేన ఫలకామస్యాన్వయః। అస్త్విత్యపేక్షన్ రాజా రాజసూయేన స్వా
రాజ్యకామో యజేతేత్యాదిషు రాజశబ్దేనైవ విశేషప్రతిపాదకత్వేన కామశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ప్రధానేనోపసర్జనస భావేన విరు
ద్ధప్రతిపాదకయోః సామానాధికరణ్యస్యాన్యయోగాత్ తదుభయస్యాపి ఉభయోరపి కర్తృత్వాత్। అయం భావః। యద్యపి రాజశబ్దప్రతి
పాద్యః శేషభూతో భవతి స్వర్గకామశబ్దప్రతిపాద్యస్త్వేవమాస్తు శేషి। అథవాపి నైనయోః శేషిత్వం శేషత్వం వావశ్యసవృత్తాన్
ఖధియుస్తేనాఙ్గక్రియాన్వయోపాప్తైస్వరూపమస్య ఉభయోరపి కర్తృత్వేనైవాన్వయాత్। అయం భావః। యుక్తమనయోః సామానాధికరణ్యం
ప్రధమం క్రియాయాం కర్తృత్వేనాన్వితయోరుభయోః శేషశేషిభావః పశ్చాదవసానే లక్షణయేతి నవిరూపేయితి నను కర్తృత్వం క్రియా
నివర్తకత్వం తథాపి నాపితస్య కథం శేషిత్వమితి చేన్న కర్తృత్వేనాన్వయో హ్యథా కేవలం క్రియాసిద్ధిమాత్రప్రయోజనార్థః క్రియా
యాః ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థః తత్రాద్యః శేషత్వస్యాపయోగి ద్వితీయస్తు శేషిత్వస్య। అనయోరుభయోః సాధారణాః కర్తృత్వతావన్నపాయం చ
తి తదనివృత్తస్య న శేషిత్వవిరోధః। యథా ఫలినస్సన్నియోగాత్ప్రథమవినస్య సన్నినకర్తృత్వేనాన్వయో హానిస్వాపకరథనః। ఏవం
ష్టి దితేనాపి అశనాదావధాచతయోః క్రియామాత్రం ప్రత్యర్థానాం హ్యాహాప్నైషిత్వం భవతి తద్వదత్రాపి నను ధ్యుతిర్వ్యయాః

త్వేనాశ్వయాతశ్శనాత్ తస్మిన్స్వార్థంప్రతిశేషత్వమేవ నియోజ్యత్వం శేషత్వంచేనత్వత్రతావతిరిక్తమితి నియోజ్యత్వం నావతిరిక్తం వేదేపి అ
స్మిదస్మిన్నిహకేతావదాలస్మిన్ప్రాధినావంచ్ఛివిహారశతానియోజ్యేష్వేనాస్వయరాసంగికారాత్ కించకార్యస్యకేత్వర్గపేక్షితత్వాత్ ప్రథమంకర్త్రేనస్వ
యమితిస్వర్గకామశబ్దః సనియోజ్యపరః యద్యప్యపిఫలవన్నియోజ్యేనాత్రాపేక్షితః తథాపినాసావనేనసమర్పయావగానవధారణౌపాత్తశ్చదేథార
యితుంశక్యతే సవిషలకామమాత్రస్యనియోజ్యత్వంకింతు అనుష్ఠానశక్తియుక్తస్యసకామస్యైవాతుమాధినేనిరూపణీయాలంగప్రధాన
యుక్తాచక్రియాసుష్ఠయావత్పుంబంధత్వలంశక్త్రయసంబంధాత్రరకాలమేవభవతి నప్రథమం అయోగ్యత్వాత్ ఫలంతుప్రాగివాం
శాంతరసంబంధాపగంతుంశక్యత ఇతితత్పరమేవ స్వర్గకామపదంసనియోజ్యపరంకామపదంఫలపరమేవతథావివిధితవహావగంప్య
తేఅస్మికశ్రితేహవాన్సపాకేనియోజ్యస్సబాతౌతస్యవానపారస్యత్రైషినవాన్సస్యధర్మవాన్సపాకేతస్మిన్నియోక్తుంశక్యతేసఏవత్రైషియోస్య
ఫాన్యంఫలవిశేషంషోక్తుమఖిలమతితేనవమవగతేఫలవిశేషవహాత్రైబానవగతేతజ్జిజ్ఞాసాయాంతత్పురత్పుమేవిస్వర్గకామపద
సన్నిధవతీతి తత్రకిం నియోజ్యేష్వితస్సత్వవర్గాదిః ఫలత్వేనాస్వయతుంతానథనేకర్మణిపురుషస్యపేక్షాధికార ఇతితద్విశేషనిరూపణావహా
శబ్దేప్సఫలార్థవత్వః। ప్రదర్శతేశక్తాశక్తావిశేషాణాధికేనాసపేక్షాంస్వర్గకామినాం అధికారావగమాత్రదనుసారేణాప్రత్యవాసవాధికా
రకమేవప్రతియత్యతో అతో విష్ణుశ్రవణాద్యంగోపదేశః తదనుష్ఠానసమర్థమాత్రపరతయా సంకేతావనియోజ్యః యథాహస్వర్గావద్య
తిస్వదితినావధన తిస్వపేణానావదన్తిషు విశేషేణావధుతిత్వవిశేషేణాహస్యస్యతిసవాలప్రధానశేషతయా అవిశేషేణావిహితా
అపిపురోడాశమాంసదత్రిషుసామథ్యార్ద్వ్యవస్థితాః తద్వ్యక్తిరియుక్తేష్వవాంగ్గానాంవ్యవస్థాస్యాత్ తత్ఫలశక్తానాంతదనుష్ఠానేపి

౬౬

66

పా యోజనః తదియత్వం చకారస్య సకర్తృత్వ ఇతి వాక్యస్య యత్ర యస్త్వ యద్భావ్యస్య తత్ర తత్కర్తృత్వం స్వర్గకామస్య నియోజ్యత్వేనాన్వయః కారకస్య కర్తృ
త్వమంతరేణానన్వయాత్ ఇతి నియోజ్యస్య సకర్తృత్వం తత్కర్తృత్వం నియోజ్యత్వే శేషశేషిత్వకారి ఇతి స్వర్గకామస్య కర్తృత్వేనాన్వయః ఫలా
ర్థపక్షే కర్తృత్వం నియోజ్యత్వేనాన్వయసిద్ధ్యంతి క్రియతత్ఫలాతియస్య దర్శనం సోపి శేషశేషిభావస్య తిరోహితేనాన్వయం వస్తుసత్యమేతత్కర్తృశే
షత్వేనాన్వయ్యాభిధేయస్యాంగీకారాదితి నవిశేషసిద్ధిః। తథాపి యోగమేతం కార్యమితి బుధ్యతి యద్యశ్చ కర్తృత్వాభావాన్ తత్ర తత్కర్తృకమేవ యథాశా
ధనః యలాక్షేపేవదత్రః పిత్రాదిభావ్యత్వాపాదనాద్యత్రేతి సాధ్యః సతత్ఫలత్వగ్రహణాతిగురుసిద్ధాంతః తస్మాత్ రాజసేనారాజ్యకామయోః కర్తృ
త్వేనాన్వయో రాజ్యకామస్య నియోజ్యత్వేనాన్వయసమర్థనప్రమాణకంకించని యోజ్యత్వం నామమమేదం కార్యమితి బోధ్యత్వం
నచమోఘః ప్రధానాంతరజసేనా ప్రకృతవిధిజసేనా వానాధ్యః అశక్తికార్యకారణప్రమాణంతస్మై తాదృశం బోధయోగాత్ విధేరనువాదక
తాపత్తేశ్చ నద్వితీయః ప్రకృతవిధేనా తాదృశబోధానంతరం తద్విశిష్టస్య నియోజ్యత్వేనాన్వయః నియోజ్యస్య ప్రతియన్నసుఖం
ధిత్వాత్ ప్రధానాన్వయానవకాశాద్విధిః శాతథా బోధయితి పరస్పరాశ్రయాపాతాత్ కించ మమేదం కార్యమిత్యేవం విధబోధవతాం లక్షణానాం యోజ్య
త్వమిష్యతాం అవశ్యమస్యేదం కార్యమితి వచనేన ప్రతిపాదనమస్మిన్ కర్తృత్వం తథా చ కర్తృత్వేనాన్వయప్రసంగః న చ నకర్తృత్వనియోజ్యసంకరః
విషయభేదాత్ కర్తృత్వం శాస్త్రార్థేన నియోజ్యత్వమితి తదయుక్తం మానాభావేన శాస్త్రార్థాతిరిక్తం నప్రసిద్ధపదార్థః। నియో
జ్యత్వేనాన్వయే సిద్ధే పాతత్ ఏతదధికరణాసిద్ధమేవ నియోజ్యత్వం క్రియాతిరిక్తకార్యకల్పనాంశే జ్ఞాతః ప్రాక్ నసిద్ధమితి నవిషయభేదాత్ సంకరః
శక్యతే నిత్యాతు కించలోకప్రసిద్ధాన్వయకల్పనా యోగాఖ్యదేవదత్త గామానయేత్యాదిషు సంబోధనవిభక్తిసద్భావేపి దేవదత్తాదీనాం నియోజ్య

స్యాత్ తస్యైవానుష్ఠానాపేక్షాయాః స్వకృతప్రామాణ్యత్యాగః పరిత్యక్తప్రామాణ్యస్వీకార ఇతి దోషద్వయం తథా పునరపి ఇతరపదార్థాను
ష్ఠానేపి దోషద్వయం ఇతి అననుష్ఠానేపి దోషద్వయ ఇత్యష్టౌ దోషాః వికల్పే ద్రష్టవ్యాః అతస్తత్పరిహారాయ సముచ్చితానాం గవి శిష్టా ఖా
దనావిధానాత్ సహైవ సర్వేషామేకోపకారసాధనత్వమాగ్నేయాదీనామివ ఫలసాధనత్వం సమిదాదీనామవగమ్యతే ఇతి న యత్ర ప్రకారద్వయం
తత్రైకైకస్యాపేక్ష్యం యత్ర త్వేకైకస్యాపేక్ష్యం న తత్ర ప్రకారద్వయమితి న వికల్పసంభవ ఇతి న తు వచనభిన్నకార్యయోరపి వికల్పసంభవః ప్రియపే యద్వార
ధ్యంతరం ప్రవృత్తం భవతి బృహత్పృష్ఠం భవతీతి విహితయోరదృష్టార్థయోః బృహద్రథంతరం వా పృష్ఠం భవతీతి వచనాద్వికల్ప ఇ
తి వాచ్యం త్రికప్రసిద్ధిః త్రిష్వాయతయోస్తు పురోడాశప్రకృతిత్వాదేకకార్యయోః వాక్యద్వయేన నైరపేక్ష్యావగమాత్ యుక్తో
వికల్పః తస్మాత్ ప్రత్యంగం స్వస్వఫలసాధనత్వేన తదనుష్ఠానసమర్థస్యైవాధికారః న చ ప్రధానవాక్యవిరోధాత్ అంగానాం సమర్థవిషయకత్వమి
తి వాచ్యం విరోధాభావాత్ నహి ప్రధానవాక్యే సర్వేషామధికారో నిష్పతః సామాన్యేన తత్పదావగమ్యతే అంగానురోధాత్ విశేషావగ
మాన్న సర్వేషామసంభవతి యత్ర తు ప్రధానవాక్యవిరోధో నాస్తి మిత్రకాధికారే తత్ర యథాశక్త్యుపసంహారో భవత్యేవ తథా చ దర్శి
తం యథాశక్తి నిర్ణయే తస్మాత్ త్రిరన్నాదీనాం చాత్రాణాం తాన్యభిధేయాకాంక్షానాం హిరణ్యాదీనాం సమాధేయానాం గవ్యైకల్ప్యానాం కా
జ్ఞసాయా దిష్ట్రాహ్మణాదీనామధికారః తస్మాద్యథాధికారమంగానాం వినియోగో న శాస్త్రార్థః కింతు అంగనిర్ణయానుసారేణైవ
ప్రధానాధికారనిర్ణయ ఇతి సర్వమవదాతం ॥ ఇతి శ్రీకాల్హారికాయాం యజ్ఞశాస్త్రీణాం కవతాం విధివివేకసమాఖ్యాయాం షష్ఠః
పరిచ్ఛేదః ॥ తత్ర తత్కరాదిత్యాదేశస్య ఇష్టం కుర్యాదిత్యుపదేశపూర్వకత్వాదుపదేశవిచారానంతరమతిదేశవిచార ఆరభ్య

౬౨

67

తతశ్చాశక్యానాం తదననుష్ఠానేపి తదతిరిక్తానాం గుణోపసంహారోపక్రమేణ ప్రధానస్య ఫలాసిద్ధ్యతిరిక్త తిర్యగంధబధిరాదీనామప్యధికారస్స్యాదితి
ప్రాప్తే ఋధియ్యేవేతి కిం ప్రధానమాత్రేణ ఫలసిద్ధిః సర్వాంగోపసంహారనియమాభావః ప్రతిపాద్యతే ఉత ప్రధానవాక్యస్య పేషాం ఫలకామినామర్థ
ప్రకారాదిగమాత్రస్య బోధాదం నియమః నార్యః యది కేవలాం స్యైవ ప్రధానస్య ఫలసాధనస్య తత్తదా అంగానామన్వయం స్యాదర్థం స్యాత్ తత్ స్యాత్ తదుపేతస్య
విశాచ్యం న చ సామర్థ్యే సతి కదాచిదననుష్ఠానార్థం తదామ్నానమితి వాచ్యం వాశబ్దాదన్యథా వినా నిత్యవదామ్నానవిరోధాపాతాత్ న చ నిత్యవదా-
మ్నానేఽప్యంగానాం క్రతూపకారలక్షణప్రయోజనసాధనత్వసత్త్వే వాక్యవద్భిన్నకల్పనాస్వయశబ్దతతశ్చ యుక్తం విదంగోపేతస్యాపి ఫలసా-
ధనత్వాన్న సర్వోపసంహార ఇతి చేన్న నైతావతార్థమాత్రం వికల్పో హి మః కిం తు నైతాపేక్ష్య యుక్తమైకార్థ్యం త్రిహాయనాదిషు వాశబ్దాదిభిః ప్ర-
తిపన్నం నాంగేషు తాదృశశబ్దాప్రి అతస్తేషాం సముచ్చయ ఏవ యుక్తో న తు వికల్పః నహి సమిధాదీనామేకకార్యత్వం పరస్పరనిరపేక్ష్యం సమి-
దాదిభిః పృథగేవావా తత్తదుపకారావిషయ ప్రయోజనపరికల్పనాత్ అంగానామేకప్రయోజనానామేవ యథా ... తాశేన పునరుక్తః న చయి
స్యమిత్యం బ ... నేతి న చ సర్వేషాం ... ఉపకారో జాయత ఇతి ... ప్రసిద్ధిః తద్విరుద్ధత్వం అంగానాం భిన్నోపకారజనకత్వాంగీకా-
రాదితి వాచ్యం సత్యముపకారే ఏక ఏవ సమస్తానామిత్యేవైకం తైస్సంభూయ సాధ్యం పాదయితుం న శక్యత ఇతి అవాంతరభూతానాముపకారభూతానాం
తు ... అంగానామనుష్ఠానే ... వికల్పశంకావకాశః అన్య ... ఉపకారోపకార్యభావాభావాత్ ... వికల్పః న చ
ఉపకారోపకార్యభావవిధిః ... శబ్దాభావాత్ అదృష్టదోషదుష్టవికల్పస్య ... దపి న వికల్పః ... ఏకస్య పదార్థస్య
అనుష్ఠానవేళాయాం ఇతరపదార్థస్య మోదకశాస్త్రస్య సార్థకానుష్ఠాపకతాలక్షణప్రామాణ్యపరిత్యాగః అప్రమాణ్యస్వీకారశ్చేతి దోషద్వయం

అన్యేన్యానన్వితయోః ఫలభావనయైవాన్వయః తథాపి తస్యాః విధివత యోతద్దత్త్వైకత్వస్య వివక్షితత్వాచ్ఛ పారిప్లవతా నస్యాం గానాం
కరణోపకారకత్వరూపతైవాన్వయో వక్తవ్యః స తు ప్రథమభావనాన్వయ ఇతి వేదుర్న్యస్తే నవ యంతదన్వయస్తేషాం నాస్తి విధివదా
మః స సంభవతి ఇత్థం యాగస్త్రిత్వం తు ఇత్థం కురాన్వయితితస్యేదాఖ్యానానాం సంబంధాదాఖ్యానరూపాపూర్వవిశేషప్రయుక్తమంగజాతం
సపారిప్లవత్వమిచ్ఛతి ఏవ తదుక్తం భవతి యదాఖ్యానాంతరాశ్రయాఖ్యానపూర్వోపకారకత్వేతి తథా అ. స్మైసం ఉద్యతే తతశ్చ తదధ్యుత్తానామం
గానాం అపూర్వమేవ ప్రయోజకమవతిష్ఠతే ఏవం చాంగానాం ప్రతి సంబంధినీ ఖ్యాపనాతత్ప్రయోజకము పూర్వం చోదయమపి శబ్దాం
తరాధిఖ్రితరవిలక్షణాం ప్రతితం అంగానాం యత్ర గమనం నిరుణాద్ధి ఇతి న పారిప్లవత్వమితి కేరుగానన్వయపక్షేపి ప్రకరణానుమితవా
క్యేన తత్కృతస్యైవ యాగస్యానువాదే అంగవిధానం న పారిప్లవత్వం న తత్ప్రకృత యాగానువాదకత్వ యోపి యజి శబ్దస్యైవ కల్పనీయస్తథా
త్రైనవచస్య శక్త్యా సర్వయాగానువాదాపరిప్లవతా తదపేక్షితి చేం న సర్వయాగానువాదసమర్థోపి యజిశబ్దః అనువాదస్య సన్నిధానాత్సైవాచ
కత్వ సాఖ్యానప్రకృతయాగస్యైవ విశేషమేవానువదతీ న తదపి లక్షణమేవ న పారిప్లవతానద్వైతం స తు సప్రమాదేన్న భాష్యకారేణ ధర్మ్యానాం పారి
ప్లవతా నిరాకరణాయ యజిత్ర యుక్తత్వం నిరాకృత్య అపూర్వప్రయుక్తత్వం నిరాకృత్య అపూర్వప్రయుక్తత్వ ప్రతిపాద
నం వ్యర్థం న స్యాదితి వాచ్యం సిద్ధాంతే యజిత్ర యుక్తత్వేపి ధర్మ్యాణాం భవన్నాతథాపి అపూర్వప్రయుక్తత్వమేవ తాత్త్వికమితితత్
దేశ్యాంతరం భాష్యకారేణాకథితమితి వేద్యం నను భాష్యకారేణాస్య విశేషణస్య ఆఖ్యాతామాశ్రిత్య తత్ప్రయుక్తత్వాద్ధర్మ్యాణాం ముక్తౌ కిం బీభా
పూర్వస్య ప్రయోజకతామాశ్రిత్య ధర్మ్యాణాం తదర్థత్వమిత్యపస్సిద్ధ్యతి పారదితి కథం నియతాంధర్మ్యోధ్య ఇతి వాచ్యం వివృణోతి కరణ

౯౨

68

తే ధర్మాణాం కృత్స్నభిన్నయూపత్వే ఖలు తతోऽన్యత్రాతిదేశసిద్ధిః అభిన్నయూపత్వే తు తేషాం సర్వసాధారణ్యాదుపదేశత ఏవ యూపసర్వప్రాప్తావతిదేశస్యైవ
ప్రాప్తిరతిలభ్యాతిదేశ ఏవ నస్యాదితి తత్పాఠ్యాత్తప్యేనస ప్రమాదాద్విధికరణే ధర్మాణాం పారిప్లవా పారిప్లవత్వం తావత్ ఇయమేతత్రత్ర ధర్మాణాం పారిప్ల
వాః ఉత తత్కృతిద్వ్యవస్థితా ఇతి ప్రధానవిచారః తదర్థం చ తేషాం ప్రథమం కరణే నాస్య యూపః ఉత ఫలసాధనయోరితి తత్ర ప్రథమం కరణే
నైవాసవ యూపో ధర్మాణాం యుక్తః కరణోపకారకత్వాత్ న తు సాధన యూపాః ప్రస్తుకరణే నైవ ప్రథమమన్యయూపః ఫలం ప్రతికరణస్య ధ
ర్మాణాం తథాపి పారిప్లవత్వే కిమా యూపతమితి చేదుచ్యతే కిం ఫలే విధి యూనమానే కరణే నాస్య యూపః ఉత విహితే నేతి సాధ్యః ఫలం ప్రతికరణా
స్య ఉపాదేయత్వవిధ్యే యత్వవిశేషతావినస్య ఇంగాని ప్రతి ఉద్దేశ్యత్వవిధే యతావసువాద్యతాపనిస్యరితి విరుద్ధత్రికద్వయముపాద్య
తిదివ్యతి యేన తు పారిప్లవత్వమేవ పక్షః సిద్ధ యూపో గే ఫలం ప్రతి విహితే సతి ప్రకరణాస్యావానానుమాపకత యూపా అనువదేత ప్రయాజా
దిభిరన్వాగం న్యావయేదితి నవం విధేన వాక్యేన యూపగమునాద్య ధర్మా విధియుయుః తేత తచ్చావిశేషాత్తత్తన్నేవ స్వపి యూపేషు విహితా
భవతి కర్వసా యూపగతా విశేషాత్తు వస్మాత్ తస్యవానువాద్యత్వేన ఉవిశేషాత్ నచ ప్రకరణేన అనుమితవాక్యేన ప్రాకరణికవాక్యస్యైవాను
వాదాత్తదర్థం పారిప్లవతా నైష దోషః అనుమియన్మానవాక్యేనాపి ప్రకృత యూపానువాదకతయా … యూపశబ్దస్యాత్ర ముఖ్యస్య యూపత్వ
ఉపదర్శన పూర్ణమాసనాముతే యేనస్యపగాణాది విశేషణవిశేషితో యూపశబ్ద ఇతి నాతః ప్రకరణాదామ్నానాదపి యూపశబ్దస్యైవ
ప్రధానానువాదకస్య పరికల్పనాత్తేన సమస్తశక్త్యా సర్వయూపానువాదాత్ నవిద్యతి యూపః ఉద్దేశ్యవిశేషణావివక్షాయాం దాక్షే ఫలప్రసంగాత్
తత్తత్సర్వార్థా ధర్మా ఇతి పూర్వః పక్షః రాద్ధాంతస్తు ఇతి కర్తవ్యాః ప్రథమం నకరణే నాస్య యూపః కిం తు కరణోత్పత్తి … యోరపి

షు వికృతియాగేషు ఇతికర్తవ్యకల్పితే సత్ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేత్యేవం వచనేన యస్మిన్ తస్మిన్నపి ప్రకృతియాగధర్మాతిదేశస్తథాన ఇత్యేవాతివాదస్యా॥
త్రం సప్తమే చతుర్థపాదే ప్రతిపాదితం తద్విశేషాష్టమే ధ్యానయమేభిం త్వసతిచోదనాలింగరూపేణ ప్రత్యక్షం తత్రేషు దర్శపూర్ణమాసధర్మాతిదేశః తత్ర
స్యేనకద్విపత్నేషు అగ్నీయధర్మాతిదేశః అమిక్షాద్రవ్యశేషయాగేషు సాన్నాయ్యధర్మాణామతిదేశః ద్రవ్యదేవతాసామాన్యేన ద్రవ్యసామాన్య
రూపేణాతిదేశం అగ్నీషోమీయపశ్వానాసాన్నాయ్యధర్మాణాం పశుప్రయత్పురోడాశాంతరంగప్రత్యాససామాన్యాతిదేశః అగ్నిహోత్రయాగధర్మాణాం సవనీ
యపశ్వాదాతిదేశః తసేనపి ధర్మాణాం పైకాదశినేష్వతిదేశః తద్ధర్మాణాం ప్రాసాత్రామణ్యాదిపశుగణేష్వతిదేశం తథా ఏకాహానాం సోమద్రవ్యకాగ్ని
ష్టోమః ప్రకృతిః ద్వాదశాహోద్విప్రకారః అహీనసత్రభేదాత్ తత్రాహీనానాం అహీనానాం ప్రకృతిః తత్ర సత్రాత్ సత్రాణాం
తత్రాపి సంవత్సరసాధ్యానాం గవామయనం ప్రకృతిః తథా హోమమోక్షణాద్యన్విహోమాః కస్యచిత్ప్రకృతయోనభవతి కస్యచిద్వికృతయో
నభవంతి తాన్ విశేషభిం తాష్టమే ప్రవృత్తాః నవమే తు విధిదృష్టానాం పదార్థానాం త్రిదశహోమాద్యసాధ్యతత్కార్యప్రాధాన్యం సిద్ధం। శృతాః ప్రయోగశ
శేషవిచారాత్మకో హార్దం ఇతి వః యద్యపూర్వే తాశబ్దస్య తర్కవచనస్య ధాప్యస్మిన్ శాస్త్రే అన్యధానవగతానామన్యథా భావవిశేషయోయస్తర్క
స్తదూహశబ్దేనోచ్యతే యదపి బాహ్యేషాపదేశభిం త్వతేకిం ప్రకృతౌ హా. తి పేష ప్రయుక్తం ప్రాశుగ్నిం ఉపతాధ్వపూర్వం ప్రయుక్తం త్రికద్రధ
హావిం తాల్వవతి రుత్రమామిత్యత్ర హోదాజయాప్రకృయుక్తం త్రిషుం ఉపతప్రదమునేన ప్రయుక్తస్యం వాత్రిష్యం తథా సవిత్రాదిసప్త
స్తమేషేతాధాకభిధాయి సోనవతా తథాగ్నయేజుష్టం ప్రకృతౌ మితానది మంత్రోబాహ్యరణాం అగ్నంతిస్వరూపత్ర యుక్తం ఉపతదేవతా
విశేషప్రయుక్తం ఏవేతి తథాపి కృతాపస్యధాః చరుకాం శం నైవార శ్చరుయ్యాపి విత్తృష్ణానాం వ్రీహీణాం సమనిర్భాగస్త్వం భరుమిత్యాభావపరిదేపహం

॥ పరిత్యాగానాసిద్ధైరుభయోరప్యన్వయయోగ్యత్వే సత్యపి సన్నిహితాపూర్వపరిత్యాగేనైవ విహితఫలాన్వయ ॥

౬౨

69

రాద్ధాంతే ఫలస్యైవ పశ్చాద్భావ్యతయాన్వయ నిత్యస్యేపి ప్రత్యవాయః నివృత్తిః ఫలత్వాత్తదర్థతయా అపూర్వస్య ధర్మప్రయోజ
కత్వేతికవిరోధాన చాపూర్వస్యోపఙ్క్తాత్ గాతానివేశః స్యాదితి వాచ్యం న చాశబ్దార్థత్వాద్వ్యక్తత్వేతి వాచ్యం తథా సతి తస్యాంగప్రయోజకతా
నస్యాత్ఫలస్యైవ తదంగికార్యం స్యాదితి వాచ్యం యద్యపి ప్రథమం ఫలస్యైవ పశ్చాద్భావ్యత్వం ప్రత్యక్షముపచారశ్రుతిరపి అస్యం తథాపి తదానీం నేతికర్తవ్య
తాన్వయః కరణస్య కరణాన్వయోత్తరకాలికత్వాత్ కరణస్యైవ మధ్యమస్య పూర్వకల్పనామంతరేణానిరాకాంక్షత్వాత్ నన్వేవం సతి తస్యేతికర్తవ్య
తాద్యపేక్షాయాం అపూర్వస్య ఫలస్య భావ్యత్వావిశేషాదాగమాదితిరక్తత్వమాశ్యైస్తదుపాయ యోగాదపూర్వస్యైవ ఫలాంగప్రయోజకత్వం
భవతి కరణస్య అపూర్వకల్పనాపూర్వమేవాన్వయాత్ఫలం ప్రయోజకత్వాత్ అనేకస్యాప్యేకస్య చ శ్రుతిహితత్వాత్తత్ప్రధానత్వాదపూర్వాణాం
అంగాపూర్వాణాం చ ప్రయోజకత్వం స్వపరకయాపూర్వస్య తస్మాత్తదుత్తరకాలికత్వం తస్యైవ నేతికర్తవ్యతాసంబంధః అపూర్వం భవతేతి ధర్మాణాం
పూర్వప్రయుక్తతా తస్మాద్భవతీతి దేశః ॥ అస్యారంభస్యోపయుక్తతా సిద్ధా తత్ర సప్తమాధ్యాయస్య తత్పఞ్చమ్యా ప్రభృతి ॥ ఇహ పాదే హి పాప్రాయతే
ఇషువినష్టుతిః సప్తదశం సామ ఉపవతేతి అస్యార్థః ఇషువిష్టుతిః కర్తవ్యా సప్తదశమితి సామవిశేషస్య సామరథంతరబృహత్సమ్మానపక్ష
ష్వేనకర్తవ్యమితి తత్ప్రకరణప్రాయతే సమానమితరదైకేనేతి తదితరద్యైకం గజాతం శ్యేనేన సమానమితి వచనేన అతిదిశ్యతి అనేన తత్
ష్యేవ వచనేనాన్యసన్నిశ్చేన శికాశౌ హోమోక్షిపాలాభిహిత పసనాని వితానముత్పద్యుతః ప్రచరంతీతి విహితానాం లోహితోష్ణీషాదీనాం అతిదేశః
క్రియతి తథా సారమేధపర్యగ్నికృత తదా ప్రవృత్తేషాత్ పవపం చరవ వినష్టి తి పారణాప్రభృతి సిరాంగాని చనేనైహాతిదేశః తథా యినామయ
నేనతివిశేషిత్త అపసద్భిశ్చరిత్వా ఉపమాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వచనస్య కర్మణః అగ్నిహోత్రనామ పిలాస్యైవ్యుమినాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశః అనుపదిష్టాంగత్వే

దేశేనైవ క్షుతత్తథా దానపాత్రేనైకపాక్షుతాయాం ప్రకృతిప్రమేణాన్వయసంభవే తదేవాన్వయః తదసంభవే పరథా సాన్వయ పశ్చాద్భవతదానుగు
ణ్యేనైవోపకారకత్వేనముపిసానతతత్వనైవారకచరుయాగేలవహనన ప్రోక్షణాదివన్నవాకానసాం ప్రధానపాత్రేన నాన్వయ ఇతి తత్ర నివారక
త్వేనవ్యాప్తేనప్రిహావాధాత్రిహమపూర్వసాధనలక్షణాం యావినియోగాదారాదుపకారకతా మాత్రిత్వేన సత్యుపేవమనానయోగప్రిహానాదివ్య
తియాన్యయాసాధనతాం లక్షయిత్వాప్రిహాసంబంధత్వేనైవ లవఘాతేత్రాణగడేరనుష్టానసంభవాదూహేనానస్తృత యదాతుప్రిహాపదస్య
లక్షణాంయాలపూర్వీయన్న ప్రకృతిత్రవ్యపరత్వం తదాతదానాపన్నేషు నివారాదిషు లవఘాతినాం దర్వరాంతరసంబంధనిమిత్తకాన్వధా
ఘావాత్మకోపాసిద్ధ్వనిసు ఊహావితర్క ఇతి ధాత్వనుసారాత్ కార ఋషుం దాన్నసం ఊహః తస్య చ లవమోదనలక్షణాత్వేన ధర్మతావభావాన్న
శాప్త్రమనతాబుద్ధ్యస్యసంభవః న ఊహాపత ఇతి వ్యస్య తాపకాఠఠపరతాపక్షదేనాష ఇతివాచ్యం కేవలమ్ శాస్త్రార్థస్యాపి ఊహావమాసత్వేన
నవమాసాదారంభానుపపత్తేః నచ విస్తృతస్వార్థః ఊహః విశేషణ్వాద్వికారవాచితే నవికృతవేపదార్థ ఊహా శబ్దేనోచ్యత ఇతి నవ
మాసాదారంభాసంభవ ఇతి వాచ్యం అభ్యనుజ్ఞాతే దేవతాంతరసంబంధస్యాపి ఊహత్వప్రసంగాత్ కర్మకారకభేదాదేవాదేవతాదిక్రియతే
నదేవతాదికం కర్మేతి చేన్న యదివికారశబ్దస్య పూర్వాణవస్థాపహానేన అర్థాంతరప్రాప్తిరర్థః తదా దేవతాపదేపి తుల్యం కర్మకారకభేదవ
దవికార ఇతి చేన్న మంత్రాదేనానప్రకారత్రియాయాః అయం వికార ఇతి చేన్న లక్షణాసనస్య అత్ర ఏకరూపతానాం పత్రిరితి చేన్న దాభరాం
తరసంబంధనిమిత్తాన్యథాభావస్యేన వ ఊహత్వాత్ న సమిదమనుపపన్నం నివారాదావవఘాతాదేర్యథా ప్రకృత్యైవానుష్టానాదన్యథాభా
వాభావేన సంస్కారహేతోరవానపనాదివేచేన్న కర్మకారకస్యైలక్షణేన సంతిత్రియాపైలక్షణాపనానవశ్యకత్వాన్నివారాదికారకభేదేసతి అవఘాతా

౨౦

70

నియం. జ్ఞీత నగరాంగే కేతి ఖ్యాయతా ధికరం కృతోప క్షేయ మిత్యాశబ్దోపం. యథా ప్రాకృత త్రివోస్యదికారాన్నపత్తిరుపశబ్దార్థస్యైవ తథాప్యపూర్వతా సంతరమిహ
స్య సంగతిః సహి ప్రకృతి మాత్రాలోచనే ప్రయుక్తి విశేష జిజ్ఞాసా జాయతే కౌరకౌ శాఖావాత్ యదా హవిష్కృతాపత్తిరిష్టాధర్మాః తథాతు కథమ
త్ర ఏతి ధర్మాః ప్రయోక్తవాన్నితి చింతా జాయతే తదుపాయత్వేన పశ్చిమ ధర్మం ప్రయుక్తా ఏతి ప్రకృతావితి జిజ్ఞాసాయాం తిసంజ్ఞిపదేశవి
వారో హి ప్రతిపత్తేస్వై స్వవిశేషం ఫలత్తితి విశేషానంతరమేవారక్ష్యంత దుపూర్వం జ్ఞాత తయా హి ధర్మాణాము పూర్వప్రయుక్తత్వం ధర్మా
ణాం స్మారితత్వయా వాపూర్వప్రయుక్తత్వస్య ప్రకారే ఉత్పన్నం తేనోప దాంగాంశత్రైవ తత్పాని ధనత్రయం త్రీ సత్తు మానాద్యా తు తథా
పాద్యమానస్య స్నేయా సన్నిపత్య జిజ్ఞాసేష ప్రయుక్తత్వాద్యం ప్రపద్యతే ఇహ మునాపూర్వప్రయుక్తత్వం దుంవాకేనాపి ధనతీతి ఇహ తత్త్వాఖ్యాయతే
యజిమాత్రప్రయుక్తత్వనిరాకరణ ఏవ తాత్పర్యం అపూర్వప్రయుక్తత్వం తు ప్రసంగాదుక్తమితి వేది తవ్యం అథవా తత్రారాదుపకారకాణాం
హాతు సన్నిపాతినామపూర్వప్రయుక్తతా విచార్యతే ఇతి సంగతార్థతా యదా ఏవ అతిదేశ నిమిత్తభూత ధర్మవ్యవస్థార్థం తత్ర అపూర్వ
ప్రయుక్తత్వ ముపపాదితం అత్రత్వ తిదేశానంతరం ఆవిర్భూత ప్రయోజనార్థం తదుపాదనమితి ప్రయోజనభేదాత్ సంగతార్థతా వేదావతి
నాగతాపేక్షణేనా నయేన దశమాద్య సాధన తదా ద్వాతిదేశస్య ఉపకారాత్ దేశపూర్వకత్వమాత్రాద్యస్య శ్రయణీయత్వ అనన్యథాభావసం
ఖ్యాత తత్ప్రకారః ప్రదర్శ్యతే తథా హి అంగప్రతిపాదకవాక్యజాతస్య సకలస్యాపి ప్రకృతా ప్రకరణేన ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యేన నైకవాక్యతా
యాంస తానం ఆరాదుపకారకాణాం ద్వారస్యానుత్ప్రత్త పావతాన క్షేత్ర ప్రధానే నైరాకాంక్ష్యమపేక్షా ముద్భూత రూపాపకారః సకల్ప్యతే సన్నిపాతినాం తు
ప్రతిపాదకరూపం తాన్నేనే అపూర్వసాధనలక్షణ తయా వినియోగే సతి తేషు ద్వారేషు దృష్టాదృష్టోపకారః కల్ప్యత ఏవం ప్రాకృతాంగానాం దస్సవి

పక్షారంస్వరూపేణైవవిశేషతావతిధిశ్శతేసాక్షేణానుభవాన్నత్వథఅగ్నిమస్సియిథర్శ్యః తదుపేతేనేతికింవాఉపకారః ప్రథమమతిధిశ్శతే
సాక్షేణానుభవాన్నథ్వథాఅగ్నిమేనేతిఅగ్నిమస్సయః ప్రకారః సనాశేతిధిశ్శతేతతస్తప్రశ్నిథన్నపాయప్పేనఅవాంతరాపూరావగేప్రయోా
జాదిజనానిఅవాంతరాపూరావగేపైప్రాన్గ్నగాదిజనస్సంచాదృష్టంజాతిత్రవ్యగుణవఘూతాదిజస్సంచనియమాదృష్టానువిక్షంద్వృష్టమ
తిధిశ్శతితతస్తతానథనమూతాఃపదార్థాఃపదసంతరంతరంతద్విధాయకశాస్త్రాతిదేశఃతత్రపూర్వఃకపమ్మేఃప్రకృతితత్వవనమేవాంగకాం
డవిధివాక్యంవికృతేతపివాక్యనైపేాత్నివతీతిశతేషుసకృత్వషువిధాతేషుప్రకృతివద్వథాసంభవంధృష్టమదృష్టంవాప్రయోజనంకల్పనత
ఇతినాస్త్రిబాధకఃకృష్ణతేమదృష్టాపకారాసంభవేపిఅదృష్టార్థనమవఘాతసాస్సనుష్టేయతావతేయదావమాసూత్రశాస్త్రాతిదేశస్తద్యథా
పప్రథమంవిధాధాఃవాంతిధిశ్శంతేసైపకారఃప్రకృతాఉపకారస్సపదార్థనపూర్వకతావతవికృతావపితమ్మ్యవనైవతస్యప్రమేయాః
తత్రప్రథమప్రతితపదార్థాతిక్రమేణానయుక్తఃజఘుస్సప్రతిపన్నోపకారోవాధిశ్శత ఇతితస్మత్పదార్థానామేవకార్యనిరపేక్షాణాం
ఇహైవదృష్టాదృష్టప్రయోజనకల్పనానాస్త్రినాథ ఇతిత్రైతన్నభిధియన్నతియద్యపిప్రకృతాఉపకారఃపదార్థానవయమపూర్వనఃతథాపివి
కృతావతిదేశావస్థాయాంకథంతావాపేక్షితవికృతిభావనాప్రకారమేవప్రథమంసౌవకరోతినచాతస్యాఃశాస్త్రాణితత్ప్రతిపాద్యపదార్థ
వాసవరూపేణాపేక్షితాఃకింతుప్రకారఃయద్యపిప్రకృతావపిప్రథమముపకారఏవాపేక్షితఃతథాపితస్యాన్యప్రత్నతావత్తదుపస్థాపకశబ్దా
భావాచ్ఛ్రుతంవిహాయశ్రుతానాంపదానాంప్రథమముపన్యయఃపశ్చాత్సోపకారకల్పసంభవతివికృతౌతుతస్యాకప్రత్రతావదాకాంక్షితస్య
తాదానిత్యకాలభావాత్ప్రథమమేవఉపకారాన్వయఇతాన్సహుఃసతత్ప్రథమముపకారాతిదేశేకథంపదార్థానాంప్రాప్తిరితిచాచ్యంఉ

ఉ౧

71

వైరస్యథాభావపొవర్గనియత్వ ఇతి నావాన్పిః ప్రయాజాదిష్వపి సౌర్యాదిలక్షణాద్వారాంతరసంబంధేపి లఙ్గసు ప్రాప్తత్వమేవ సౌర్యాదేః
నతు ప్రయాజాదౌ కారకత్వమితి న తేషామూహప్రసంగ ఇతి దిక్ (క్లైబిత్తు ప్రాకృత ప్రయోజకరూపత్వేప్రత్యభిజ్ఞానిమిత్తకద్వారాంతరసం
బంధనిమిత్తాస్యథా॰భావః ఊహః ప్రయాజాదేః కరణాంతరరూపద్వారాంతరసంబంధస్య అతిదేశాద్విసత్వేన ప్రాప్తస్య తత్ప్రయోజకత్ప్ర
త్యభిజ్ఞానిమిత్తకత్వాభావాన్న తేషామూహప్రసంగ ఇత్యాహుః విశ్వకైర్మఖండోపకారం ప్రథమమతిదిశ్య పశ్చాదవాంతరో
పకారస్య జనకతయా పదార్థాతిదేశః సామోహస్థలేపి యద్ధ్యానం తదుత్తరయోర్గాన యతి తిప్రత్యక్షవచనాతిదిష్టస్య సామ్నః
అతిరావనాస్తదేశనగానే క్రియమాణే సవిజాతీయస్య థన్పిదాద్యవగంతవ్యం విస్తరభయాత్తు పంథాః సంప్రదర్శ్యతే ॥ ఇతి శ్రీకొల్లూరి
నారాయణశాస్త్రిణః కృతౌ విధివివేకసమాఖ్యాయాః సర్వమః పరిచ్ఛేదః ॥ దశమప్రతిపాద్యాయాః బాధచింతాయాః అ
తిదిష్టపదార్థవిషయత్వాదూహబాధచింతయోస్సమానహేతుకత్వేపి ఊహస్య పదార్థసంబంధస్యథాభావరూపస్య వేదా
ర్థసంబంధత్వేనాంతరంగతయా తదనంతరం పదార్థనివృత్తిరూపస్య బాధస్య బహిరంగతయా తదనంతరం బాధచింతా క్రియత ఇతి
దానవాదాభ్యాసచ్ఛందోచింతాద్వారా పదార్థవ్యవహారప్రతిపాదనైసాధ్యానాము ప్రాకృతానామేవపదార్థానాం ద్వారలోపప్రదానమ్నా
నాదినానివృత్తిః అర్థసృష్ఠయోనామ అతిదిష్టానాం నిస్య విశేష్యస్తస్యాతిదిష్టానాం సముచ్చయః పదార్థే యత్రాంశాం గసరణానాం
నసుదశమాకంక్షానయుక్తః బాధస్యతత్ప్రతిపాదనస్య విపయోగానమ్ వచనప్రాప్తస్య బాధస్య సంభవతి రివేన్వత్ర వచనేనానుమా
నికస్య బాధసంభవాత్ అయం చ తత్ప్రకారత్రం తత్ర ప్రదర్శ్యతే ప్రథమం తావదిదం విచార్యతే కించ తికిం ప్రాకృతమంగజాతమనాఘ్రాతా

ప్రసిద్ధమేవ యత్తస్య యముపకారాంశం శేషోప్యభిన్నాం ద్విప్రకారవ్యక్తి మాక్షిపతి అయమేవ హి తస్య విశేషాక్షేపః యదయం కశ్చిదుప
కారక ఇతి యద్యపి దార్థానాం యాగదానహోమాదీనాం షోడశస్వరూపవైలక్షణ్యం నిరూప్యతే ఏవ ముపకారస్య రూపవైలక్షణ్యస్య
స్వరూపయితుమశక్యత్వాదత్ర కాచిదుపకారవ్యక్తిరస్తీతి తస్య విశేషాక్షేపః న హ్యసౌ పదార్థనవదయమసాధితో నిరూప్యతే తస్మా
దవిధిత్వం వక్తవ్యః అసావౌపదేశిక ఇతి సహోపకారవ్యక్తివిశేషమాక్షిపతి ఉత ప్రాకృతమేవ ముపకారవిశేషమితి నాద్యః వికృతౌ ప్రాకృతేతా
ప్రకారః సన్నపి ద్వి సామాన్యతదసిద్ధా [illegible] రస్తరః ప్రాకృతత్వదార్థాగతిదేశో [illegible] తథ్యతే ఇతి యద్వా విధిః స్వరూపేణ తస్య స్వయమేవ
కల్పయితుం న శక్నోతి కింతు తథా ప్యదనాసావమాసేన నైవ లభ్యతే తత్తత్ శాస్త్ర ఉద్దేశకత్వమపదాసాసేత్ సనుసరూపవిలక్షణా ముపకా
రవిశేషమాక్షిప్య ప్రవృత్తేన విధిః పద్ధాపి తస్య కృపలిత్వస్య క్షిప్తస్య కల్పనే [illegible] వాక్య ప్రకృతి క్షిప్రమేవ తమాశ్రయతి ప తత్ర
ప్రాకృత మస్యైన [illegible] ప్రకారస్య విధిమాత్రాక్షిప్యత్వాదౌపదేశికత్వమితి చేన్న ప్రాకృతః ఉపకారో ప్యాక్షేపాపవర్తకస్య ప్రదేశ [illegible]
అయమేష్టవ్యః సామకస్త్ర ప్రకార [illegible] విశేషస్య హోమాదనాసామాన్యమంతరేణావిధికల్పనస్య [illegible] ఔపదేశికత్వం సిద్ధ
ప్రకృతివిశేషనియమస్య హోమాదీనాం లభ్యత్వమాత్రేణ ప్రాకృతమో ప్రకారస్య దౌపదేశికత్వం నహియద్ [illegible] నవిదానాక్షిప్తస్య
పివిశేషస్య నియమమాత్రం హోమాదికాదితి అత్రాభ్యుపాయః ఏవం [illegible] దర్శపూర్ణమాసాదీనాం [illegible] ద్విశేష ఏవ
నియమోనా [illegible] నిర్వాపాదతిదేశేన [illegible] నియమమాత్ర [illegible] ప్రకృతా [illegible] వికృతావపదేశేనైవ సంభవతి ప్రసజ్యేత [illegible] విధి
నాయత్తానైక [illegible] ఆక్షిప్యతే తదౌపదేశికం ఉపకారప్రధాన [illegible] యదాక్షిప్యతే [illegible] ఔపదేశికమితి వాచస్పతి [illegible]

72

ఉపకారస్యాన్యైరతిదిశ్యంతే తద్విశేషణతయా పదార్థా ఇతి తేషాస్త్రావగతః న చ ప్రథమముపకారాతివిశిష్టవిధా విశేషణానామితికర్తవ్యతానాం చ
రావవఘాతవితుషీకరణాదీనాం ద్వారలోపాద్బాధపతిలుప్తో దేశః తదతిరిక్తపదార్థగణో వరః ప్రవర్తత ఇతి ప్రాశాకరాస్తు ప్రాకృతస్య
ఉపకారస్య వికృతావుపదేశత్వం అస్వయః పదార్థానాంత్వతిదేశ్యతేతిపదం తేన చాశబ్దసోపకారస్య ప్రాసదేశికత్వమితి వాచ్యం ఉపదేశేనావా
గ్రంథసందర్భః పునరపసాన్నైరర్థాంతరాభివితం విధ్యర్థం కార్యరూపం ప్రతిపాదయతి తావతా భూతాపదేశికః తేనాస్యపర్యవసితం యథాన్య
ప్యుక్తపదపౌనఃపదేశికమేవ యథా పిండపితృయజ్ఞే వియోగః యథా చ ప్రకృతావుపకారః విధ్యర్థనోప్పతే న విధి సాన్నైదానాంక్షితే నలం
గాను పపత్తిః కల్ప్యతే న ఉపకారేణాతిదేశేన తాభిధానాత్ తస్యాన పౌనఃపదేశికత్వం తదయుక్తం విధిః స్వసిద్ధ్యర్థం కల్ప్యతే సౌపదేశికత్వ
పదార్థానామపౌపదేశికత్వం ప్రసజ్యేత తథాహి విశ్వజిదాదౌ స్వర్గకామాదినియోజనవిశేషవత్ అయమత్రాధికారవిశేషతయాన్న
తిన్యగ్రాహకయా ఉపకారవిశేషస్య విధినా పరికల్ప్యమానత్వాత్ తస్యానుపదేశికత్వముక్తం తేనాత్ర వా ఉపకారవిశేషానిరూపకోపి ప్రథమం
తద్విషయకాంక్షాసంబంధమాత్రాత్ తస్యానుపదేశికత్వమితి నాథః ఉపకారకపదార్థవిశేషాదేవ ఉపకారవిశేషోవాచ్యః న తు ప్రకారాం
తరేణాసంభవమితి తచ్చ విశేషకపదార్థనిరూపణామంతరేణ ఉపకారవిశేషస్య ప్రత్యేతుమశక్యత్వాత్ తస్యానుపదేశికత్వే తేషామ
పి తత్త్వం ప్రసజ్యేత సద్భిరితి యన్నః పదార్థానామపౌనఃపదేశికతా స్యాదితి న సువిధిబలేన ఉపకారవిశేషస్య పరికల్ప్యమానత్వే తస్యానుపదేశిక
త్వమితి ప్రథమమేవ పక్షముపక్షీణుర్ముః తత్ర న కశ్చిద్దోషః తథాహి న విధిర్విశేషరూపేణ పదార్థానాంక్షిప్య ప్రతిపద్యత ఇతి ప్రాకారాంతరా
దభిధానమేవేశేన వా యాగాదీనామపి పదార్థసమర్పణముపేక్ష్యేతి ఉపకారం తు విశేషరూపేణ నైవాహ ఉపదేశవిధ ఉపకారవిశేషాన్న

న చోపకారస్యోపదేశకప్రమేయత్వేన తద్ఘటితాయా సాకాంక్షత్వం గత్యభావేపి కార్యముఖ్యాపేక్షాహేతుత్వేన తయా తత్ర చింతాయా ఉత్థాన
త ఇతి వాచ్యం అస్యస్యాపి ప్రాసంగికతానారూఢే యయాతం ప్రాతిభింతా అతిదేశప్రసంగతా తథా పాదశమే పదార్థే యత్రాపరాం
నికరాపి తాయాం పరిమాణాప్రసంగేన తం త్రా వాదప్రసంగాత్ప్రత్యంతే ఉపవిష్టాతిదిష్టసాధారణావాప్యుభయోత్రకాలపరా
రంభః నచ ప్రయోగవిధివాన్ పౌరరూపత్వాపత్త్యం త్రా పాపప్రసంగానాం చతుర్థపష్ఠ ఉత్తరషట్కపూర్వారంభః స్యాదితి వాక్యం యద్యపి
ప్రయోగవిశేషవిచారకత్వాచ్చతుర్థపంచమయోరపూర్వారంభసంభవః తథాపి పరిమాణార్థత్వాత్మకతావదత్రాపూర్వారంభసంభవ ఇ
తి పరస్పరయోగాద్విశేషాదత్రారంభవః సంభవః యథా పాఠవస్యతే కార్యముపదేశప్రమేయం పదార్థానాం కార్యమేయాః తథాచ
కార్యపదార్థయోరుపదేశకార్యప్రమేయత్వాదుభయవిచారాత్మకయోః సప్తమాష్టమయోః కస్యతరాంశేన చతుర్థాత్తరషట్కం త
థా పాదస్యతరత్రారంభేకతస్య సత్వవిరోధాదుత్తరషట్క ఏవారంభః తథాపి చార్యమతే పితిశదోషః యద్యపి ప్రథమముపకారా
తిదేశః పశ్చాత్పదార్థప్రాప్తిరితి తదపి వ్యర్థం పదార్థవిశిష్టోపకారప్రాప్త్యైవ పదార్థత్వపదార్థానాం ప్రాప్త ఇతి సిద్ధం అతశ్చిత్
కృప్తత్వేషు తాం తిసదృష్టార్థం ప్రాప్యతే తథాప్యాయమాదృష్టార్థయే కిం న ప్రాప్యతి ఇతి తస్మైతత్రాప్యసంభవాత్ ఏవం వాత్పత్తిభ్యాతి
అపఘాతేనైవ నిష్పద్యమానాస్వం ధులాం అపఘాపరం సాదయంతే వినష్టేపమపాసంభవతి అప్రయోజకతావత్ నపానపఘాతస్య నియ
మాదృష్టం ప్రయోజకం దృష్టప్రయోజనేనైవ తత్పురరాపి ప్రాప్తిర్నియమమాశ్రితేన ప్రాప్యతే కల్ప్యతే తదా పాస్యనియమదృష్టస్య
గతా తథా చ పనియమాదృష్టసిద్ధ్యర్థమపఘాతానుష్ఠానం న్యాయోధికరణా న్యాయరత్నమాలాయాం మనుసందేయం ఇతి విధివివేకస
మాఖ్యానాయాం అష్టమపరిచ్ఛేదః

౹ ప్రాప్తిః కారకపాద[illegible] తస్మాత్కారకద్వారేణ పదార్థానాం ప్రాప్తిః కార్యం లోప పదార్థానాం ౹

२७

73

నాంత్రప్యఫలభేదస్యాతిదేశకత్వాపాతాత్ కిం చ సౌర్యాదీనాం ఫలసంబంధస్యోపదేశమోదన్యతానస్యాత్ విధికల్పితవిశిష్టనియోజ్య
పరికల్పితత్వాత్ తస్మిన్నుపకారస్యానుపదేశః స హ్యేవముపాదానోత్తరముపకారస్యాతిదేశ ఏవ ప్రమాణాంతరదృష్టార్థానామాసన్నతిదేశః తేన యథా
క్షేత్రప్రసిద్ధానాం ప్రాప్యతే వదాతిదేశికం తన్నిరపేక్షమేవ తత్ర గ్రంథసందర్శనమాత్రేణాశ్రుతార్థానాం ప్రతీతమేవోపదేశికమితి విశేషః
యదత్ర చోదితే ఉపదిష్టస్యానుపకారస్య అనపాదేయస్యానంతత్రాతిదేశాదతిదిష్టత్వమప్యస్తి ఏకత్ర ఉపదేశాతిదేశయోరేకత్రైవ
యుగపత్ప్రవృత్త్యాఽప్రతిపన్నభూతాః శబ్దప్రమాణానాం భేదాయతః ఏకస్మిన్ ప్రతిప్రమేయే ప్రమాణద్వయస్య దుర్ఘటస్యాసంభవః అ
త ఏవ చ నోపదేశాతిదేశౌ శాస్త్రే తౌ షట్త్రిం కిం తు ఉపదేశకారాన్ శ్రుతాద్వ్యుపదేశప్రమేయం తూత్తరపక్షేణైవ నర్థః కార్యమితి పదార్థజ
న్యానాముపకారస్యానభిధానం సన్నియోగస్యాత ఏవ పూర్వపక్షే చతుర్థానయోరుపపాదానాభిధానో విధానస్మిన్ పక్షే తు తః విధా
నిత్యాప్రత్యుదుత్పత్త్యుపకారవిని యోగాగ్రయుక్తికామో పాదానిపాతాత్ తత్రానాపాదేచింతాప్రకృతివివికవతి సాకారసోతి అత్రకేషుచ్చ
కృతాఅన్యథాతిదేశవిషయత్వేన విప్రయాజాదీనామాన్యయామాదిషు తంత్రేణావా అవృత్తావా అనుష్ఠానమితానది విశేషో
నాత్రసంబంధస్య తత్రస్మిన్నుపదేశాతిదేశాత్రి తం షట్త్రిం ద్వయం అపి తూపదేశకారాన్ శ్రుతత్వమితి తస్య పదార్థప్రతిబంధాపలబ్ధుపకారా
పాదేశికత్వమేవవక్తు దతోఽపాయరూపత్వం తథా హి అతిదేశాతిదేశాపి ప్రమాణాత్ తదాశ్రితం చ షష్ఠద్వయం భవతి తథా
సమిల్లుపదిష్టార్థనిషయాతంత్రాపావంబింతాకథమితి చేత్ సారాన్ శ్రుతత్వాత్ తత్రోపసన్నసమ్మాస్త్వథ యాః కార్యషష్ఠ్యాం
ప్రమేయస్య వచనమోఽరకాంక్షో రూపకారాణాముపదేశప్రమేయస్య చింతాసామావిధానస్మిన్ విషయతావచ్చాతుర్ధికసాత్

త్వాద్యోగాద్యోగాత్ఫలపరత్వమితి వాచ్యం స్వర్గకామస్య నిష్పన్నస్య నియోజ్యవిశేషణత్వాద్యోగాత్ సమన్వయతి విశేషణే తద్విశిష్టస్య
నియోజ్యవిశేషణత్వాద్యోగాత్ స్వసిద్ధిరపకల్పనే తల్లిప్సేన చ కథం నియోగస్యాభావ్యతే త్యసత్వాత్సిద్ధిమంగీకుర్వతా అవశ్యమేవ ఫ
లసాధకత్వమస్య తద్విశేషణత్వేనాభ్యుపేతవ్యం సా చ శక్తౌ స్వత్వేన పరస్పరకాంక్షాః ప్రాయశ్చిత్తం కురాదిని తితం న్నమిత్రత్వే
చ సతి తత్ప్రధానం ద్వాభ్యాం తత్కామనాయాం నిమిత్తత్వాభ్యుపేయమేన విధియత్వే ప్రధానవిధిర్నైవాంగానాం తదనుష్ఠానలాంఛాదం న
విధినాం కర్తవ్యతాం తథా పి ఫలత్వేనైవ విశేషణత్వమంగీకర్తుం ఉచితం కామనాస్వర్గాభ్యం గాత్కామనా హి స్వర్గాదివకామ్య
మానప్రధానాని మిత్రత్వే చ సతి తత్ప్రధానం ద్వాభ్యాం తత్కామనా యోనిమిత్రత్వత్స్వర్గస్య తద్విశేషణమాత్రత్వాభ్యుపగతః
ప్రాప్తమిథ్యా యోజ్యత్వమానాప్రాధాన్యలక్షణాం న సంభవత్సామర్థ్యం నాద్యేన తత్తస్మాన్నియోజ్యపరత్వం స్వర్గకామపదస్య తథా చ
స్వర్గకామపదస్య ఫలపరత్వాత్తదన్వయాకాంక్షా విధానాకరణైతికర్తవ్యతోపేతాధికారవాక్యగతేన విధిప్రత్యయేన విధీయమానత్వే ప్ర
ధానవిధిత్వేనైవాంగానాం అనుష్ఠానలాభాదంగవిధీనాం కర్తవ్యతాంశే అనువాదకత్వాన్నను యది ప్రధానవిధిరేవాంగానుష్ఠాపకః
సమర్థం తేషు పర్మనా ఏతదన్యథాసన్ని క్రియతే ఇత్యాసద్ధ్యర్థవాదః తే హి విధేః ప్రయోజకత్వశక్తిం మా విఘ్నేన యుంజీతేతి
అప్రయోజకత్వే తు తేషామత్ర వచనం వ్యర్థమితి చేదుచ్యతే ప్రధానవిధిరేవ సర్వాంగవిశిష్టప్రధానవిధాయినః తదంగస్య విధా
రేణా సర్వ్యవహార్థ వాక్యాత్ స్వప్నముఖా ఇతి ల్లదోషః తథాపి త్వమంగానాం సంన్యాయరాశిత్వమితి తత్తదవిశేషలాకాంక్షాబహూనాం ప్ర
ధానాం ఏకదేశకాలకర్తృకానాం తాదృశాసన్నం గానితంత్రం యథాలక్ష్మి యాదినాం ప్రయాజాదయః యత్ర తుల్యసన్తమసాన్నపి ఘేదః య

౨౮

74

ఏకాదశే తు ప్రయోగపరిమాణం తంత్రావాపాదద్వారేణాభిం తన్నిరూపితే సయత్నాత్తే పదార్థా యాం దశమే నిరూపితా యాం తాసాం స్వరూపే
లావమపి ప్రసంగస్య తేల అనాప్తేష్టేనల అనుష్ఠితానామనాన్యపకారకత్వమితి సిద్ధాంతస్థాపనాః తత్ర ప్రథమం ఫలతంత్రతా ప్రతిపాద్యతే తత్ర
ఆగ్నేయాదీనాం స్వర్గరూపఫలం తంత్రం ప్రతిప్రతికరణం పృథక్ఫలం ఏవ తదుక్తం భవతి కిమన్యాస్య నిరపేక్షాణాం ఫలసాధనత్వం ఉత
రపాదానామితి యత్తు తత్ర శాస్త్రకారేణ పురుషపరత్వం కామశబ్దస్య నిరాకృతం తత్ఫలతంత్రవిచారోపోద్ఘాత తస్య స పురుషఫలత్వ
ఫలతంత్రవిచారానుపపత్తేః స్థితానాం సూత్రితవిచారోపాసంగతి ఇతి వేద్యం స్వర్గకామస్య శబ్దస్య నిమిత్తపరత్వప్రయోగే పురుషస్య
తేలి వస్య తత్ర ప్రసంగాతుపాత్రకారేణ నిరాకరణం భావనాకాంక్షితానాం తత్ర యోగానుప్రవిష్టతాయుక్తమితి తమనాకాంక్షితం తథాపి నిమిత్తాదినా
నశ్రుతిపరితానగామోగాత్ప్రదస్య యః ఫలం తు శాస్త్రతయాఽలికాంక్షితః అతః తత్ర మపర్యవసితం భవతి అనాకాంక్షితనిమిత్తప
రత్వమయుక్తం శాస్త్రకారేణ అధికారవిధిః నియోగస్య స్వతః కార్యత్వేన ఫలానపేక్షత్వాత్ తదపేక్షితనియోజ్యపురుషసమర్పకత్వం
స్వర్గకామశబ్దస్య శ్రుతం తస్మాత్ కామశబ్దస్య పురుషపరతా నిరాకరణాపరశాస్త్రవిరుద్ధతాభిధానుపాదేయం న చానేన స్వర్గకామపరత్వ
మేవ నిరాక్రియతే న పురుషపరత్వమితి వాచ్యం న పురుషస్య యం ప్రత్యేతాన్నది శాస్త్రేణ పురుషమాత్రనిరాకరణే తన్నిమిత్తపరత్వే నైవ
లం శాస్త్రవిరోధః కిం తు నిమిత్తపరత్వమేవ నామశబ్దస్య ప్రసజ్యేత తత్ర స్వర్గస్య ఫలత్వానపేక్షత్వే యస్య గృహం దహ్యతే తస్య క్షామ
ష్టే మపేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదితి వత్ యథా స్వగృహదాహాదిః పురుషవిశేషణానాం తత్రాతిసాన్తర్న చ స్వర్గకామనాయా విని
యోజ్యవిశేషణానాం సాపేక్షపదానామయుక్తా నిమిత్తతాప్రసంగః న తు సాపేక్షవిశేషణానామపి తు కేవలస్వర్గ ఏవ తస్య చానిష్టస్యేష్టసనిమిత్త

२७

75

ధాపికత్వయుపస్యకాలబేతత్రాంగానాం తంత్రతా దేశభేదేపి సతంత్రతా యథా బాహువమానస్య పవారుణప్రఘాసేనా మదిష్వతియస్యాం
పర్వతత్రాత్రకసాన. పెదావమసాన్నిపావిగంపిసమానదేశకాలకర్తృకాణాంచపునాన్నితథాపితేషామేకం నిరూప్య ప్రతిత్రరసమాస్య దితావద్వస్య
పృథగవసుప్తానత్రవర్తతరం గానామావృత్తిః ఏకదేశకాలకర్తృకత్వేపివైకాదావృత్తిః యపావవమానేష్టిషు ఆగ్నేయేపవమానాయ
గ్నయేపావకాయాగ్నయేశుచయ ఇతి త్రిసోమావిగంపిసమానదేశకాలకర్తృకాణాంచత్వాన్నితథాపితేషామేకం నిరూప్య ప్రతిత్రరసమాస్య
దితావద్వస్యపృథగవసుప్తానత్రవర్తతరం గానావమావృత్తిః ఏవం తంత్రావృత్తిరూపే ప్రయోగపరిమాణేచ. ఇతి తావత్పరిమాణామేవ=
దావదనేబి. తన్నేపేనచప్రయోగపరిమాణాత్ విశేషేపి తంత్రావృసంగస్య హైచైదః యమోలక్షణం తకారంచ కేనది తిపాచ్యం యు
దనేకోత్కైనత్రియపెతత్రాం. త్రం ఆన్వర్థమనుష్ఠియ్యమానం తదనిష్పన్నం పాదస్యసాథనం భవతి ప్రతిపాద్యం పాతత్రాప్రయోజకత్వం
యదాపురోడాశకపాల. తుహోపవాదస్యపురోడాశకపాలం పురోడాశకపాలేనతుపానుపవత్ప్రతీతి పాక్యేనతుహోమవాదసాధకత్వే
నత్రవనోపిపురోడాశప్రయుక్తకపాలాపజివితావతుహోమపాప్రానప్రయోజకః యవత్వేనప్రయోగవిషయత్వేపి అనానర్థానుష్ఠ
వాంహోపజీవనంనాస్తితత్రతదంగజన్మోపకారస్థనర్థం. తదనుష్ఠేయం. యథా ఆజ్యభాగౌపశావవిద్యమానాదపిపురోడాశే=
దనుష్ఠాభితేత్రాపంచికస్యవేవనాంగత్వమథుష్టేనేన యదనుష్టీయనేతత్రదంగం పశౌప్రయాణానతయః పశావ్వైశేనైవానుష్ఠీయన్తే. త్ర
ఇవితదంగత్వమేవతే హంసపురోడాశాంగతానవతథాపితదంగ[illegible] విద్యేవపెతెనోనసాన్నదితివాచ్యం. తాం. త్రికాగంతదభావాత్ కైచిత్తు
అననుష్ఠియ్యమానేష్వపితతోనర్థత యతదంగత్వవ్యపదేశః [illegible] పురోడాశప్రయాజానునుష్ఠాపయతుమ్. తుఅనవతస
డ్యైనోపకారస్యసిద్ధతావస్థానుష్ఠాపయతి అనేనతుయోగ్యతేవనేహత్వం అతస్సుహపవాపపురోడాశాద్ధ్రాప్రయాజాదినాంవుకస్య

विधिविवेकः

మేవ తదప్రతివన్నాం యం. తిల ప్రసిన్న తు యో ఒగ్నతే సర్వదా తావదుపపన్నః శేషమప్యుపపన్నవహార ఇతి సర్వం సమంజసం

ఇతి శ్రీమైల్లారినారాయణశాస్త్రిణః విధివివేకసమాఖ్యానాయాం । నవమః పరిచ్ఛేదః శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు ॥